

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Жиленко І. Р.

**СВІТОВІ МЕДИЧНІ ПРОЦЕСИ
ЧАСІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ Й ВІДРОДЖЕННЯ**

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2021

УДК 07:2](100)"653"/"715"/075/
Ж 72

Рецензенти:

О. Г. Ткаченко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики та філології Сумського державного університету;
І. М. Серебрянська – доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 16 від 24 червня 2021 року)*

Жиленко І. Р.

Ж 72 Світові медійні процеси часів Середньовіччя й Відродження : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. – Суми : Сумський державний університет, 2021. – 163 с.
ISBN 978-966-657-875-7

У навчальному посібнику охоплено журналістські явища Середньовіччя й Відродження. Проаналізовано вплив світових релігій на медійні процеси. Розглянуто різні види рукописних і друкованих видань європейського континенту, діяльність відомих публіцистів, проблеми цензури. Висвітлені питання зародження журналістських жанрів, формування PR-технологій та протореклами в різних країнах світу, наведено уривки з наукових праць і публіцистичних текстів.

Видання адресоване не лише студентам освітньої галузі «Журналістика», а й розраховане на гуманітаріїв, які цікавляться проблемами зародження та розвитку медійних явищ V–XVI століть у Європі та на Сході.

УДК 07:2](100)"653"/"715"/075/

ISBN 978-966-657-875-7

© Жиленко І. Р., 2021

© Сумський державний університет, 2021

ЗМІСТ

	С.
Від автора.....	5
1. Медійні явища часів Середньовіччя у Західній Європі та країнах Сходу.....	7
1.1. Християнство та його вплив на комунікаційні процеси.....	7
1.1.1. Християнські проповіді й публіцистика.....	14
1.1.2. Антихристиянські твори.....	21
1.1.3. Письмові жанри християнства.....	22
1.2. Пражурналістика Західної Європи.....	27
1.2.1. «Усна газета» і проповідь.....	28
1.2.2. Кола ді Рієнцо та зображувальна журналістика.....	33
1.2.3. Письмові джерела інформації Середньовіччя.....	34
1.2.3.1. Історії, хроніки, літописи.....	38
1.2.3.2. Подорожні нариси.....	39
1.2.3.3. Політична публіцистика.....	43
1.3. Вплив буддизму на комунікаційні процеси в країнах Східної Азії.....	49
1.3.1. Буддизм у Китаї. Письмові пражурналістські явища.....	50
1.3.1.1. Оповідання та замальовки з життя.....	52
1.3.1.2. Соціально значуща поезія епохи династії Тан.....	53
1.3.1.3. Жанри епохи династії Сун. Біцзі.....	55
1.3.1.4. Перші друковані газети Китаю.....	58
1.3.2. Буддизм і письмові явища Японії.....	61
1.3.2.1. Калейдоскоп жанрів.....	64
1.3.2.2. Самурайська тематика. Гункі.....	66
1.3.2.3. Щоденникові записи Сей-Сьонагон.....	68
1.3.2.4. Подорожні щоденники Басьо.....	70
1.3.2.5. Передвісники періодичних видань Японії.....	72

1.4. Іслам і його вплив на інформаційні процеси Сходу.....	74
1.4.1. Усні медійні явища ісламу.....	74
1.4.2. Коран: основне джерело інформації мусульман.....	78
1.4.3. Медресе як осередки поширення знань.....	85
1.4.4. Письмові джерела інформації Сходу.....	86
1.4.5. Публіцистичні елементи у поетичних творах.....	94
2. Пражурналістика періоду Відродження на європейському континенті.....	107
2.1. Початок книгодрукування в Європі.....	108
2.2. Рукописні та перші друковані видання.....	112
2.2.1. Італія: аввізі, летючі листки.....	113
2.2.2. Листи-новини і фуггер-газети Німеччини.....	115
2.2.3. Новини і балади новин Англії.....	119
2.2.4. Франція: конард, нувель, мазаринади.....	120
2.2.5. «Вестовые письма», або «Куранты».....	122
2.3. Публіцистика Західної Європи.....	124
2.3.1. Антицерковна й політична публіцистика.....	124
2.3.2. Публіцистика епохи Реформації.....	130
2.3.3. Гуманістична публіцистика.....	136
2.4. Становлення системи цензури у Західній Європі.....	149
Термінологічний словник.....	153
Список літератури.....	160

Від автора

Як без знання історії ми не можемо дивитися у майбутнє, так і сучасний журналіст не може стати гарним фактивцем в інформаційному суспільстві без вдумливого звернення до історії медійних явищ, яким і присвячений навчальний посібник «Світові медійні процеси часів Середньовіччя й Відродження». Видання продовжує цикл навчальних матеріалів до дисципліни «Історія зарубіжної журналістики»¹.

Дослідник преси Павло Федченко писав: «Існують середньовічні пам'ятки, які безпосередньо стосуються фактів поточного життя, які містять висловлювання про речі й події, і тому носять журналістський характер, навіть незважаючи на те, що вони не періодичні». До виявів журналістики науковець відносив і такі літературні твори, які хоч би найменшою мірою відбивали суспільну думку. Погоджуючись із такими поглядами, ми намагалися охопити якомога більше матеріалів, які б зосередили увагу на чинниках, що вплинули на формування усних і письмових медійних явищ V–XVI століть.

Навчальний посібник складається з двох розділів. Перший присвячений пражурналістським явищам часів Середньовіччя. У ньому висвітлено вплив світових релігій – християнства, ісламу й буддизму – на зародження і формування медіа в країнах Європи та Сходу.

Звернена увага на появу журналістських жанрів і протореклами в країнах світу, наводять уривки текстів.

Другий розділ охоплює питання пражурналістики періоду Відродження на європейському континенті. У ньому

---

¹ Жиленко І. Р. Історія зарубіжної журналістики (від античності до II-ї пол. XVIII ст.) : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 285 с.; Жиленко І. Р. Стародавній світ: зародження медійних явищ : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 159 с.

детально проаналізовані різні види рукописних і друкованих видань Європи, висвітлена діяльність відомих публіцистів, розглянені питання появи рукописних видань, PR-технологій, становлення цензури.

У посібнику подані зразки медійних текстів та уривки з наукової літератури. Кожна тема містить запитання і завдання для повторення викладеного матеріалу. Термінологічний словник допоможе краще орієнтуватися в журналістських поняттях.

Сподіваємося, що видання стане в пригоді як майбутнім медійникам, так і всім, хто цікавиться історією зародження та розвитку комунікаційних процесів Середньовіччя й Відродження в Європі та на Сході.

1. МЕДІЙНІ ЯВИЩА ЧАСІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА КРАЇНАХ СХОДУ

Середні віки як історико-культурна доба починається у надрах пізньої античності. Першими її ознаками стала поява християнської публіцистики. Взагалі середньовічна культура передусім ставила традицію й авторитет Святого письма і церкви. Хоча цікавість людей до поточних подій існувала, вона не знаходила повного вияву і втілення. Рівень середньовічної культури і техніки не давав змоги регулярно збирати й поширювати інформацію. Не було для цього необхідних засобів. Послабились комунікативні стосунки між окремими країнами, навіть у межах однієї країни – між князівствами.

Падіння Римської імперії (476 р.) надовго перервало поступальний розвиток журналістики. Обсяг публіцистичної творчості різко зменшився у порівнянні з античністю: по-перше, відбулося скорочення освіченої аудиторії, по-друге, світська публіцистика майже цілком витіснилася християнською.

Однак у середньовіччі продовжували існувати майже усі відомі форми медійних явищ і були створені нові зразки попередників журналістики.

1.1. Християнство і його вплив на комунікаційні процеси

І ст. на сході Римської імперії в Палестині (на території сучасного Ізраїлю) внаслідок складного синтезу східних релігій і культів, філософії та соціальних утопій виникає нова релігія – *християнство* (грец. «помазанник», «месія»).

Священна книга християн – *Біблія* (грец. *biblia* – «книга») – збірка різних за часом створення релігійних та

світських творів, які писалися від XII ст. до н.е. до II ст. н.е.

Для християн Біблія – непорушне, єдине справедливе відкриття Бога людині, що містить 66 книг, записаних 40 авторами, людьми різного походження та різних занять. Біблія записувалася принаймні на трьох континентах і трьома мовами: старовірською, арамейською і грецькою. Незважаючи на різноманітність засобів, вона являє собою єдине ціле, і суть викладеного в ній морального закону Божого ніде не міняється. Біблія містить описи життя основних її персонажів, які розкривають не тільки сильні, але і слабкі риси їх характерів.

Складається Біблія з двох частин – Старого й Нового Завітів. З іудаїзму в християнство прийшла частина Біблії, яку називають *Старим Заповітом* (XII–II ст. до н.е.). Його поділяють на три цикли:

- П'ятикнижжя (єврейською Тора – «Закон»), продиктоване пророкові Мойсею самим Богом;
- Пророки: історичні хроніки, дві книги Самуїла, дві книги Царств (у православно-католицькій традиції чотири книги Царств), книги великих і малих пророків тощо.
- Писання (або Агіографи): книга псалмів, книга Приповістей Соломонових, книга Еклезіаста (Проповідника).

Старий Завіт створювали, редагували й оновлювали різні народи, поки він не набув сучасної канонічної форми. Книга містить інформацію з різних галузей знань: давньої філософії, історії, права, міфології, культури, мистецтва, риторики, поезії. Перша книга Біблії («Буття») – це історія походження Світу і Людини. Вона є невичерпним джерелом мудрості й натхнення.

Розповідь про земне буття Христа і його вчення склали основу *Нового Завіту* (друга пол. I ст. – поч. II ст.). Якщо Старий Завіт визнається як іудеями, так і христия-

нами, то Новий Завіт є священною книгою тільки для християн.

Новий Завіт складається з чотирьох великих циклів:

1. Євангелія: від св. Матвія, св. Марка, св. Луки, св. Івана, в яких описане земне життя Ісуса Христа.
2. Діяння святих апостолів.
3. Соборні послання святих апостолів, послання св. Павла.
4. Одкровення св. Івана Богослова, або Апокаліпсис.

Роман Жолудь наголошує на публіцистичному потенціалі Євангелій:

«Євангельська історія була спеціально призначена для розповсюдження, акту комунікації, звернення до широкої аудиторії. Саме грецьке слово – «блага вість» – підтверджує цю думку. І комунікація тут носить конкретно публіцистичний характер: це не комунікація – передача інформації, а комунікація – переконання <...>. Чотири автори створюють ефект життєвої повноти, багатогранності свідoctва, описуючи побачене (або почуте) неоднаково, з різних точок зору...»².

Письменник і проповідник *Олександр Мень* писав:

«Звичайно, *християнство* кинуло виклик багатьом філософським і релігійним системам. Але водночас воно відповіло на сподівання більшості з них. І найсильніші у християнській духовності – не заперечення, а твердження, охопити і повнота.

Якщо *буддизм* був пронизаний пристрасним прагненням до позбавлення від зла, прагненням до порятунку (Будда казав, що як води морські просочені сіллю, так і його вчення – дхарма – пройняте ідеєю порятунку), то ця жага порятунку, обітниця спасіння властиві й християнству, Нового Завіту.

Якщо в *ісламі* є абсолютна відданість людини Богові, який є суверенним володарем космосу і людської долі, то це саме ми знаходимо і в християнстві.

Якщо в *китайському* світогляді небо – Цянь – є чимось орієнтуючим людину в життєвих речах, навіть у дрібницях, в різних відтінках традицій, то і це є в християнстві.

Якщо *брахманізм* (сучасний індуїзм) говорить нам про багатобразні прояви Божественного, то і це є в християнстві.

---

² Жолудь Р. В. Начало православной публицистики: Библия, апологеты, византийцы. Воронеж, 2002.

Якщо, нарешті, *пантеїзм* стверджує, що Бог у всьому, що він, як якась таємнича сила, пронизує кожну краплю, кожен атом світобудови, – то християнство і з цим погоджується, хоча воно не обмежує вплив Бога тільки цією пантеїстичною всеприсутністю»³.

Зміст християнства – це віра в те, що дві тисячі років тому Бог народився, прийняв ім'я Ісуса, проповідував, страждав і помер на хресті, як людина. Спочатку християнство розповсюджувалося лише усно. Точкою його відліку є 30 рік – початок суспільного служіння Ісуса, яке тривало понад три роки. На відміну від інших ораторів, Христос не написав власноруч жодного рядка. Його промови записані учнями: Матвієм, Марком, Лукою, Іваном⁴.

Християнство було своєрідною формою протесту завойованих і пригноблених. Воно поширювалося у східних провінціях серед нижчих прошарків суспільства й жорстко переслідувалося владою. Перші згадки про християн у римських джерелах відносяться до часу правління імператора Нерона (I ст.), коли їх звинуватили у підпалі Риму і влаштували масову страту. З часом християнство завойовує все більше прихильників, а верхівка церковнослужителів вступає в союз із владою.

Головна мета проповідей *Христа* полягала у тому, щоб навчити людей щирим і нелицемірним поняттям про Бога, виховати любов до ближнього, не тільки просвітити розум, а й очистити серце. Христос проповідував дві «найбільші заповіді в законі», у яких зосереджений весь дух і значення істинної віри. Перша з них: «возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм», друга ж: «возлюби ближнього твого як самого себе; на цих двох заповідях затверджується весь

---

³Мень А. Християнство : лекція. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/HRISTIAN/mennhr.txt>

⁴ Жиленко І. Р. Історія зарубіжної журналістики, 2010, с. 82–83.

закон» (Євангеліє від Матвія. 22.37; 39–40). У VI главі Євангелія від Матвія говориться:

«Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі. Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою! <...> А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері, і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно. А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє веломовство. Отож, не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання! Ви ж молитесь отак: Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь. Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших. <...> Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, там буде й серце твоє! Око то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле. <...> Не журіться про життя своє що будете їсти та що будете пити, ні про тіло своє, у що зодягнетесь. Чи ж не більше від їжі життя, а від одягу тіло? Погляньте на птахів небесних, що не сіють, не жнуть, не збирають у клуні, та проте ваш Небесний Отець їх годує. <...> Не журіться про завтрашній день, бо завтра за себе само поклопочеться. Кожний день має досить своєї турботи!»⁵.

У загальному вигляді Христос викладає Своє вчення у Нагорній проповіді, де, крім трансформації старозавітних законів, пропонує ідеальну модель поведінки. Далі Хрис-

---

⁵ Біблія. Новий завіт. Євангеліє від Матвія. Пер. І. Огієнка. – Режим доступу : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/evangelie-ot-matfeja.html>

тос розвиває й конкретизує висловлені тут принципи. Його *проповіді* мають практичний характер. Своїм учням часто говорить довгі промови, як у XIV гл. Євангелія від Івана:

«Нехай серце вам не тривожиться! Віруйте в Бога, і в Мене віруйте! Багато осель у домі Мого Отця; а коли б то не так, то сказав би Я вам, що йду приготувати місце для вас? А коли відійду й приготую вам місце, Я знову прийду й заберу вас до Себе, щоб де Я були й ви. А куди Я йду дорогу ви знаєте <...> Слова, що Я вам говорю, говорю не від Себе, а Отець, що в Мені перебуває, Той чинить діла ті. Повірте Мені, що Я в Отця, а Отець у Мені! Коли ж ні, то повірте за вчинки самі. По правді, по правді кажу вам: Хто вірує в Мене, той учинить діла, які чиню Я, і ще більші від них він учинить, бо Я йду до Отця. І коли що просити ви будете в Імення Моє, те вчиню, щоб у Сині прославивсь Отець. Коли будете в Мене просити чого в Моє Імення, то вчиню. Якщо Ви Мене любите, Мої заповіді зберігайте!»⁶.

У бесідах із простими людьми Христос віддає перевагу коротким задушевним промовам. У XVIII–XIX главах Євангелія від Луки читаємо:

«...Ісус же сказав Своїм учням: По правді кажу вам, що багатому важко увійти в Царство Небесне. Іще вам кажу: Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти! Як учні ж Його це зачули, здивувалися дуже й сказали: Хто ж тоді може спастися? А Ісус позирнув і сказав їм: Неможливе це людям, та можливе все Богові. <...> І кожен, хто за Імення Моє кине дім, чи братів, чи сестер, або батька, чи матір, чи діти, чи землі, той багатократно одержить і успадкує вічне життя. І багато хто з перших останніми стануть, а останні першими»⁷.

Для кращого розуміння промов Христос використовує *притчі*.

Притча – невелике алегоричне оповідання повчального характеру на релігійну чи побутову тему. За формою близька до байки. Сюжет притчі будується в образній формі, на життєвих

---

⁶ Біблія. Новий завіт. Євангеліє від Івана. Пер. І. Огієнка. – Режим доступу: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/evangelie-ot-ioanna.html>

⁷ Біблія. Новий завіт. Євангеліє від Луки. Пер. І. Огієнка. – Режим доступу: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/evangelie-ot-luki.html>

ситуаціях, на повсякденних спостереженнях суспільного життя. Притчі мають надзвичайно великий зміст. Вони дохідливо сприймаються, уособлюють у собі й світські ситуації, й приповідки, й народні спостереження, й загалом всю народну мудрість та Божу науку.

Притчі Ісуса відрізнялися простотою й наочністю. Вони були зрозумілими слухачам, оскільки мали місцевий характер, відповідний як історії та звичаям іудейського народу, так і професійній діяльності людей. Христос не прагнув до зовнішньої краси мови, не використовував допоміжні ораторські прийоми, говорив невимушено й невігядливо, незважаючи на використання образних висловів і метафор. Те, що було незрозумілим для учнів, Ісус пояснював їм на самоті, як у притчі про сіяча. І тому слова «хто має вуха, щоб слухати, нехай слухає!» означали те, що Ісус закликав присутніх добре обміркувати Його слова, бо одне й те ж слухали і учні Ісусові, і вожді народу, і сам народ, але ставлення до почутого було різним.

Багато проповідей Христос доповнював всілякими дивами: зціленням хворих, воскресінням померлих. Це служило насамперед доказом однієї з головних тем проповідей Ісуса – з вірою можна одержати від Бога все, про що людина попросить.

Після закінчення земного служіння Христа християнська публіцистика здобуває, як вже наголошували, не лише усний характер (*проповідь*), а й письмовий – *послання*: євангеліста Луки, апостолів Якова, Петра, Івана, Іуди (тезка зрадника), Павла.

Починаючи з перших десятиліть, християнство набуло багато послідовників серед інших народів. На початку IV ст. імператор *Костянтин I* визнав християнство державною релігією, а в кінці IV ст. імператор *Феодосій I* заборонив усі язичницькі обряди.

До V ст. поширення християнства відбувалося головним чином у межах Римської імперії, а також у сфері її ку-

льтурного впливу (Вірменія, Сирія, Ефіопія), у другій пол. I тис. – серед німецьких і слов'янських народів, до XIII–XIV ст. – серед балтійських та фінських.

Отже, для розвитку християнської публіцистики склалися сприятливі умови, а її формування відбувалося, як і в попередніх століттях, у двох основних напрямках: усному й письмовому.

1.1.1. Християнські проповіді й публіцистика

Поширення християнства відбувалося перш за все завдяки діяльності **апостола Павла**. У Діяннях наводяться важливі *промови*, серед яких – виступ в афінському ареопазі та перед царем Агриппою. Як і Христос, Павло спілкувався з огляду на релігійний, інтелектуальний та соціальний рівні своїх співрозмовників⁸.

Уміло використовуючи принцип «бути для всіх усім», він на початку промови зазвичай говорив про благочестя афінян, цитував вірші відомого на той час Арата. Апостола слухали, доки він говорив загальновідомі істини, але як тільки починав проповідь про найважливіші принципи вчення Христа, над ним сміялися й навіть не давали договорити. І лише кілька людей увірували в Христа завдяки слову апостола. Для язичницького оратора такий результат промови був би цілковитим провалом, але не для християнського проповідника, бо йому важливою була кожна звернена до християнства душа⁹.

Послання апостола Павла (йому приписують 14 послань) діляться на *місіонерські* (звернені до жителів певних міст або регіонів – римлян, коринфян, ефесян, галатів) і *пастирські* (звернені до учнів – Тита, Тимофія).

Серед місіонерських найбільш характерним є *«Перше послання до коринтян»*. Основна тема його, як і бага-

---

⁸ Жиленко І., с. 86.

⁹ Там само.

тьох інших, – єдність церкви. Особливий інтерес мають настанови Павла коринфським християнам, що не втратили актуальності й через дві тис. років: наприклад, про свободу як основу морального життя й уміння обмежувати її, про тілесну чистоту, про шлюб. Рядки з послання до коринтян – справжній гімн любові:

«Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводитья нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, та припиняться, хоч мови існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується. Бо ми знаємо частинно, і прокуємо частинно; коли ж досконале настане, тоді зупиниться те, що частинне. Коли я дитиною був, то я говорив, як дитина, як дитина, я думав, розумів, як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче. Отож, тепер бачимо ми ніби у дзеркалі, у загадці, але потім обличчям в обличчя; тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я. А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три. А найбільша між ними любов!»¹⁰.

Питанням родини, взаєминам чоловіка й дружини, батьків і дітей апостол Павло приділяв чимало уваги і в інших посланнях. Головний принцип, згідно з яким має будуватися християнська родина, – взаємна відповідальність її членів і любов, причому не тільки плотська, але й духовна. Завдяки діяльності Павла християнство поширилося у країнах Малої Азії, Македонії й Греції.

На зміну античному ораторству приходять *християнська проповідь*. Вона складається у II ст., коли християни почали детальніше знайомитися з античною спадщиною, використовуючи її літературно-філософські методи.

---

¹⁰ Біблія. Новий завіт. Перше Послання апостола Павла до коринтян. Пер. І. Огієнка. – Режим доступу : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/1-poslanie-k-korinfjanam.html>

Тоді ж загострилася боротьба з єресями, що зумовило розвиток полеміки.

Власне, риторика набуває рис *гомілетики*, зосереджуючись переважно у сфері релігійного красномовства, бо у середні віки релігія була основним осередком та джерелом культури.

Гомілетика – частина риторики, що викладає правила побудови і практики виголошення церковної проповіді.

Особливого значення набуває проповідь, яка стає головною формою масової комунікації. Посилаючись на Святе Письмо як на головну моральну максиму, проповідь закликала до покаяння, дарувала надію на спасіння, живила віру людини.

Найважливішим фактом, яким у всі часи оперував проповідник, був і залишається факт звитяги Христа над спокусами світу та над смертю. На відміну від промов античності, зміст проповіді формується переважно завдяки посиланням на інший текст, який прочитується у творчості того чи іншого автора, у суміжному дискурсі чи попередній літературі. *Тетяна Хоменко* зауважує: «Християнська проповідь, взявши за основу проповідні тексти Святого Письма, поєднала в собі слово як інструментарій і Слово як сакрум, завдяки чому земне, житейське наближає до Великого і Духовного»¹¹.

Йосип Лось наполягає: «Терапевтичний характер слова, занурення думки у глибинне з метою «вписатися» у вічну гармонію, накреслену Творцем усього сущого, плекання чеснот, розкриття причин усього, що приховане від зору, демонстрували апологети (II–IV ст.). Промови і проповіді Іоана Золотоустого, Василя Великого, згодом Блаженного Августина утвердили християнську риторіку»¹².

---

¹¹ Хоменко Т. М. Проповідництво і сучасна публіцистика. Львів, 2008, с. 30.

¹² Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу : навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації: у 2 ч. Ч. 1. Львів : ПАІС, 2008.

За змістом проповіді бувають таких видів: омілія; з нагоди церковного свята; катехизис; публіцистична.

Омілія – з'ясувальна бесіда, що ставить своїм завданням пояснення Святого Письма.

Катехизис (грец. «повчання») – доступний для всіх підручник з християнської віри, що побудований у вигляді питань-відповідей. Вживається також у переносному значенні – основні положення чого-небудь.

Проповіді бувають також *парафіяльні* (виголошені у церкві перед парафіянами-християнами) й *місіонерські* (вимовлені священником-місіонером у далеких землях перед язичниками з метою навернути їх у християнство).

З перших століть виникли два центри християнської публіцистики: західний і східний.

Західна традиція християнства (зі столицею в Римі) представлена творчістю Єроніма Стридонського, Амбросія Медіоланського, Аврелія Августина.

Єронім Стридонський (340–420) віддавав перевагу письмовому красномовству. Він прославився перекладом Біблії на латинську мову (Вульгата) й епістолярною спадщиною (відомо бл. 200 листів). У Римі Єронім керував гуртком освічених жінок, які прагнули вивчити Біблію. Своїм сподвижникам він адресував багато листів, серед яких найбільшою відомістю користувався лист до Євстохії *«Про збереження дівоцтва»*, у якому критично показані різні прошарки населення, і перш за все духовенство. Єронім також є автором двох невеликих археологічних трактатів про єврейські давності.

Амбросій Медіоланський (340–397) отримав гарну освіту і був відомим судовим оратором. Приймавши християнство, писав проповіді морально-практичного характеру, надгробні промови та листи. Цікавий цикл його листів *«Про вітар Перемоги»*, де говориться про занепад Риму,

якому не змогли запобігти язичницькі ідоли. У ньому прославляється християнство як вищий щабель розвитку людського розуму й віри.

Аврелій Августин (354–430) розпочинав свою діяльність судовим оратором і вчителем красномовства. Його довгі пошуки істини привели до християнства. Августин прославився морально-практичними проповідями (бл. 500), трактатами, полемічними творами на християнську тематику, листами (бл. 250).

«*Сповідь*» Августина є лірико-філософською автобіографією, що існує в трьох вимірах: покаяння, віддяка Богові, сповідання віри. У змістовному плані – це оповідання про багаторічний пошук істини, каяття і водночас – проповідь християнства. Формально «Сповідь» звернена до Бога, але має на увазі людей. Поеднуючи в собі вічні істини християнства і яскраву, емоційно виражену долю людини з усіма її сумнівами, радощами й розчаруваннями, твір дає цілісну картину шляху до щирої віри.

Августин привернув увагу до двох проблем, повз які пройшла антична думка: «динаміка людської особистості й динаміка загальнолюдської історії»¹³. Першій якраз і присвячена його «Сповідь». З недосяжним для античності психологічним самоаналізом показано протиріччя у становленні особистості. Августин розповідає:

«Ось у такім товаристві я в тому, ще нестійкому віці, студіював підручники красномовства. Я забажав відзначитися в ньому, маючи перед собою шкідливу й легковажну мету – скуштувати розкошів людської марноти. Ідучи таким уторованим шляхом студій, я натрапив на книжку якогось Цицерона, що його мову всі подивляють більше, ніж його духовний політ. Зміст цієї книжки – це заохочення до філософії. Вона називається «Гортенсій». І ця книжка повністю змінила мої почування. Вона звернула до Тебе, Господи, молитви моєї й моє благаання і зовсім змінила мої мрії й бажання. І раптом змаліли в моїх очах пусті спо-

---

¹³ Там само.

дівання, і я з неймовірним вогнем у серці забажав безсмертної премудрості. Я вже почав підійматися, щоб повернутися до Тебе. Не для того, щоб вигострити язик, не для цієї єдиної науки, яку я мав вивчити за гроші, що їх посилала мені мати (мені вже пішов тоді дев'ятнадцятий рік, а два роки тому помер мій батько). Ні, не для того, щоб вигострити свій язик я зайнявся читанням цієї книжки, і те, що зворушувало мене, – це саме її зміст, а не форма та спосіб викладу. Ох! Як я горів, мій Боже, як я прагнув злетіти до Тебе від земних справ. І я не знав, чого Ти хочеш від мене. «Бо в Тобі міститься премудрість». Але любов до мудрості називається по-грецькому “філософія”, і цією любов'ю запалила мене та книжка. Однак бувають люди, що послуговуються філософією для обману. <...> Одне тільки охолоджувало мій вогненний запал: там не було імені Христа. Бо це Ім'я, згідно з Твоім милосердям, Господи, Ім'я мого Спасителя, Твого Сина, я всотав своїм ніжним дитячим серцем з молоком матері. Воно запало в саму його глибину, і без Цього імені вже жодна книжка, – хоча б це був і найкращий літературний твір, якнайкраще викінчений, найправдивіший, – не змогла б мене повністю захопити»¹⁴.

Августин був чи не першим філософом, хто писав про поняття прогресу, який у його розумінні був пов'язаний з волею Бога. Проблема містично осмисленої діалектики історії поставлена ним у трактаті «*Град Божий*» (410–426), написаному під враженням взяття Риму ордами. У творах Августина подано нове розуміння людини і пропонуються нові духовні цінності.

Східна традиція християнства (столиця – Константинополь) представлена творчістю Григорія Богослова, Василя Великого та Івана Золотоустого.

Григорій Богослов (326–389) уславився промовами проти єретиків, виголошеними у роки служіння в Константинополі. Слухати його приходили не тільки християни, а й єретики, язичники, юдеї. Красномовством Богослов перевершив усіх церковних ораторів свого часу. Його називали «християнським Демосфеном». Творча спадщина Бо-

---

¹⁴ Святий Августин. Сповідь. Пер. з латин. Ю. Мушака. К. : Основи, 1999, с. 35–36.

гослова – догматичні, повчальні, надгробні, похвальні промови, яких збереглося 45, богословські й історичні поеми, численні листи.

Василь Великий (329–379) отримав гарну освіту спочатку в Константинополі, де вчився ораторству в Лібанія, а потім в Афінах, займаючись філософією, медициною, астрологією, музикою й красномовством. Приймаючи сан, Василь Великий уславився промовами проти еретиків. Його називали «трубою, яка оповіщала Всесвіт», слово порівнювали із громом, а життя – з блискавкою. Із проповідницьких творів Василя Великого до нас дійшли слова, послання, бесіди на різні випадки (близько 200).

Іван Золотоустий (344–407) теж отримав гарну освіту, став адвокатом, але невдовзі вирішив присвятити життя служінню Богові. Його вважали найдосконалішим зразком для проповідників усіх часів. До нас дійшло більше 800 проповідей, у яких роз'яснюється майже весь Новий Завіт і багато чого зі Старого Завіту. Проповіді Золотоустого прості й переконливі, часто виголошувалися експромтом. Найвідоміші – *«Шість слів про священство»*, *«Слово проголошувальне на Святий Великдень»*, що дотепер читають на великодній утрени.

Золотоустий залишив бл. 250 листів, серед яких найбільшою популярністю користується цикл із 17 листів до його духовної дочки Олімпіади. У його виступах формується поетика християнської проповіді, яка є всеосяжне дослідження людини, де переплітаються філософія, релігія, психологія. Проповідник намагається зробити все, щоб людина відчула божественну красу і прагнула до її наслідування:

«Молитва – це велика зброя, невичерпний скарб, багатство, що ніколи не зміліє, спокійне пристановище, несхитний затишок і корінь незлічених благ; і джерело, і матір є молитва: вона могутніша за саму царську владу. Молитвою ж я називаю не будь-яку, не недбалу і розсіяну, а полум'яну й многотрудну, що

виходить зі зболеної душі й глибоко зосередженого ума. Лишень така молитва сходить до неба. Як вода, що тече по рівнині й широко розливається, не підноситься вгору доти, доки руки умільців притіснять її зусбічною огорожею, – тоді вона від власного напору швидше за стрілу струмує вгору, так і людське серце, насолоджуючись усіяким спокоєм, розсіюється і розливається; коли ж обставини притіснять його, то, пригнітившись, воно засилає вгору чисті й ревні молитви»¹⁵.

Серед візантійських церковних риторів наступних століть найбільшу відомість мали болгарські просвітителі брати Солунські – **Кирило** (827–869) і **Мефодій** (815–885). У 863 р. на запрошення князя Ростислава вони прибули в Моравію, де проповідували християнство, перекладали із грецької вибрані місця з Євангелія, Псалтир, Апостольські послання і на їхній основі створили слов'янську азбуку, названу *кирилицею*. Азбука Кирила і Мефодія вважалася моральним імперативом добра і зла, посланням нащадкам на багато віків. Навчаючись кирилиці, людина автоматично завчала її морально-етичні настанови – заклик і пересторогу, котрі, увійшовши у свідомість, ставали нормами поведінки та життя.

Таким чином, християнська проповідь має значний вплив на розвиток масової комунікації в суспільстві. Натомість продовжує розвиватися язичницька риторика.

1.1.2. Антихристиянські твори

Середньовіччя формувалося у надрах античної цивілізації в період ідеологічного протистояння християнства, що набирало сили, і античних релігійних культів. Така боротьба визначила основну спрямованість медійних явищ III–IV ст., позначених антихристиянськими творами.

Остання спроба античності відстояти культурну традицію відбулася в сер. IV ст., коли імператор **Юліан II**

---

¹⁵ Святі отці про молитву та духовну тверезість. Повчання Святого Йоана Золотоустого. – Режим доступу : https://www.truechristianity.info/ua/books/saint_abbas_about_the_prayer_04.php

Відступник (бл. 331–363) спробував реставрувати античну релігію. Ворог християн, він не зізнався у своєму безсиллі й не розкався у злобі проти них. У битві з персами у Юліана влучила стріла. Помираючи, імператор вигукнув: «Ти перемиг мене, Галілеєць!» (так він називав Ісуса Христа). Юліан є автором *трактатів, промов, листів*, спрямованих проти християн. Глибиною почуттів сповнені філософсько-релігійні трактати *«До царя Сонця»* й *«До Матері богів»*, написані у формі промов.

Учитель і антагоніст візантійських проповідників **Лібаній** (314–бл. 393) був останнім великим ритором язичницької античності й найвідомішим майстром красномовства своєї епохи. Славу Лібанію склали 70 промов, які стосувалися реальних фактів. Він видавав їх як *памфлети* або розсилав як *послання*. Головні з творів Лібанія: промови на честь імператора Юліана, панегірики імператорам Константу і Констанцію, похвальне слово жителям Антіохії, автобіографічний твір *«Життя, або Про власну долю»*, шкільні вправи, листи (збереглося 1605), що містять скарги, поради, дають важливий матеріал для розуміння характеру ритора і сучасного йому життя.

1.1.3. Письмові жанри християнства

Специфікою християнської пражурналістики була апеляція до т. зв. *«житійних» жанрів*: Святого Письма, праць отців церкви. Ретельно збиралися й переписувалися тексти Біблії. Найбільшу відомість отримали *житія святих*, мета яких – прославити релігійний погляд. Склалися вони в Римській імперії як *мартирологи*.

Життя святих – короткі розповіді про життя, благочестиві подвиги і страждання християн.

Мартиролог (грец. *μάρτυς* – «свідок»; грец. *μάρτύριον* – «доказ») – список визнаних мучеників, імена яких наводяться в календарному порядку відповідно до дати їх мучеництва (тобто «днями народження» до нового життя).

Найбільш ранні – римський мартиролог (354) та карфагенський і константинопольський календарі мучеників – містили імена місцевих шанованих мучеників. *Папа Григорій XIII* (1572–1585) розпорядився скласти загальноцерковний мартиролог, а наступні папи переглядали і доповнювали його¹⁶.

Автори відомих житій про мучеників – архієпископ *Євсевій Кесарійський* (бл. 263–339), із великої творчості якого збереглася лише *«Книга про палестинських мучеників»*; єпископ *св. Маруфа* (бл. 410), автор *«Історії перських мучеників»*. Монах *Узуард* (бл. 876) склав найдавніший на Заході мартиролог (1568; 1714). Найповніше зібрання і критичне видання актів мучеників належить бенедиктинцю *Рюїнарту*, яке вийшло у Парижі 1689 р. З IX–X ст. жанр житія набуває політичної тенденційності.

Візантієць *Симеон Метафраст* (X ст.) переробив житіє, надав йому панегіричного характеру. Його зібрання житій стали зразком для агіографів Сходу і Заходу.

У давньоруській літературі виникають житія перших руських святих – *Бориса і Гліба, Феодосія Печерського* (XI ст.) та інших, автори яких пропагують ідеї незалежності політичного й церковного життя Київської держави; вони багато в чому відходять від канонів грецької агіографії. Часто змінюється тип біографії: це проста розповідь, багата історичними й побутовими спостереженнями (*«Житіє Ленонтія Ростовського»*, XII ст.) або військово-патріотична повість (*«Житіє Олександра Невського»*, *«Житіє Довмонта Псковського»*, XIII–XIV ст.).

Протягом усього феодального періоду житія слугували для церковної й політичної пропаганди. Важливим джерелом історії середньовічного Криму є *«Житіє Стефана*

---

¹⁶ Надалі поняття мартиролог стало використовуватися у переносному значенні. Зараз воно вживається для переліку пережитих кимось страждань, фактів переслідування.

*Сурожського»*¹⁷ (XV ст.), яке розповідає про набіги новгородського князя *Бравліна* і дає інформацію про діяння єпископа Сурожу.

«Коли язичники чули про блаженного Стефана як про великого слугителя Бога, який міг творити різні дива, якому вони посилалися, щоб увірували в Бога, і незліченна кількість їх хрестилися. <...> Протягом короткого часу вони перетворилися, процвітали у вірі Христовій, а тих, хто увірували, стало набагато більше, ніж раніше. Блаженний Стефан радів, спостерігаючи їх щиру відданість вірі. І приносили до нього багатьох одержимих різними хворобами і недугами, і він зціляв всіх їх ім'ям Господа нашого Ісуса Христа і відпускав з миром. <...>

Кожен раз, коли люди дізнавалися, що він мав намір проповідувати, вони усі поспішали до церкви заради нього. Ремісники відмовлялися від своєї торгівлі та прибутку, міські робітники залишали свої будівництва і ділянки і йшли з поспішністю. І якщо були видовища або скачки в Іподромі у той день, кожен відмовлявся від них і збирався в церкви рано, так щоб не пропустити жодного слова, що злітали з його вуст, оскільки вони вважали, що це буде велика жалість. Вони раділи, що чули його благі слова, а потім вони повернулися до своїх домівок, отримавши духовні блага. Такий був дар Бога, даний йому: говорити про Його велич без перешкоди. Він же, маючи у серці своєму рясний киплячий дар Святого Духа, що дає йому божественні словеса, здійснював повчання і брав сповіді»¹⁸.

Отримали поширення й інші жанри. Створювалися *умовні біографії*, які зазвичай будувалися за традиційною схемою: народження від благочестивих батьків, раннє чернецтво, аскетичні або проповідницькі подвиги, блаженна кончина і дива, що відбуваються біля труни, похвальне слово святому. Популярністю користувалися *життя Святого Олексія, Миколи Мирлікійського, Георгія Переможця*.

Приблизно з сер. XII ст. з'явилася велика кількість *легенд* про Богоматір. Відомою була французька віршова-

---

¹⁷ Сурож (Сугдея, нині – Судак) мав славу багатого і добре укріпленого міста.

¹⁸ Житие Стефана Сурожского в контексте истории Крыма иконоборческого времени / Ю. М. Могаричев и др. – Симферополь, 2009. – Режим доступа : <http://samlib.ru/a/aspar/stefan.shtml>

на легенда *«Жонглер Богоматері»* (XIII ст.). Джерелом для багатьох творів стала збірка *«Золота легенда» Якова де Ворагіне* (XIII ст.).

На честь святих складалися *міраклі*, сюжетом яких були диво або житіє святого, або чудо Богородиці.

Міраклъ (лат. *miraculum*, франц. *miracle* – «диво») – середньовічний драматичний твір релігійного змісту.

Міраклі часто розігрувалися студентами напередодні чествовання святих. Були міраклі, присвячені Миколі Чудотворцю (їх авторство приписують Геларію, учню Абеяра, та Жану Боделю). У XIII ст. у Франції засновуються братства (*риус*¹⁹), які влаштовували поетичні змагання, під час яких прославляли Богородицю та святих.

Найдавніший з них – *«Міраклъ про Теофіла»* – різнобічно обдарованого французького трувера **Рютбефа** (бл. 1230–1285). Він створював сатиричні, алегоричні, політичні твори у багатьох жанрах: *релігійна поезія, фабліо, переспіви молитов, гімни, житія святих, містерії*, що викривають загальнолюдські вади різних прошарків населення. Часто змушений писати на замовлення, Рютбеф реагував на всі важливі події. На захист ученого Гільома із Сент-Амура, якого вигнали з Паризького університету, Рютбеф відреагував циклом памфлетів. Пропаганді хрестових походів були присвячені поезії. У вірші *«Диспут»* мова йде про суперечку, чи треба йти у хрестовий похід.

У *видіннях* показані подорожі у потойбіччя й повернення до світу живих. Мета видінь – дидактична, для науки прихожан прикладами очевидців, які безпосередньо зіштовхнулися з реальністю пекельних мук і диявольських спокус у передсмертних картинах. Завдяки видінням, страх реальності мук після смерті мав посилюватися. Людина

---

¹⁹ Рюу (від *rodium*) – висока прямокутна платформа зі сходами з одного боку і похилими іншими боками.

отримувала своєрідний «урок», після якого не вагалася в істинності проповіданого Слова.

Своєрідним кодексом формування моральної поведінки людини стали **покаянні книжки**, які з'явилися при монастирях у VI ст. Вони містили молитви, переліки гріхів і покарання, формули сповіді та відпущення гріхів.

Пенітенціарії²⁰ (лат. *poenitentiarius* – «покаянний») описували народні забобони, магичні обряди, чаклунство. Ці марновірства, на думку дослідників, були фактами колективної свідомості й поведінки, а участь у масових діях (ритуалах, святах, жертвоприношеннях) сприяла усталеності таких колективів в аграрному суспільстві.

Родова потреба в колективі формувала структуру літературно-дидактичних жанрів, серед яких значне місце займають збірки **«прикладів»**.

«Приклади» («Exemplum») – своєрідні «картинки з життя», які надавали повчання переконливості; являли собою моралізаторську ілюстрацію проповіді.

Живі образи святих, апостолів, грішників, демонів, чортів відтворювали парадоксальну ситуацію причетності людини і до світу земного, і до царства Божого.

Отже, християнство мало надзвичайно важливе значення для розвитку як усних, так і письмових пражурналістських явищ і впливало на формування комунікаційних процесів у середньовічному суспільстві.

Запитання. Завдання

1. Розкажіть про причини виникнення християнства і його вплив на суспільну думку.
2. З'ясуйте особливості публіцистики Нового Завіту.
3. Чим відрізнялася творчість представників західної традиції (Єронім Стридонський, Амбросій Медіоланський, Аврелій Августин) від творчості найвизначніших представників східної

---

²⁰ Пенітенціарії (лат. *poenitentiarius* – «покаянний») – виправний заклад тюремного типу.

- традиції (Григорій Богослов, Василь Великий, Іван Золотоустий)?
4. Ознайомтеся зі «Сповіддю» Августина. У чому значення його творчості?
  5. Використовуючи Перше послання св. Павла до коринтян, напишіть журналістський твір на тему «*Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить...*».
  6. Поясніть за допомогою прикладів із преси вислів Аврелія Августина «*Життя того, хто говорить, має більше сенсу, ніж будь-яка промова*».
  7. Підготуйте розповідь про особливості проповідей Стефана Сурожського.

1.2. Пражурналістика Західної Європи

Початок Середньовіччя ознаменувався загальним падінням рівня культури. Вогнище античності згасало. Варвари зруйнували міста, пам'ятники, бібліотеки. Закривалися школи. Майже всі освітні заклади перебували в руках церкви, де серед головних дисциплін викладалася й риторика. Знання латинської мови вважалося синонімом грамотності. Після невеликого підйому у VIII–IX ст. інтелектуальний розвиток призупинився. На поч. X ст. занепали й скрипторії. Книг було мало, і коштували вони дорого, що закривало шлях до освіти навіть дітям із заможних родин.

На межі XII–XIV ст. у Західній Європі при монастирях з'являються заклади на зразок вищої школи. У густозаселених містах вчителі та школярі об'єднувалися у своєрідні корпорації – прообрази перших університетів. Так, у 1189 р. в Італії виник Болонський університет, пізніше – Неапольський, Римський. В Англії з XII ст. діяв Оксфордський, у 1202 р. відкрився Кембриджський, паризька Сорбонна – у 1257 р., іспанський Сієннський – у 1240 р. Згодом у Європі виникли Краківський, Віденський, Гейдельберзький, Лейпцизький, Кенігсберзький та інші університети.

Перший східнослов'янський центр освіти було відкрито у 1632 р. на основі школи Богоявленського братства і школи при Києво-Печерській лаврі – Києво-Могилянська академія (статус академії отриманий у 1701 р.).

*Відкриття університетів особливо сприяло розвитку різних форм комунікації. У XII ст. з'являється нова форма інформаційного процесу – **лекція**²¹. Це стало новим кроком уперед у порівнянні з проповіддю, адже лекція оперувала фактами реального життя та знаннями.*

1.2.1. «Усна газета» і проповідь

Відсталість середньовічної Європи позначилася й на комунікаційній сфері. Суспільство було переважно неписьменним. Як стверджував *Жак Ле Гофф*, «феодалізм – це світ жестів, а не записаного слова». У традиційному соціумі досить велику роль відігравали чутки, перекази, взагалі *усні форми передачі інформації*.

Усне розповсюдження інформації набувало різних форм відповідно до загального характеру середньовічного мислення. Дослідники вказують на існування у Франції *«громадського гомеродрома»*, до обов'язків якого входило щоденне оповіщення жителів про важливі міські новини.

Не випадковою була творчість мандрівних поетів – своєрідних громадських вісників. *«Усна газета»*, або так звані *«ходячі хроніки»*: трубадури, хуглари, шпільмани, жонглери, барди, скальди, рапсоди – діяли упродовж усього Середньовіччя.

Жонглери виступали на перехрестях великих доріг, у містах і селах. Вони були неодмінними учасниками ярмарок, народних та релігійних свят. Співці підбадьорювали війська бойовими піснями перед початком бою, виступали і в замках. Мандруючи шляхами Європи, вони зби-

---

²¹ Лекція (з лат. «читання») – усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі.

рали і поширювали новини, звістки про різні події. Хоча їхнє мистецтво звернене головним чином до народної аудиторії, частина жонглерів залишалась служити при дворах, виконуючи адміністративні чи дипломатичні доручення своїх сюзеренів.

У цей час розквітає *народна творчість*, яка в епічних та історичних жанрах зберегла й по-своєму інтерпретувала явища суспільного життя.

Основними центрами соціальної комунікації продовжували залишатися *церква* і *міська ринкова площа*, де дізнавалися новини, обговорювали чутки, обмінювалися інформацією з актуальних питань часу (інвеститура, хрестові походи, боротьба за владу, візити духовних осіб тощо).

Одним із основних методів комунікації у суспільстві залишалася *проповідь*. Вона виконувала релігійну, соціально-просвітницьку та комунікативну функції. Для встановлення контакту з аудиторією проповідники використовували своєрідні механізми впливу: молитви, цитати з Біблії, розповіді про життя святих, уживали зрозумілі порівняння, метафори й символи, що наближають світ ілюзорний до світу реального.

Успіх проповіді значною мірою залежав від емоційного впливу: «...проповідник намагається якнайповніше і розгорнуто подати слухачам все, що стосується теми»²². *Тетяна Хоменко* порівнює проповідь з розгалуженим деревом, кожна «гілочка» якого – своя підтема, яка живиться соками єдиного стовбура – теми (тлумачення змісту церковного свята, історичні події, моральні проблеми). Кожен проповідник торкається тих «гілочок», які найбільш близькі йому як особистості. Набір гілочок, як набір хромосом, визначає манеру церковного пастора. Проповіді часто супроводжувалися *прощами* та *аскезою*.

---

²² Хоменко Т. М. Проповідництво і сучасна публіцистика. Львів : ПАІС, 2008. – 135 с.

Клірики, відлучені за релігійні погляди від монастиря, теж удавалися до подорожей. Різні прошарки населення: лицарі, селяни, студенти, жонглери і співці – стають пілігримами. Важливе місце мали візити королівських та духовних осіб, військові та хрестові походи.

Проповідь відіграла особливо важливу роль у часи нещастя, ворожих навал, епідемій. Авторитетне слово заповігало поширенню паніки в суспільстві.

В історії закарбувалися проповіді **Григорія I Великого** (бл. 540–604) у зв'язку з епідемією чуми у Римі 590 р., а також іншими нещастями (повінню, нашествиям варварів). За твір *«Бесіди, або Діалоги про життя й дива італійських отців»* греки називали його *Двоєсловом*. У творі є зразки морально-дидактичної та політичної публіцистики. Інша його проповідь – *«Пастирське правило»*, у якій визначає якості й поведінку пастиря, подає практичні поради: як готувалися до виступу, як правильно викладати думку, яких тем варто торкатися.

Відомий своїми проповідями англійський історик **Гільдас Мудрий** (бл. 493–570), автор повчального памфлету *«Про руйнування Британії»*. Звертаючись до правителів, він закликає отямитися, припинити ворожнечу й міжусобицю, при цьому вживає звертання і приклади:

«... Знаю милість Божу, але боюся і суду Його; славлю благодать Його, але боюся відплати, яка буде кожному за діла його <...> Що ж я скажу? Як можу я, убогий, звалити на себе ношу, відповідну славному і знаменитому вчителю, а саме – протистояти натиску настільки руйнівної бурі і зростаючому протягом багатьох літ валу злодійства? Але я не можу бачити це і мовчати; це все одно, що сказати носі: «дивись», а руці «говори». Британія має державців, має і наглядців. До чого їм невизразні мої промови?..»²³.

---

²³ Гильдас. О разорении Британии. – Режим доступа : <https://facetia.ru/gildas-sapiens>

Сполучення різних родів словесності робить текст Гільдаса виразним свідченням перехідної епохи. Одному з державців він говорить:

«Що ж ти, острівний драконе, що виганяв багатьох вище згадуваних тиранів як із володінь, так навіть із життя, не звик до письма, наділений вадами, перевершуєш багатьох могутністю, а певною мірою й підступністю, щедрий в дарунках, непомірний у гріху, сильний зброєю, але ще сильніший у тому, що губить душу, – це ти, Маглокун, як п'яний від вина, віджатою з виноградної лози содомської, безглуздо погряз у старій чорноті злочинів? Чому ти добровільно вішаєш на шию такий, я б сказав, невідворотний тягар гріхів, схожих на величезні гори?»²⁴.

Традиції Гільдаса продовжили проповідники *Ненній*, *Гальфрід Монмутський*, *Ельфрік*, *Вульфстан* та інші.

Англосаксонський абат *Ельфрік Ейншемський* (955– бл.1020) викликав цікавість аудиторії, включаючи у проповіді діалогічні фрагменти, риторичні запитання. Його листи, повчання, «переклади», як він сам називав свої твори, написані простою, зрозумілою мовою. Ось зразок із його проповіді на свято Різдва:

«То рождество, которое мы ныне празднуем, было от земной Матери без земного отца. Отец сотворил нас чрез Него, а затем, когда мы впали в погибель, Он послал того же Сына в эту жизнь для нашего искупления. Ибо Адам, первый человек, согрешил пред Богом, заповедь Творца своего нарушил, диавола научению последовал и диаволу же был предан – и он, и все человечество – на вечные мучения в аду. Бог же с начала творения всегда помышлял о том, как помочь человечеству и спасти его от власти диавола. И не захотел Он послать для его искупления ни ангела, ни архангела, ни пророков, ни апостолов; но послал Отец Своего Единородного Сына на страдания и смерть во искупление человеческого рода. Тогда и явил Бог, какую великую любовь Он имел и имеет к нам, когда послал Свое Собственное Чадо на заклятие за нас. Кто дерзнул бы надеяться, что Всемогущий Царь станет принуждать к смерти Своего единственного Сына и Наследника, чтобы таким образом спасти слугу? Не было нужды Сыну становиться человеком и затем за нас страдать, но Он был послушен Отцу даже до смерти. Единородный,

---

²⁴ Там само.

Он был с Отцом на небесах, но не восхотел оставаться единственным, но, чтобы иметь братьев, пришел к нам, ибо восхотел и нас ввести в Свое Царство, для которого мы и были сотворены»²⁵.

Архієпископ Йоркський **Вульфстан** (1006–1095) залишив близько 80 проповідей. В одній з них він звертається зі словами підтримки до англійців у той час, коли їх пригноблювали датчани.

Видатним проповідником був **Франциск Ассизький** (Джованні Бернардоне, бл. 1182–1226), стиль якого позначений експресивністю й емоційністю. Славу йому принесли «Хвала добродіям», «Послання брату Леву» тощо.

Мистецтвом проповіді володів і французький історик, чернець-августинець **Жак (Яків) де Вітрі** (бл. 1180–1244). Він був учасником П'ятого хрестового походу й активно закликав до нього. Його твори, насамперед праця «Східна історія» (або «Єрусалимська історія»), є важливим джерелом інформації про Святу Землю та минуле.

Великий вплив мали промови німецького проповідника **Бертольда Регенсбурзького** (бл. 1210–1272). У сер. XIII ст. він ходив Німеччиною, збираючи своїми виступами тисячі слухачів, його вважали пророком і чудотворцем.

Свого часу деякі з його творів були видані, зокрема – знаменита проповідь «*Про п'ять талантів (фунтів)*». Збереглося близько 300 проповідей. Вони містять риторичні запитання, приказки, загадки, порівняння. Проповідник намагався бути зрозумілим для аудиторії, входити з нею в контакт, для чого використовував прийом *імітації діалога*: під час проповіді монолог переривався питанням, ніби зверненим до когось із прихожан. Це порушувало монотонність дискурсу і захоплювало увагу слухачів.

Наприкінці IX ст. розпочалося відродження традицій античної риторики. З'явився жанр *політичної промови*, у

---

²⁵ Смирнова Н. С. О древнеанглийском богослове и проповеднике аббате Эльфрике Эйншемском. Слово аббата Эльфрика Эйншемского на праздник Рождества Христова: перевод с древнеанглийского // Христианское чтение. № 6, 2017, с. 35.

якому оратор змінив проповідника. Публіцистика стала широко визнаним засобом суспільного впливу, особливо в часи народного руху та антифеодальних повстань.

1.2.2. Кола ді Рієнцо та зображувальна журналістика

Італійський політичний діяч **Кола ді Рієнцо** (1313–1354), очоливши антифеодальне повстання у Римі (1347), назвав себе народним трибуном і проголосив республіку. Значною подією у політичному житті Італії стало його листування з Петраркою, а т. зв. *«заохочувальний лист»* поета читали на Капітолії. Петрарка закликав народ зберегти завойовану свободу. Кола ді Рієнцо здавався йому ідеалом державця, здатного воскресити традиції римської доблесті.

Помітним явищем стало поєднання красномовства із *зображувальною журналістикою*. Значного поширення набуло використання малюнків і народних гравюр як ілюстративного матеріалу. Тексти промов містили зображення святих, але догори ногами, щоб при перегортанні сторінок паства бачила правильний малюнок.

Дослідники пов'язують витoki жанру *політичного плакату* з настінним живописом Кола ді Рієнцо, який вживав малюнок для пропаганди своїх ідей. Отримала поширення й *фреска*.

Плакат (нім. *plakat* – «оголошення, афіша») – вид графіки; малюнок з коротким текстом до нього, що закликає до чого-н., рекламує щось.

Фреска (іт. *affresco* – «свіжий») – живопис по сирій штукатурці, одна із технік настінного малярства, протилежна до а secco (розпис по сухому). Фресками називають також твір, виконаний у цій техніці.

Ставши одним із співправителів Риму, Кола ді Рієнцо наказав на одній із стін Капітолію зобразити бурхливе море, у хвилях – корабель, що тоне, на кораблі – жінку з на-

писом: «Це Рим», в одязі вдови, яка молить на колінах про спасіння. Бурю викликали чотири групи тварин. В одній були леви, ведмеді й вовки, напис під ними: «Ось могутні барони й мерзенні ректори», у другій – собаки і свині, які трактувалися як лукаві радники можновладців. У третій групі – дракони, що були втіленням несправедливих суддів, а четверта, яку склали козли, коти й зайці, символізували перелюбників та крадіїв. За цим дійством з неба грізно спостерігав судія, що свідчило про неминучість розплати з душителями Риму. Така алегоричність образів (море, корабель-Рим) повністю підпорядковувалася тематиці виступів Кола ді Рієнцо.

Незабаром з'явилася ще одна фреска про майбутнє Риму: багаття, у якому палають люди, на передньому плані – жінка. Неповдалік видно церкву, з якої з'являється ангел і подає жінці руку, щоб врятувати. Підпис свідчив: «Наступає час великого правосуддя: чекай на нього». Згідно з переказами, біля картин увесь час було людно.

1.2.3. Письмові джерела інформації Середньовіччя

В епоху Середньовіччя отримали поширення твори різних жанрів: *епічні, літературно-дидактичні, історичні хроніки, полемічні трактати, подорожні нариси, біографії*. Важливого значення набуває *політична публіцистика*.

Наприкінці VIII – сер. IX ст. в епоху правління королів франків з династії Каролінгів відбувся інтелектуальний підйом, названий ***Каролінгським Ренесансом***.

Значний вплив мала діяльність **Гінкмара** (806–882). Він – автор багатьох історичних, полемічних, богословських творів, проповідей, послань. Найвідоміші з них – *«Про особу короля і королівську службу»*, *«Повчання королю Людовіку»*, *«Про управління палацом і королівством»*.

«Коли стверджують, що король не підкоряється нічому закону й суду, крім божого, то стверджують справедливе, якщо він справді король, цар, як вказує на те його ім'я. Він названий

так, тому що царює і править: якщо він, з волі бога, править сам собою, якщо він веде добрих прямим шляхом і виправляє злих, щоб повернути їх з ганебного шляху на правильний, тоді він – король і не підкоряється нічому суду, крім божого, – бо закони встановлені не проти праведників, а проти неправедних, – але якщо він перелюбник, вбивця, несправедливий суддя, грабіжник, то він повинен таємно або явно бути судимим єпископами, престолами бога»²⁶.

Гінкмар продовжив роботу над «*Бертинськими анналами*» (861–882), що містять найдавнішу західноєвропейську згадку про Русь.

Серед пам'яток Середньовіччя провідне значення мав *епос* (англосаксонський «*Беовульф*», германський «*Пісня про Хільдебранта*», французький «*Пісня про Роланда*»). Майже у кожному з них є інформація про політичний лад країн та їхні звичаї.

В Ірландії та Ісландії у VIII–XIII ст. набули поширення *саги* (ісланд. *saga* – «сказання»). Спочатку вони існували в усній традиції, а з другої пол. XII ст. пройшли письмову та літературну обробку, початок якій поклали ісландські *клірики* – творці історичних праць.

Протягом довгого часу саги вважали майже історичними документами, чому сприяла достовірність фактів, відбитих у *родових сагах* (найбільша із яких – «*Сага про Ньяля*»). *Історичні саги*, наприклад, «*Книга про заняття землі*» (поч. XIII ст.), вміщувала список перших переселенців і запис про важливі події з життя кожного роду, а «*Книга про ісландців*» (бл. 1130) *Арі Торгільссона* являла собою коротку історію Ісландії²⁷.

В *історико-нобутових сагах* значне місце займали оповідання про подорожі у різні країни, що наближувало їх до подорожніх нарисів. Так, «*Сага про Ейрика Рудого*» мі-

---

²⁶ Гінкмар Реймский. О дворцовом порядке. – Режим доступа : <http://www.vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/France/IX/880-900/Hinkmar/text.htm>

²⁷ Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження. – Львів : Вища школа, 1982. 440 с. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/rubanova__medieval_literature__ua.htm#01-1

стила цікаві відомості про відкриття Гренландії та Північної Америки. У деяких сагах йшлося про походи вікінгів на Русь, яку називали Гардарікою – країною міст, казкових багатств та дивовижних звірів. «Сага Олафа Трюгвасона» давала інформацію про Київську Русь, мудрого й освіченого князя Володимира, відомості про Новгород. «Сага Олафа Святого» – це розповідь про династичні зв'язки королів скандинавських країн з Київською Руссю²⁸.

Дорогами середньовічної Європи у пошуках кращої долі подорожували *голіарди* (фр. *gula* – «глотка»), *ваганти* (лат. *vagantes* – «бродячі люди») – монахи-утікачі, мандрівні священники, заробляючи на життя складанням пісень.

Сатирична поезія вагантів має антиклерикальну спрямованість. Хижацтво, зловживання, симонія папського Риму викликали незадоволення і засудження в різних країнах, що відбилося, зокрема, у такому прислів'ї: «Цапай, лапай і хапай – три способи, щоб папствувати папою!».

Простодушна релігійність вагантів поєднувалася із сатиричним ставленням до папської курії, духовництва високих рангів, від яких залежало низове клерикальне середовище. У дотепних сатирах вагантів висміювалися користолюбство, лицемірство, розпуста духовного керівництва. Зразком є критика папського двору у вірші «Викриття Риму» Вальтера Шатільйонського²⁹.

Ваганти створили дотепні **народії** на біблійні сюжети та церковні ритуали. В анонімному творі XII ст. «Євангеліє від Марки Срібла» (замість «від св. Марка») влучним підбором фраз із Біблії та Євангелія викривається користолюбство папи та його оточення. До папської курії прийшов шукати захисту невинно засуджений бідний клірик, але його виганяють: «Відійди від мене, сатано... бо не пахнеш ти тим, чим пахнуть гроші». Зовсім інший прийом

---

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

чекає багатого і зажирілого клірика, який «учинив убивство». Гроші відкривають йому доступ до самого папи. Взявши хабаря, папа повчає своїх підлеглих: «Глядіть, братіє, ніхто хай не зводить вас пустими словами, бо дав я вам зразок: як я беру, щоб так і ви брали»³⁰.

Хоча у ліриці трубадурів головною темою було оспівування кохання, однак у їхньому поетичному фонді є й пісні на політичні та суспільні теми – *сирвентес* (прованс. *servis* – «служити», перен.: «пісня прихильника»). Відомим майстром сирвентес був **Бертран де Борн** (бл. 1140–1215), якому приписують помітну роль у політичних подіях того часу. Своїми віршами він розпалював феодальні чвари і міг посварити навіть батька з дітьми. У «*Біографії трубадурів*» зазначено, що «...завжди він бажав, щоб король Франції та король Англії воювали один з одним. І якщо між ними бував мир або укладалося перемир'я, Бертран був незадоволений і намагався своїми сирвентес порушити спокій, доводячи кожному, що мир позбавляє його честі»³¹.

Трубадур-феодал не ховав зневаги й ненависті до простих людей, вважаючи, що в інтересах лицарства треба тримати їх «у чорному тілі». Його тішить вигляд спалених і витоптаних селянських ланів, брязкіт зброї, картина бою:

Люблю я бачить, як погнав
Юрбу озброєний загін,
Як мчать отари серед трав,
А військо лине навздогін,
І видно над рікою,
Як замок між гірських горбів
Обложений з усіх боків
І темною габою
Шереги мерехтять бійців...

Проти користолюбства та запроданства папського двору у сирвентес сміливо виступив **Гільйом Фігейра** (1215–1250): «Риме, ти робиш багато за гроші підлоти і

---

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

злочинів і не боїшся бога... Зовні ти одібний до невинного ягняти, а всередині ти хижий звір, коронована змія, виплід схидни».

1.2.3.1. Історії, хроніки, літописи

Хроніки – це нашарована щоденна інформація. Вони містять фактичний матеріал, бо їхні складачі намагалися розповісти про все, чому були свідками. У хроніках багато емоційності, відчутна тенденційність. Відомі хроніки VI–XIII ст.: «Історія війн Юстиніана» *Прокопія Кесарійського*, «Історія готського народу» *Кассіодора*, «Історія франків» *Григорія Турського*, «Життєпис Карла Великого» *Ейнгарда*, «Мемуари про Людовіка IX» *Жуанвіля*.

Значною фігурою в період «темних століть» був проповідник **Беда Вельмишановний** (673–735), який написав одну з перших історичних праць Англії – *«Церковну історію народу англів»*. Твір приніс йому славу батька англійської історії. Беда залишив велику спадщину: підручники з орфографії та риторики («Про тропи і фігури св. Писання»), трактати («Про природу речей» і «Про відлік часу»), великі коментарі до Старого та Нового Завітів та ін.

Жан Фруассар (1337–1404) у багатотомній хроніці *«Літопис Франції»* описав найважливіші епізоди Семилітньої війни, оспівав подвиги англійських і французьких лицарів. Він розшукував і розпитував свідків подій, домагався точності деталей. Його твір відрізняється достовірністю й об'єктивністю, що дозволяє деяким науковцям стверджувати, що саме Фруассар стояв біля витоків французької журналістики³².

Багато хронік пов'язано з історією хрестових походів. *«Діяння франків та інших єрусалимців»* написана учасником Першого хрестового походу. *«Олексіада» Анни*

---

³² Трыков В. П. История зарубежной журналистики: от истоков до Второй мировой войны : учебное пособие. Москва, 2007, с.22.

Комніної (1083–1153) описує їх початок і царювання свого батька Олексія I Комніна. Четвертий хрестовий похід змальований *Микитою Хоніатом* (1155–1213).

Зустрічаються відомості про важливі події й нещастя епохи Середньовіччя. Зразком є свідчення венеційського хроніста **Рокко Бенедетті** (XVI ст.) про спалах чуми: «Це було схоже на ад... Зачумлені лежать по троє або по четверо на одному ліжку». Поховання продовжувалися майже весь день без перерви. Іноді тих, хто помирав, і кого вважали мертвими, скидали у могили разом з напівзруйнованими тілами³³.

Саме хроніки та літописи за своїм призначенням близькі до сучасних газет, оскільки схожими засобами фіксували актуальні події того часу: давали точний опис фактів із зазначенням часу, місця і дійових осіб, містили своєрідні звіти-кореспонденції, навіть репортажі й інтерв'ю, а з іншого боку, – відбувалося тенденційне замовчування фактів. Складачі історичних хронік та літописів намагалися викликати зацікавленість і вплинути на громадську думку тогочасного суспільства.

1.2.3.2. Подорожні нариси

Жанр *подорожніх нарисів* був досить популярний як у Середньовіччі, так і в епоху Відродження. У них, залежно від інтелекту і характеру автора, відчувалося дихання повсякденного життя.

Більшість подорожей відбувалося *заради паломництва*, тому твори містили перелік місць і пам'яток, пов'язаних з церквою та релігійними переказами.

Фламандський монах **Гійом де Рубрук** (бл. 1220–1293) за дорученням Луї IX здійснив подорож у Каракорум через Крим та країни Азії, описавши потім у книзі «*Звіт брата Вільгельма Рубрука про його поїздки на схід у ро-*

---

³³ Жиленко І. Р., с. 109.

ках 1253 до 1255». Він одним із перших європейців описав культуру монгольської імперії, а також залишив цінні відомості про Русь.

Відомі твори середньовіччя – *«Книга мандрів рабі Веніаміна» Веніаміна Тудельського* (у XII ст. здійснив паломництво до Святої землі, відвідавши Марсель, Рим і Константинопіль), *«Опис східних земель» Одоріко Порденоне* (відвідав Індію, Суматру, Китай).

Заслуговує на увагу і книга XVI ст. *«Дорожні нотатки» Симеона Лехаці* (1584–1639), родом із західноукраїнського міста Замостя. 20-літнім Симеон здійснив паломництво до святих місць, яке тривало 12 років. Результатом мандрівки став твір, написаний під безпосереднім враженням від побаченого і почутого у дорозі. Звертаючись до читача, автор пише:

«Однак молю вас під час читання не лінуватися і не нудьгувати, ганьблячи творіння праць моїх, які я писав, іноді [пливучи] на кораблі, а іноді сидючи на в'ючній тварині, в готелі або в хані. Інші їли й пили та розважалися іншими речами, я ж, піклуючись про цю справу, прагнув закінчити пропоновану книгу»³⁴.

Різна ступінь насиченості фактичним матеріалом окремих частин «Дорожних нотаток» обумовлена тим, що іноді Симеон записував свої спостереження за досить великий відрізок шляху, і тому вони лаконічні, наприклад, у тому випадку, коли називає міста, розташовані між двома пунктами, де йому доводилося жити тривалий час. Іноді, коли надовго затримувався в дорозі, – у Стамбулі, Римі, Венеції, Каїрі, – він детально описував їхні пам'ятки, звичаї, торгівлю, ремесло. Остаточна редакція нотаток здійснена у Львові після повернення з паломництва.

Послідовником Симеона Лехаці був вірменський купець **Закарій Акулиський** (1630–1691), який у другій

---

³⁴ Симеон Лехаці. Путевые заметки // Средневековые исторические источники Востока и Запада. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Lechaci/frame1.htm>

пол. XVII ст. здійснив декілька подорожей до Європи, відвідавши Венецію, Амстердам. *«Щоденник»* Закарія містить інформацію переважно довідкового характеру: називає пункти, через які слідував, називає відстані між ними, час прибуття. Його нотатки розміщені у хронологічному порядку. Розпочинаються вони від першої його подорожі у 1647 р. й закінчуються останнім роком життя.

«Я записывал это не при одном путешествии; в 1647 году я выехал из Акулиса и, до 1664 года объезжая, путешествуя и расспрашивая, я записывал точное. На 3-х, 4-х листах было отмечено мною кое-что точно, кое-что неправильно. Однако, в 1664 году милостью божьей я обновил эту тетрадь. Засим я, недостойный Закарий, что бы ни было: селение ли, город ли, море ли, суша ли, не описывал их, пока я лично не побывал там и не видел воочию, так как я описывал лишь посещенные и виденные мною местности, а чего не видел, я не отмечал. Вышесказанного достаточно. Засим, о любезные братья, хотя многое написано бесполезно, однако, оно много пользы принесет понимающему. Поэтому лицепреклонной мольбою прошу вас, если случится вам это прочесть или слушать, то смилуйтесь, высмеивая меня как глупца и неуча, но вместе с тем памятуя, что справедливую мзду обретете вы от бога, в день суда будете помиаемы»³⁵.

Не менш численними були *світські мандрівники*, зокрема купці, які нерідко здійснювали подорожі у найвіддаленіші країни.

У своїх подорожніх нотатках вони розповідали про те, що бачили і що було пов'язано з їхніми торговельними операціями. Серед таких творів – *«Книга про різноманітність світу»* венеційського купця **Марко Поло** (1254–1324), який відвідав країни Азії й Китаю. У передмові, звертаючись до читачів, писав:

«Добродії й імператори, королі, герцоги і маркізи, графи, лицарі і громадяни та всі, кому бажано дізнатися про різні народи, про різноманітність країн світу. Візьміть цю книжку і змусьте почи-

---

³⁵ Закарий Акулиський. Дневник Закария Акулиского. Восточная литература. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Zakarija_Akulis/frametext1.htm

тати її, і ви знайдете тут надзвичайні всякі дива і різні оповідання про Велику Вірменію, про Персію, про татарів, про Індію і про багато інших країн; все це наша книга розповість ясно по порядку, точно так, як Марко Поло, розумний і благородний громадянин Венеції, говорив про те, що бачив своїми очима, і про те, чого сам не бачив, але чув від людей правдивих і вірних. А щоб книга наша була правдивою, істинною, без всякої брехні, про бачене говоритиметься у ній як про бачене, а почуте розповідатиметься як почуте. Кожен, хто цю книгу прочитає або вислухає, повірить їй, тому що все тут правда»³⁶.

Багату інформацію містили подорожні записки мандрівника, письменника і купця **Афанасія Нікітіна** (?–1475). Його *«Хождение за три моря»* було першим російським твором, який точно описав торгівлю та нерелігійну подорож. Автор відвідав Кавказ, Персію, Крим, але більша частина присвячена Індії – політичній структурі, торгівлі, сільському господарству, традиціям.

«В лето 6983. <...> Того же году обретох написание Офонаса тверитина купца, что былъ в Ындѣе 4 годы, а ходил, сказывает, с Василиемъ Папиным. Азъ же опытах, коли Василей ходил с кречаты послем от великого князя, и сказаша ми – за год до казанского похода пришел из Орды, коли князь Юрьи под Казанью был, тогда его под Казанью застрелили. Се же написано не обретох, в кое лѣто пошел или в кое лѣто пришел из Ындѣя, умер, а сказывают, что, деи, Смоленска недошед, умеръ. А писание то своею рукою написал, иже его руки тѣ тетради привезли гости к Мамыреву Василию, к дияку к великого князя на Москву. За молитву святыхъ отецъ наших, господи Исусе Христе, сыне божий, помилуй мя, раба своего грешнаго Афонася Микитина сына. Се написах свое грѣшное хождение за три моря: 1-е море Дербеньское, дориа Хвалитьскаа; 2-е море Индѣйское, дорѣя Гундустанскаа; 3-е море Черное, дориа Стебольская. <...> И тут есть Индийская страна, и люди ходят всѣ наги, а голова не покрыта, а груди голы, а власы в одну косу заплетены, а всѣ ходят брюхаты, а дѣти родятся на всякый год, а детей у них много. А мужики и жонки все нагы, а всѣ черны. Яз куды хожу, ино за мною людей много, да дивуются бѣлому человеку.

³⁶ Марко Поло. Книга о разнообразии мира. – Режим доступа : http://www.lib.ru/INPROZ/POLO_M/mir.txt

<...> В Бедере же торгъ на кони, на товар, да на камки, да на шелкъ, на всей иной товар, да купити в нем люди черные; а иные в нем купли нѣт. Да все товар ихъ гундустанской, да съестное все оwoць, а на Рускую землю товару нѣт. А все черные люди, а все злодѣи <...> А земля людна велми, а сельскыя люди голы велми, а бояре силны добре и пышны велми. А все их носят на кровати своей на серебряных, да пред ними водят кони в снастех златых до 20: а на конех за ними 300 человекъ, а пеших пятьсот человекъ, да трубников 10 человекъ, да нагарниковъ 10 человекъ, да свирѣльников 10 человекъ.

<...> В салтанове же дворѣ семеры ворота, а в воротех седит по сту сторожев да по сту писцов кафаров. Кто поидет, ини записывають, а кто выидет, ини записывають. А гарипов не пускають въ град. А дворѣ же его чуден велми, все на вырезе да на золоте, и послѣдний камень вырезан да златом описан велми чудно. Да во дворѣ у него суды розные. Город же Бедеръ стерегут в ноши тысяща человекъ кутоваловых, а ѣздят на конех в доспѣсах, да у всѣх по свѣтычу»³⁷.

Так зусиллями подорожуючих заради паломництва і світських мандрівок відбувався обмін інформацією, наводилися «мости» між народами і цивілізаціями.

1.2.3.3. Політична публіцистика

У IX ст. в країнах Європи набуває істотного значення політична публіцистика, зокрема: *трактати, памфлети, інвективи, папські булли*.

В Італії найвидатнішою постаттю був поет і політичний діяч **Данте Аліг'єрі** (1265–1321). На його батьківщині у Флоренції відбувалися гострі сутички між гвельфами та гібелінами; місто потрясали народні бунти. Вир цієї боротьби з молодих років захопив Данте. Він мріяв про єдину Італію, тому розпочав активну політичну діяльність, виступаючи на боці гвельфів, які після запеклих боїв з гібелінами одержали остаточну перемогу і прийшли до влади. Данте став помітною особистістю. В умовах загострення

---

³⁷ «Хождение за три моря» Афанасия Никитина // Русская литература XI–XVIII вв. Москва, 1988, с. 121–152.

суспільної боротьби гвельфи розкололись на дві ворожі групи – «білих» і «чорних». Поет став на бік «білих», але, підтримувані папською владою та чужоземною інтервенцією, вони були розгромлені. Данте присудили до спалення, будинок його зруйнували³⁸. Рятуючись від жорстокого вироку, у 1302 р. він покинув рідне місто і вже не зміг туди повернутись.

За цих обставин у Данте остаточно визріла ідея єдиної Італії під владою монарха, за яку він боровся до кінця життя. Перші роки вигнання Данте жив надією, що Флоренцію буде відвойовано у «чорних». Він намагався встановити зв'язки з гібелінами, але швидко зневірився в них і гордо проголосив, що сам «собою творить партію». Згодом, переконавшись, що навести порядок в Італії, приборкати пап зможе тільки імператорська влада, він покладав надії на імператора Генріха VII, який у 1310 р. вступив в Італію нібито з метою об'єднання країни.

Данте не зрозумів загарбницьких намірів Генріха VII, тому всіляко сприяв його успіхам. Поет відгукнувся палким листом *«До правителів і народів Італії»*, закликаючи підтримати його. В іншому листі він засудив опір, який зробила Флоренція імператорові. Деякі з листів Данте написані у жанрі *інвективи*.

Інвектива (від лат. *invehi* – «кидатися, нападати») – вид сатири, гострий викривальний виступ проти кого-, чого-небудь; гостре обвинувачення.

У трактаті *«Про монархії»* Данте виклав головні ідеї, що склалися з наступних постулатів: необхідність всесвітньої монархії для благополуччя миру; належність римському народу місії утворення всесвітньої монархії; авторитет монархії дається безпосередньо від Бога, а тому

---

³⁸ Шалагінов Б. Зарубіжна література: Від античності до початку XIX ст.: іст.-естет. нарис. Київ. 2004, с. 138.

є незалежним від церкви³⁹. Ці погляди церква засудила, а трактат наказала спалити.

Йосип Лось зазначає: «Сповідуючи принцип «піднесення правди, без якої не може бути миру у світі», Данте на всі часи визначив кінцеву мету зусиль розумних політиків: порядок, який забезпечує мир і благополуччя підданих, найкращі умови для загального благоденства»⁴⁰.

Коли Флоренція оголосила амністію, Данте запропонували повернутися у рідне місто за умови виконання принизливого обряду покаяння. Поет відмовився, і в 1315 р. його було знову засуджено до смертної кари. Данте назавжди втратив надію повернутися на батьківщину, але продовжував діяльність: закликав до припинення міжусобної війни, боровся проти зазіхань папства на політичну владу. Його думка про те, що справедливі закони не обмежують свободи, а навпаки – лише роблять її можливою, залишається актуальною й сьогодні.

У *«Божественній комедії»* поет постає як політичний борець. З величезною пристрастю він нападає на «чорних» гвельфів, папу, захищає імператорську владу, виступає проти міжусобиць і війн. У 19-й пісні *«Пекла»* Данте зобразив папу Миколу III жалюгідним нікчемом, наляканим до неприємності. Поет карає його у пеклі, опустивши вниз головою у вогненну яму; там же він приготував місце ще живому тоді Боніфацию VIII. Гніву й презирства сповнене звернення митця до Миколи III:

Тож стій отут, бо скараний належно,
З чужим добром грабованим стирчи,
Як з ним на Карла бадьоривсь безмежно.
Тепер в вас віра срібна й золота;
Відміна та в вас од ідолівра,

---

³⁹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009, с. 54.

⁴⁰ Лось Й. Д.

Що в нього бог один, а в вас – до ста⁴¹.

(Переклад Є. Дроб'язка)

У легенді розповідається, що якимось вночі у двері монастиря постукав втомлений чоловік. На питання, що йому потрібно, незнайомець відповів: «Миру». Кажуть, що то був Данте, який жадав спокою й миру не тільки для себе, але й для своєї батьківщини.

Інший гуманіст, **Франческо Петрарка** (1304–1374), крім поетичної спадщини, залишив трактати, епістолярії, старовинні сувої, знайдені ним у монастирях. Серед численних трактатів особливо значним є «*Тайна*» («Про зневагу до світу»), написаний у формі *діалогу* між Франциском та Августіном, причому обидва є втіленням «я» Петрарки. Свої послання гуманіст ніби призначав для усього світу, навіть коли писав близьким і друзям, як вже згадуваний лист до Кола ді Рієнцо.

Заслужують на увагу його «*Листи без адреси*», які той випускав у вигляді збірника. Науковці вважають, що це був зразок справжньої політичної преси. Петрарка сформулював публіцистичне кредо, яке зазначило прагнення особистості вплинути на хід державних справ:

«Коли слово, промова можуть бути корисними, а ті, кому належить говорити передовсім, мовчать, тоді слід підвищувати свій голос і порушувати зловорожу тишу. Взявши до уваги не моє становище, а моє переконання, я вважав для себе гідним і почесним підвищити свій голос серед такого краху суспільного життя і кричати, кричати, бо, якщо мій крик безсилий допомогти суспільним бідам, нехай, принаймні, він полегшить страждання і гіркоту моєї душі».

Французький публіцист **П'єр Дюбуа** (1285–1314) реaguвав майже на всі події сучасного політичного життя, відстоюючи прогресивні ідеї сильної королівської влади й централізації французької держави. Публіцистична діяль-

---

⁴¹ Данте Аліг'єрі. Божественна комедія. Харків : Фоліо, 2001. – Режим доступу : https://www.ae-lib.org.ua/texts/dante_divina_comedia_ua.htm

ність Дюбуа охоплює період 1300–1313 рр. Дослідники нараховують десять трактатів Дюбуа, у яких він наполягав на позбавленні папи світської влади, секуляризації всіх церковних і монастирських земель, переміщенні папської столиці у Францію. На думку публіциста, реформи повинні були торкатися і духовно-лицарських орденів. Дюбуа пропонував проєкт злиття усіх орденів в один для нових завоювань на Близькому Сході.

П'єр Дюбуа брав активну участь у кампанії проти Боніфация VIII і потім у процесі проти ордену тамплієрів, виступав як депутат Генеральних Штатів від міста Кутанса. У памфлеті 1302 р., висловленому в різкій формі, публіцист став на захист незалежності Франції від зазіхання папського престолу; в іншому, 1304 р., від імені французького народу вимагав, щоб король оголосив Боніфация VIII еретиком посмертно. Ідеї Дюбуа, об'єднані у широку програму перетворень, були надто сміливими на той час. Його трактати, що в руках королівської влади стали знаряддям боротьби проти теократичних зазіхань папства, є важливим джерелом політичної історії Франції початку XIV ст.

Англійська публіцистика XV ст. висунула таку яскраву фігуру, як **Джон Фортескью** (бл. 1394–1476). Його політична концепція стала перехідною ланкою від ідеології становлення монархії до абсолютизму. Фортескью вважав, що державне управління має здійснюватися королем разом із парламентом. Пропонував ряд реформ, спрямованих на розширення реальної влади короля. Політичні *памфлети* Фортескью з'явилися у самому епіцентрі династичної боротьби за корону. Здебільшого вони побудовані на протиставленні ідеї абсолютної й обмеженої королівської влади, причому англійському варіанту обмеженої монархії віддавалася перевага у порівнянні з абсолютистським правлінням у Франції.

Отже, в епоху Середньовіччя розвивалася церковна публіцистика і почали з'являтися політичні промови, трактати й памфлети, що стало свідченням подальшого розвитку інформаційних процесів у суспільстві.

Запитання. Завдання

1. Підготуйте полемічний виступ на тему «Темні віки чи золота середина?»
2. У чому полягають особливості усної публіцистики епохи Середньовіччя?
3. Ознайомтеся з публіцистикою проповідників Середньовіччя і з'ясуйте основні види проповідей у цю епоху.
4. Чому німецький проповідник Бертольд Регенсбурзький отримав прізвисько «простонародний»?
5. Підготуйте інформацію про діяльність Кола ді Ріенцо. Використовуйте присвячені йому твори мистецтва (*опера Р. Вагнера «Ріенцо, останній трибун»*, *роман М. Дрюона «Лілія і лев»*, *поезії*).

О. Барбюс Кола ди Ріенци

Была глухая ночь. На черный небосклон
Над Римом царственным взошла луна золотая,
Сиянием своим бесстрастно облекая
Дома и статуи классических времен,
Вдоль Тибра я бродил, в раздумье погружен,
И, Града Вечного красоты постигая,
Колена преклонил в безмолвии тогда я,
И чей-то вдруг ко мне донесся тяжкий стон.
О боже, это был последний вождь народный!
Петрарки верный друг, Ріенци благородный,
Он призраком бродил у бурных берегов.
И кровь из ран его струилась черным током.
Он гневно восклицал в страдании жестоком:
«О мой несчастный край! О родина рабов!..»

6. Розкажіть про основні жанри письмової публіцистики. Як епоха Середньовіччя відтворена у працях публіцистів тих часів?
7. Використовуючи слова Беди Вельмишановного («*Отрадою моєю завжди було учитися, учить и писать...*»), напишіть есе про середньовічних проповідників.

1.3. Вплив буддизму на комунікаційні процеси в країнах Східної Азії

Буддизм – перша за часом виникнення світова релігія. Вона не має ідеї Бога-творця і ґрунтується на прадавній індоарійській духовній традиції.

*Назва «буддизм» утворена від «будда» – пробуджений (санскр. «буддх» – «будити»). Його засновник – **Будда** («просвітлений»), він же **Шак'ямуні** («мудрець») або **Сіддхартха Гаутама**, який досяг вищої межі духовного розвитку. Згідно з переказами, Будда 550 разів перероджувався, а потім прийшов на землю, щоб вказати людству, як позбавитися страждань⁴².*

Буддизм виник у VI ст. до н. е. в Індії. Відображаючи інтереси народу в боротьбі проти касты брахманів з їх жорстким догматизмом та ускладненою обрядовістю, він формується як новий релігійний рух, що згодом стане світовою релігією.

Ідеал буддизму – в усуненні основного протиріччя між емпіричним буттям (сансарою) та спокоєм (нірваною), в досягненні одnobуття з природою. Цьому служить шлях самовдосконалення – шлях пригнічення пристрастей, що породжують страждання, шлях досягнення внутрішньої рівноваги. Шлях до духовного звільнення лежить через моральність, медитацію, мудрість⁴³.

На початку I ст. буддизм поширився в країнах Азії: від Шрі-Ланки до Бурятії, від Калмикії до Японії. Він отримав найбільше послідовників у країнах Південно-Східної Азії, Східній Азії та Тибеті.

Поряд з іншими світовими релігіями, буддизм мав вплив на розвиток пражурналістських явищ.

---

⁴² Лешан В.Ю. Основи релігієзнавства: підручник. Чернівці, 2005, с.109.

⁴³ Гурська Л. І. Релігієзнавство: навч. посіб. Київ, 2016, с. 51.

1.3.1. Буддизм у Китаї. Письмові пражурналістські явища

Майже водночас із християнством *буддизм* проникає в Китай. Перші, хто почав поширювати його, були купці, які приходили в Китай Великим шовковим шляхом. Монахи-місіонери з'явилися тут до II–III ст. У 68 р. був збудований перший буддійський монастир – *Храм Білого Коня*.

На поч. II ст. була складена «*Сутра 42 статей*» – перша спроба викладу основ буддійського вчення китайською мовою. Засновником релігії у Китаї вважають монаха *Ань Шигао*, який переклав понад 30 буддійських творів.

Духовне життя Китаю на початку IV ст. було досить складним: конфуціанське вчення втрачало минулу силу. Найбільший внесок у розвиток буддизму вніс чернець *Даоань* (312–385), який, крім коментаторської та місіонерської діяльності, створив зразковий монастирський статут. Він увів культ будди *Майтреї* – один з найпоширеніших у ранньому середньовіччі в Китаї, а також поклав початок звичаю привласнювати усім буддійським ченцям прізвище **Ши** (від Шакья – *плем'я, з якого вийшов Будда*). Учень Даоаня монах *Хуейюань* створив культ будди *Амітабхи*, що став популярним божеством на Далекому Сході.

На півночі Китаю у V–VI ст. було засновано шість буддійських шкіл. Відомий проповідник індійський монах *Кумараджива* (бл. 344–350–409–431) заклав основи класичної школи перекладу буддійської літератури китайською.

Про складність поширення нової релігії свідчать суперечки «за» й «проти» буддизму. З'явилася *ритмічна проза* (пяньвень), основу якої склали, крім суперечок стосовно буддизму, дискусії про даосизм і конфуціанство. Незважаючи на перепони, у 504 р. буддизм у Китаї був оголошений державною релігією, але не витіснив традиційні учення – конфуціанство й даосизм, а склав єдиний

комплекс «трьох релігій» (сань цзяо), у якому кожна ніби доповнювала інші.

Поступальний розвиток писемної культури Китаю підтримувала й система управління країною, при якій грамотність і знання певного числа канонічних текстів були неодмінною умовою для отримання чиновницької посади. Існувала державна система іспитів для заняття вакантної посади в апараті управління, таким чином державні мужі-літератори добре знали тексти, уміли їх інтерпретувати і писали на їх основі свої. Отже, створювалися передумови для подальшого розвитку писемної культури як вглиб (*коментарі*), так і шир (*оява нових творів* – прозових і поетичних, мистецьких та історичних, сюжетних і безсюжетних).

«Проза Х–ХІІІ ст. вперше за історію китайської літератури звернулася до сучасника, і саме звідси походить її публіцистичний тон. Деяким творам властиві риси політичного памфлету. Авторські роздуми і повчання свідчать про ті моральні пошуки, якими було охоплене суспільство. Хоча коло питань не виходить за межі конфуціанської етики, вони показують активізацію суспільної свідомості, демократичні і гуманістичні тенденції, характерні для літератури цього періоду. Як правило, питання всенародного і державного значення обговорювалися в жанрах високих. У Х–ХІІІ ст. ці теми переходять у розповідну прозу, де обговорюється і засуджується все, що може зашкодити державі та простому народу. Саме з цієї пори китайська література поділяється на два потоки: літературу книжну – для знавців – і літературу, розраховану на міського читача, не так досвідченого у складних літературних текстах»⁴⁴.

Письмові явища Китаю представлені жанрами історичного характеру (*хроніки, оповідання про дивовижне*), творами *про події у світі, замальовками із життя сучасників, поезією, філософською прозою, есе, подорожніми нотатками, біцзі, листами*.

---

⁴⁴ Коноваленко О. Древні стилі китайської літератури та історичний розвиток прози // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. 2008. №13, с. 50.

Ранні китайські хроніки «*Історія династії Хань*» («Хань-шу», 206 до н.е. – 8 н.е.), «*Історія династії Пізня Хань*» («Хоу Ханьшу», 25–200), «*Історія китаю періоду Саньго*» (Саньгочжі (220–280), «*Історія династії Сунь*» («Сунь шу», 502–557) вміщують багато інформації про основні події минулого.

1.3.1.1. Оповідання і замальовки з життя

Найближче усього до історичної прози знаходилися **оповідання про дивовижне** (чуаньци), що виникли у IV ст. Вони невеликі за розміром, мають цікавий сюжет, відрізняються динамічністю дії. В епоху Тан оповідання тяжіли до моральної дидактики та історичної точності. Автор часто вказував на особисте знайомство з родичами та друзями героїв. Оповідач виступав як учасник подій⁴⁵.

У бібліографічному відділі «*Історії династії Сунь*» більшість таких збірок віднесено до **життєписів**.

Автори хронік розглядають таку прозу як неофіційні історичні твори, написані приватними особами, на відміну від офіційних історій, що створювали придворні історіографи. У збірках оповідань чимало вимислу і дивовижних нісенітниць, тому їх вважають «прабабусями» сучасних журналістських сенсацій.

Середньовічні історики не випадково віднесли схожі оповідання до галузі історії – матеріал у них часто викладався у формі **життєпису**. Зразками таких творів є «*Життєписи давнього і дивного*», «*Життєписи бісів і духів, складені паном Се*». У названих збірках майже завжди вказані імена героїв, місцевість, звідки вони родом або де відбувалася дія, що й підкреслювало достовірність подій.

У IV–VI ст. з'являється новий жанр, назву якому дала збірка «**Оповідання про події у світі**» **Лю І-цин** (403–444). Твори досить лаконічні, містять інформацію про одну по-

---

⁴⁵ История литературы Китая : учебное пособие. Благовещенск, 2015, с. 72–73.

дію чи факт. Записи розподілені за рубриками: добрі вчинки, мова, управління, література, мистецтво та ін.

Лю І-цин продовжив справу, розпочату **Лю Шао**, бо створив ніби художню ілюстрацію до його філософсько-психологічного трактату *«Описи людей»*. Збірку склали перекази, героями яких найчастіше були історичні діячі.

Близько до журналістських жанрів знаходяться **замальовки** випадків із життя сучасників.

Замальовка – це проміжний жанр, де поєднуються і репортерські прийоми, і художньо-публіцистичні. У замальовці образність переважає над інформаційністю. На відміну від нарису, для замальовки не обов'язкові композиційна завершеність, глибина, логічність.

Серед замальовок – твір **Ян Сюань-чжи** *«Записи про монастир в Лояні»* (VI ст.), у якому розповіді про минулу велич буддійських храмів перемежуються із замальовками з життя сучасників.

1.3.1.2. Соціально значима поезія епохи династії Тан

Плідною була епоха *династії Тан* (618–907) – період могутності китайської імперії, що володіла великими територіями в Азії. Значного розквіту досягло мистецтво, наука, тоді ж з'явилася і перша китайська газета (див. далі).

У цей час отримують розвиток різні жанри: *нотатки, листи, есе, подорожні записки, передмови, післямови*, однак головне місце займають **поетичні твори соціально значимої тематики**.

Кожен державний службовець умів складати вірші. Поети Китаю відстоювали думки своїх попередників. Поезія слугувала їм засобом спілкування з друзями, тому не дарма серед жанрів зустрічаються *відповіді, наслідування, переспіви, послання*. Часто друзі надсилали один одному *листи-вірші* з роздумами й питаннями. Іноді вірші писали там, куди кидала поета доля: навіть на стінах поштових

станцій, монастирів. Китайська поезія значною мірою відкрита. Поетичні записи використовувалися до запису щоденних життєвих подій.

Поет **Лі Бо** (701–762) писав сміливі твори проти війни. У «прикордонних» його віршах – мужність, суворість і чарівний ліризм: «П'ятий місяць, – на Тянь-Шані сніг. Ані квітки, тільки холоди...».

Твори **Гао Ші** (702–765) торкалися теми переможних походів, загибелі годувальника. Сам поет двічі побував у походах, на власні очі бачив бої, як результат – його знаменитий «Яньський наспів». Спостереження за тяжким життям і працею селян лягли в основу віршів під назвою «Написані в дорозі».

Викривальних мотивів сповнені твори **Ду Фу** (712–770). Один з відомих – «Військова колісниця», спрямований проти тимчасових правителів. Протестові проти завоювницьких війн присвячений вірш «У похід за Велику стіну». Докір імператорові звучить у таких словах: «У нього ж бо землі без ліку, навіщо ж ширити кордони?». Ось один із віршів Ду Фу – «Про хліб і шовк»:

Напевно, міст у Піднебесній
не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
ті лати на орала для землі.
Щоб кожну латочку бездоглядних
ланів

переорати за погожих днів.
Щоб селянин і сів, і збирав,
і шовкопряди листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
і шовк, співаючи, жінки звивали.
(Переклад Т. Некура)

Поет уславився й *присвятами*. У віршах до Лі Бо він змалював портрет свого видатного сучасника. Твори Ду Фу відрізняються відсутністю пієтету перед Сином Неба, що засвідчувало перелом у середньовічній свідомості автора. У поетичних циклах «Три управителі» і «Три розлуки» розгорнута картина життя Китаю сер. VIII ст.

Інший поет, **Бо-Цзюй-І** (772–846), писав викривальні вірші, серед яких помітне місце займають сюжетні опові-

дання у формі монологу. Він твердив, що «вір повинен пов'язуватися з часом, поезія має пов'язуватися з дійсністю». Про його заслуги на державній службі написано в офіційному літописі: «Коли Бо-Цзюй-І керував Ханьчжоу, він був першим, хто спорудив греблю на озері Цяньтанху і використав води озера для зрошення селянських полів».

Автори IX ст. не просто засмучувалися тяжким життям народу, а й змушували замислюватися читачів над природою нерівності. Усі згадувані поети були близькими друзями. Листування, що збереглося, свідчить про існування й політичних бесід, і сміливих задумів.

1.3.1.3. Жанри епохи династії Сун. Біцзи

В епоху династії Сун (960–1279) Китай, ослаблений недавніми міжусобицями, змушений майже безперервно відбиватися від кочових і напівкочових народів.

Водночас стали більш доступними знання та освіта. У 1044 р. урядовим указом в обласних і повітових містах були засновані школи.

Щоб отримати вакантну посаду в апараті управління країною, необхідно було здати іспити. Таке ставлення до освіти вимагало й необхідної літератури: випускали систематично організовані збірки вибраного із творів різноманітної тематики – *лейшу* («енциклопедії»). Вагомого значення у Китаї набували авторські збірки *біцзи*, які вперше з'являються в епоху Тан.

«**Біцзи** – 筆記 особая форма авторского сборника, или, по выражению О. Л. Фишман, «наджанровая система». Истоки бицзи следует искать в древнекитайских исторических памятниках, древнейших философских сочинениях и в памятниках, ныне относимых к сюжетной прозе <...> Изменение формы книги от свитка к брошюровке в виде тетради, распространение ксилографии и значительное увеличение книжной продукции сделали книгу доступной самым широким слоям населения и гораздо более удобной в обращении <...> Впервые данный термин был употреблен в названии «Сун Цзин-вэнь гун бицзи»

(«Записки господина Сун Цзин-вэня») **Сун Ци** (998–1061). Кажется, каждый крупный сунский литератор и чиновник оставил после себя такой сборник. Бицзи, как правило, датированы последними годами жизни автора и потому могут рассматриваться как своеобразный итог жизненного пути и литературных изысканий»⁴⁶.

Біцзі мали залишати після себе усі літератори і чиновники. Людина, чиє ім'я було винесено на титульний лист, була автором збірки компіляції, бо далеко не все, написане нею, увійшло до книги. Автор міг за власним бажанням поєднувати в одній збірці прозу різних жанрів, у т. ч. прозу з віршами. Це було зібрання нотаток про все, що його цікавило, за складом надзвичайно різноманітне. Окремі записи короткі, але, зібрані разом, вони складають цілі книги⁴⁷. Тут і думки стосовно прочитаного, і випадки з життя автора, його рідних і знайомих, чутки й анекдоти.

Головна риса біцзі – *фактографічність*. Особливо цікавими були тематичні збірки. Вони часто мали довідковий характер, іноді це була унікальна маленька енциклопедія. Існували біцзі, присвячені сунським столицям: у них записані назви вулиць, храми, ворота й башти, описані палаци і народні звичаї, розказано про місця громадських розваг, сади й парки, знамениті страви, мистецтво. А були, навпаки, буже великі біцзі, наприклад: «*Жун чжай суй бі*» (автор Хун Май (1123–1202)).

Ще одна особливість біцзі – *історичність*. Усе повинно бути записано і збережено для того, щоб нащадки мали можливість порівняти, уточнити або спростувати інформацію. Отже, автори біцзі започаткували принципово *нову форму організації тексту*, яка фактично не знає жанрових обмежень⁴⁸.

---

⁴⁶ Китайская литература: жанр записок «бицзи». – Режим доступа : <https://ogurcovportal.com/kitayskaya-literatura-zhanr-zapisok-bitszi/>

⁴⁷ Алимов И.А. Сунские авторские сборники бицзи: предварительные наблюдения. – Режим доступа : http://pvost.org/alimov/pdf/biji_pdf.pdf

⁴⁸ Там само.

В епоху Сун продовжувався розвиток історичної й філософсько-есеїстичної прози, суспільної поезії.

Одним із поетів, продовжувачем громадянської поезії Бо Цзюй-І, був історик **Мей Яо-чень** (1002–1060). Його вірш *«Розповідь селянина»*, створений на основі достовірної події, містив відомості про побори, голод і рекрутчину.

Данину громадянській тематиці віддав **Су Шунь-цінь** (1008–1048). Вірш *«Пінчжоуська поразка»* присвячений жорстокому розгрому, якому піддалася сунська армія через невідповідність її до боїв і бездарність полководців. Із гнівом і болем він писав про загиблих від голоду селян, тіла яких лежали на дорогах і ставали здобиччю псів, у той час як у багатіїв було повно зерна і м'яса.

Ван Ань-ші (1021–1086) відомий як поет, державний діяч та реформатор. Він – автор *«Нових законів»*, які спробував провести в життя, щоб захистити селян від свавілля поміщиків і тим самим врятувати країну від економічної кризи, що насувалася. Поезія Ань-ші була значною мірою поставлена на службу політиці. Автор звертався до прикладів з минулого, вихваляючи мудре правління гуманних імператорів та засуджуючи жорстокість і користолюбство тиранів (твір *«Про загарбників»*).

Талановитим представником громадянської поезії був **Ван Лін** (1032–1059), вершиною творчості якого є сатирична поема *«Розмова з сараною уві сні»*. Поет розповідає, що хмари сарани набігли на країну, затьмарюючи небо і сонце, прирікаючи все живе на голод. Коли ж розгніваний автор намірився затаврувати тварюку віршем, розгнівана сарана, з'явившись йому уві сні, доводить, що її ненажерливість – ніщо у порівнянні з людьми: ніякій сарані не жерти стільки, скільки з'їдають багатії зі своєю челяддю, солдати і чиновники, буддійські ченці та інші нахлібники, що живуть працею бідняків.

Серед інших поетів – **Тан Ген** (1071–1121), автор гострої *сатири* на чиновників «*Допит заарештованих*».

В епоху Сун розвиваються й *записки про подорожі* та *визначні будови, листи, післямови, есе* та інші жанри.

У серії *есе* про долі знаменитих діячів китайської давнини поету і державному діячеві **Су Ші** (1037–1101) вдалося поглянути на історію з нового, несподіваного для сучасників, ракурсу: він розмірковував про людське життя, історичне минуле, велич природи не як мудрець, що пояснює таємниці світобудови, а як поет.

Чудовий стиліст **Сима Гуан** (1019–1086) уславився історичною працею «*Зерцало Загальне, що в управлінні допомагає*» (294 томів). Ця зведена історія Китаю створювалася протягом 19 років.

1.3.1.4. Перші друковані газети Китаю

Китай вважається країною винайдення друкування. Техніку друку за допомогою рухливого шрифту винайшов **Бі Шен** між 1041 і 1048 рр. Він робив шрифт із глини. Пізніше з цією метою стали використовувати дерево, емаль і метал. У середині XI ст. з'являється рухливий ієрогліфічний шрифт, а приблизно у XII ст. – багатокольоровий друк.

В епоху Сун отримує розповсюдження *ксилографія*, хоча найдавніші з друкованих зразків датуються прибіл. 684–705 рр.

Ксилографія (грец. «дерево» і «пишу, малюю») – гравюра на дереві, найдавніша техніка гравюри.

Зміна форми книги від сувою до брошурування у вигляді зошита, поширення ксилографії та збільшення кількості книг зробили друковану продукцію доступною багатьом верствам населення і набагато зручнішою у користуванні.

Початком китайської преси вважають **713 рік**. Майже усі науковці сходяться на тому, що у Танську епоху існу-

вали прототипи сучасних газет. Це були своєрідні бюлетені новин про життя імператорського двору. Хоча тоді вже використовували папір, достеменно невідомо, чи існував друк. Перша китайська газета містила лише копії імператорських декретів, урядових постанов і доповідей.

На розвиток газети мав вплив адміністративний заклад при імператорському дворі під назвою *«Палата з прийому доповідей на височайше ім'я»* («Цзиньцзоуянь»). Заклад займався питаннями офіційного листування між центральним урядом і місцевими правителями. У часи династії Тан він випускав офіційний вісник *«Чжунбао»*, публікація якого відбувалася за велінням вищої інстанції, що здійснювала цензурний нагляд.

На відміну від перших газет, *«Дубао»*, які являли собою лише донесення, що відсилалися столичними чиновниками місцевим правителям, *«Чжунбао»* були *офіційним вісником*. Їх поширювали різним адресатам. Оскільки видання виходило лише у Пекіні, його називали ще й *«Пекінською газетою»*.

«...лингвистический анализ слова *«дубао»*. Его нельзя заключать в кавычки, полагает Ли Лунму, поскольку оно состоит из двух иероглифов: ди – столичная резиденция, столица, и бао – вестник, листок. Однако значение этого слова говорит о том, что дубао можно рассматривать как прототип периодического издания, которое было предназначено для ограниченной общественно-политической группы и выполняло строго определенную функцию.

По свидетельству С.А. Полевого, возникновение периодической печати в Китае следует, видимо, отнести к танской эпохе, поскольку в VIII–X вв. уже выходила ежедневная газета *«Дубао»* («Столичные известия»). Она содержала брошюрованные гармоникой полосы с тремя видами сообщений: назначения и перемещения в органах управления; указы императорской власти; жалобы императору «поднебесной империи», рассматриваемые и утверждаемые им лично. Перепечатки столичных листков «бао», которые назывались «чао», осуществлялись также в провинциях. В случае стихийных бедствий или начала войны,

или тогда, когда император принимал девиз-псевдоним, выходили чрезвычайные известия, т.е. специальные выпуски «ДибАО».

<...> Если дибАО содержала только донесения, которые высылались аккредитованными в столице чиновниками окраинным и местным правителям, то «*Чжунбао*» являлся официальным печатным изданием, расходившимся по многим адресам в различные концы империи. Кроме того, статус издания подтверждался регулярностью выпуска. Конечно, в современном понимании «*Чжунбао*» не был в полном смысле слова средством массовой информации. Его распространение ограничивалось узкой аудиторией, в которую входили представители императорской власти и местного самоуправления.

Выпуски, сообщавшие о событиях дворцовой жизни, осуществлялись под надзором вышестоящей инстанции. Тем не менее «*Чжунбао*» свидетельствовал о новых тенденциях в развитии коммуникации. В это же время стала широко использоваться известная ранее практика вывешивания публичных объявлений. Для неграмотных готовились иллюстрированные сообщения. Деятельность по переписыванию новостей и листков дибАО, которые уже печатались при помощи ксилографии, приобрела государственные масштабы...»⁴⁹.

Згідно з переказами, у Пекіні газета вийшла у 911 р. під назвою «*Кінг-Пао*» («Столичний вісник»). Її вважають найдавнішою газетою в світі⁵⁰. У столиці епохи Тан тримали штат працівників для переписування і розповсюдження ранкових газет – «*ТяобАО*», які згодом перетворилися у своєрідні *палацові відомості*, або *урядовий вісник*.

В епоху династії Сун згадуваний адміністративний заклад випускав газету «*СяобАО*», авторами якої були ділі, акредитовані у столиці чиновники місцевих правителів. У ці часи не існувало інформації про державні справи та події, що відбувалися в країні та за межами, тому ділі нама-

---

⁴⁹ Ян Чжи. Традиции национального печатного слова и возникновение журналистики в Китае // Веснік БДУ. Сер. 4. 2010. № 3, с. 70–71.

⁵⁰ Саламон Людвиг. Всеобщая история прессы. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/29.htm>

галися роздобути інформацію і надіслати її своїм правителям.

У наступну епоху, династію Мін (1268–1644), китайська газета отримала подальший розвиток. Під кінець правління династії газети стали називати «*Цзибао*» («Столичний вісник»). У 1638 р. їх почали друкувати поліграфічним способом.

У 1638–1644 рр. з'являються початкові форми періодичної преси. Столичний вісник отримує назву «*Цзинбао*». Зміст газет складають не лише копії документів, а також хроніки палацового життя, витяги із записів чиновників. «*Цзинбао*» має декілька рубрик: «Палацові відомості», «Доповіді й повідомлення», «Високі укази». Згодом з'явилися повідомлення про аудієнції в імператора, нагородження й призначення урядових осіб, доповідні записки провінційних властей. Видання регулярно вміщувало прізвища чиновників, які чергували в імператорському палаці напередодні виходу газети і постачали інформаційний матеріал. Це були чи не перші згадки у пресі про *перших кореспондентів і репортерів*.

Поступово змінюється і зовнішній вигляд газети. Замість 1–2 вузьких листків-стьожок з'явилися брошури по 10–12 аркушів рудого кольору, зшитих крученою паперовою мотузкою в жовтій (імператорського кольору) обкладинці. Протягом століть, аж до початку XIX ст., газета залишалася єдиним періодичним виданням Китаю.

1.3.2. Буддизм і письмові явища Японії

На початку VIII ст. Японія була централізованою державою, в якій діяло законодавство, що регламентувало усі сфери державного та суспільного життя. Як і в Китаї, тут теж була створена особлива система шкільної освіти, в основі якої лежала підготовка державних чиновників з метою зміцнення державного ладу. Її основою було вивчення китайської літератури і пропаганда нової релігії.

Буддизм упроваджувався в Японії між 538 і 552 рр. Релігію вітала частина верхівки суспільства, а жрецька синтоїстська аристократія перешкоджала поширенню вчення Дхарми, тому введення буддизму супроводжувалося конфліктами й навіть війнами.

Велику роль у розповсюдженні буддизму відіграв **принц Сьотоку** (572–622), один із видатних політиків імператорського роду і діячів культури в історії Японії. Він побудував великі монастирі (Хорюдзі, Сітеннодзі, Хоккодзі). Його приклад наслідували й інші можновладці, бо через три роки після смерті Тайсі в Японії нараховували 46 храмів.

«Несмотря на то, что сохранились связанные с ним различные документы и культурные ценности, немного найдётся исторических личностей, истинную природу которых настолько не просто понять. Существуют свидетельства того, что он стал очень почитаемой фигурой не после смерти, а ещё при жизни, на склоне лет, а после его кончины почитание росло, и его биография обрастала различными легендарными элементами, доходя до того, что его почитали уже как земное воплощение бодхисаттвы Каннон. Даже само имя Сётоку возникло в ходе такого обожествления, исторически правильно называть его «правитель Умаято». «Сётоку-тайси» означает «Наделённый добродетелями святых наследный принц» и является почётным титулом, присвоенным после его смерти»⁵¹.

Сьотоку старанно вчився догматам нової релігії, особисто виступав з проповідями. Це зумовило той факт, що в історії буддійської церкви він зайняв становище «апостола» – просвітника Японії. Під його впливом у 594 р. було видано едикт, що примушував усіх членів царського роду і всіх сановників прийняти буддизм. Це означало офіційне введення нової релігії.

---

⁵¹ Тоно Харуюки. Принц Сётоку-тайси и его роль в формировании государственного устройства и культуры Японии. – Режим доступа : <https://www.nippon.com/ru/japan-topics/g01049/>

Принц Сьотоку став автором *«Закону 17 статей»* (604). У ньому поєднувалися конфуціанська обізнаність, повністю відбився склад його думок та нова ідеологія. Це перший письмовий документ такого роду в Японії. Статті закону вимагають від чиновників дотримуватися монархічного порядку та гармонії у державних справах. 17 стаття вводить принцип колегіальності у прийнятті рішень: «...важливі справи не можна вирішувати одному. Обов'язково належить радитися з усіма»⁵².

У *«Законі 17 статей»* містяться моральні *настанови*, адресовані японським державним мужам: «рано приходьте на службу», «чиніть шляхетно», «вшановуйте Три буддійські скарби»: «Будду, священний закон і монахів». Закон закликає до справедливості, довіри, толерантності, рекомендує забути про особисті інтереси та цілком віддатися суспільній справі, не пригнічувати народ, застерігає від заздросців та суперництва. Третя стаття вміщує такий текст:

«Коли отримуєте повеління державця, обов'язково дотримуйтесь його! Державець – це небо, піддані – це земля. Коли небо покриває зверху, а земля простягнута вниз, по черзі слідує одна за одною чотири пори року, розгортається рух усіх сил. Якщо земля захоче покрити собою небо, то цим тільки буде досягнуто руйнування. Тому, коли державець говорить, піддані слухають, коли наверху діють, внизу схиляються. Тому, коли ви отримуєте повеління державця, обов'язково дотримуйтесь його! Якщо не будете дотримуватися, згубите самі себе»⁵³.

Вчені вважають, що *«Закон 17 статей»* можна назвати *декларацією, маніфестом, програмою*. У ньому вперше сформульовані тези того соціально-політичного ладу, про який мріяв автор. Окрім положень буддизму та конфуціанства, документ ґрунтується на тезі побудови цен-

---

⁵² Конституція Сьотоку (604 г.) // Народы Азии и Африки. № 1. 1980. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/VII/600-620/Konst_Setoku/text2.phtml?id=1501.

⁵³ Там само.

тралізованої держави на чолі з імператором. Ця теза була політичним ідеалом майбутніх державних діячів епохи Реформ Тайка⁵⁴.

Принц Сьотоку сприяв також реформуванню японської соціо-політичної системи на цивілізований китайський лад, запровадив китайський календар, налагодив транспортну мережу, уклав перші японські історичні хроніки. Є відомості, що Тайсі написав «Хроніки імператорів» («Теннокі»), але вони нібито згоріли під час пожежі у 645 р.

В одному з листів до посольства китайської імперії Сун, замість старої назви країни Ямато, принц Сьотоку вперше вжив слово Японія (*Хіномото, Ниппон*). У листі до китайського імператора Ян-ді він писав: «Імператор країни, де сонце сходить, шле послання до імператора країни, де сонце заходить».

1.3.1.5. *Калейдоскоп жанрів*

Привезене з Китаю наприкінці XII ст. вчення *чань-буддизм* у Японії отримало нову назву – *дзен* (усього в Японії існувало 50 різних відгалужень), швидко заповнило і простих, і знатних японців. Скоріше всього це була реакція протесту. Багато з них вирушало до Китаю для вивчення філософії *чань*. Водночас китайські місіонери розповсюджували свої ідеї у Японії.

Дзен ставив перш за все Просвітлення, миттєву подію, що відбувалася у свідомості людини, яка змогла вийти за межі встановлених ілюзій оточуючого світу. Досягалося це не приношенням божеству, а особистим подвигом – медитацією, і допомогою Вчителя, котрий несподіваною фразою, історією, питанням або вчинком показував

---

⁵⁴ Реформи Тайка – наймасштабніші соціально-політичні перетворення в історії стародавньої Японії, що були проведені у VII–VIII ст. під проводом принца Нака-но-Ое та його підлеглого Накатомі но Каматарі. Названі за девізом Імператорського правління «Тайка» – «великі перетворення».

учневі абсурдність його ілюзій. Такі дзенські питання або історії називалися **коани**.

Коан – коротке оповідання, питання, діалог, що зазвичай не має логічної підоснови, часто містить алогізми та парадокси, доступні швидше інтуїтивному розумінню. Коан – явище специфічне для дзен-буддизму (особливо для школи Риндзай). Мета коана – надати певного психологічного імпульсу учневі для досягнення просвітлення або розуміння суті вчення. Європейським аналогом коану може служити **християнська притча**, але коан ні в якому разі не слід перекладати або розуміти так, оскільки ні мораль, ні релігія майже ніколи не мають відношення до суті будь-якого окремо взятого коана.

Писемність в Японії з'явилася у III ст. завдяки Китаю й Кореї і спричинила появу різних жанрів – поезії, історичних хронік, подорожніх нотаток, дзуйіццу, семмьо.

Найдавніші письмові пражурналістські явища, що дійшли до нас – **написи** у буддійських храмах («Хорюдзі» в Нара), вже згадуваний «Закон 17 статей» принца Сьотокку, **історичні хроніки** – «Записки давніх справ» («Кодзікі»), «Аннали Японії» («Нихонгі»), «Когосюй», географічно-етнічні **описи** різних місцевостей – «Записки про землі та звичаї» Фудокі, пам'ятка японської поезії «Збірка десяти тисяч листків» («Манйосю»).

У VIII ст. виник жанр **семмьо** – імператорського маніфесту. Відомі 62 семмьо, вміщені в історичну хроніку «Сьоку Нихонгі» (797). Зміст та проголошення маніфестів були пов'язані з різними подіями: сходженням на престол імператора, зміною років правління, збором першого рису і підношенням його богам, оголошенням кари чиновникам, що завинили з нагородженням за заслуги, призначенням нового міністра або спорядженням посольства.

Маніфести спочатку існували в усній традиції й були повчальним зверненням до народу. Їх також можна розглядати як зразки японського стародавнього ораторського мистецтва.

Серед письмових жанрів варті уваги *історичні трактати*. Автором одного з них, «*Гукансьо*» (1200), був історик і поет *Дзієн* (1155–1225).

«Японские исследователи обращают особое внимание на то, что в трактате «*Гукансё*» говорится о дори (законе) в том смысле, в каком мы употребляем это слово, когда говорим о законе природы, законе истории. Сам термин «дори» для китайской философии, откуда он взят, не нов, но в «*Гукансё*» он нов, так как прилагается к историческому процессу и призван объяснить происходящие перемены. Главное же в них – как так случилось, что к власти пришли буси? Ответ был простой, но любопытный: потому что так повели историческую жизнь... боги. Только не вообще боги как таковые, а очень определенные – Касуга Даймё-дзин и Хатиман Дайбосацу, и притом боги свои, а не чужеземные. Правда, второй из них, Хатиман, назван «Дайбосацу», «Великим бодхисат-твой», но это только один из примеров отождествления синтоистских божеств с буддийскими. Житейски – для того времени и для того общественного круга – это было удобным объяснением происшедшей перемены, но ход мысли Дзиэна означал нечто более серьезное: главное ведь не в том, что исторические перемены произошли по воле каких-то двух богов, а в том, что их действия были поняты как закон. И что особенно интересно, этот закон, т. е. ход исторического процесса, мыслился по-своему диалектически: «Павшее восстает, восставшее – падет». Слова эти свидетельствуют, что в умах людей, подобных Дзиэну, гнездилась все та же древняя мысль китайской философии, которую в обществе Фудзивара хорошо знали: «То – Инь (Тьма), то – Ян (Свет). Это и есть Путь»⁵⁵.

1.3.1.6. Самурайська тематика. Гункі

Новий етап історії й культури середньовічної Японії пов'язаний зі збільшенням кількості *самураїв*⁵⁶. Упродовж середньовіччя самураї витіснили японську аристократію з місця провідної політичної сили країни і створили *сьогу-*

⁵⁵ Конрад Н. И. Японская литература [XIII–XVI вв.] // История всемирной литературы: В 8 томах. М. : Наука. Т. 3. 1985. С. 660–661.

⁵⁶ Самурай (яп. той, хто служить; бусі – воїн) – представник військового стану в Японії X–XIX ст. Зміст поняття «самурай» змінювався згідно з обставинами конкретної історичної епохи, однак його складова, яка асоціювала самураїв із війною чи військовою службою, залишилася непорушною.

нат – власну систему керування суспільством. «Серед квітів – вишня, серед людей – самурай» – у цій приказці знайшла місце думка про перевагу воїнів над «простими» людьми.

У періоди Камакура (XII–XIV ст.) і Муроматі (XIV–XVI ст.) зростає значення дзен-буддизму, який стає основою світогляду японських воїнів. Необмежена влада, що опинилася в їхніх руках, спонукала самураїв вважати себе вищими за інших.

У самурайському оточенні склався кодекс поведінки, який отримав назву **бусідо** («*шлях воїна*»). Бусідо наказував самураєві безмежну вірність воєначальнику, готовність принести в жертву не тільки себе, а й своїх близьких. «Колі стоїш перед паном, не оглядайся ні на батька, ні на сина», – стверджувала самурайська мудрість. Зміст бусідо узгоджувався з буддійською мудрістю, а також доповнювався фанатизмом, сліпою вірою в карму. Такі риси світогляду військового стану знайшли повне втілення у творах, які отримали назву **гункі й сенкі**.

Гункі, гункі-моногатарі (військові оповідання) – літературний жанр, що сформувався на межі XII–XIII ст.

Сенкі – опис бою.

Гункі беруть початок від усних описів військових зіткнень X–XI ст. До початку періоду Камакура вони склалися в особливий жанр усного оповідання – **катарімоно**, що виконував співець. Оповідачами у них могли бути і чоловіки, й жінки, а виконання відбувалося як під акомпанемент музичного інструменту **бива**, так і без нього. Вважалося, що виконання гункі про жорстокі битви може втихомирити душі спочилих воїнів.

Гункі стали основним оповідним жанром, що залишився від початкового періоду панування самураїв. Найбільші з них – «Сказання про роки Хоген» («Хоген моногатарі») та «Сказання про роки Хейдзі» («Хейдзі моногатарі»),

що розповідають про певні історичні моменти життя Японії (роки Хоген – 1156–1158, роки Хейдзі – 1159–1160).

Найголовніше у гункі – масштабність зображуваних подій. Боротьба Тайра і Мінамото сколихнула всю Японію. Самураї ставали під прапори того чи іншого з князів, утворюючи кінні дружини. Селян зганяли у пішохідні загони, їхні хати згорали у полум'ї пожеж, засаджені поля витоптували копита самурайських коней.

Протягом трьох десятиліть боротьба двох могутніх будинків визначала життя країни. Це були феодальні усобиці, схожі на західноєвропейські. Гункі зближуються з *хроніками та історичними записами*. У них є довгі списки титулів і звань дійових осіб, відступи, у яких розповідається про будівництво храму, даються витяги з китайських історичних хронік.

Про життя самураїв, мораль та звичаї, етикет цієї середньовічної військової касти писав визнаний класик пізнього середньовіччя **Іхара Сайкаку** (1642–1693). Він – автор творів самурайської тематики: збірки новел *«Нотатки про передачу бойових мистецтв»* («Будо денрайкі», 1687) і *«Повісті про самурайський обов'язок»* («Букегірі моногатарі», 1688). Іхара Сайкаку започаткував і новий напрям у літературі – **укійо-дзосі** («книги про плинність світу»), до якого належать *«Роздуми про те, як найкраще прожити на світі»* (1692) та *«Вічна скарбниця Японії»* (1688).

1.3.1.7. Щоденникові записи Сей-Сьонагон

Протягом середньовіччя у Японії помітне значення мали **щоденникові записи**, які писали у жанрі **дзуйхіцу**.

Дзуйхіцу (яп. «слідом за пензлем») – жанр японської прози, у якому автор у довільній формі записує все, що йому заманеться: хвилювання, досвід, чутки тощо. Часто перекладається як «есе» або «записки».

Яскрава постать середньовіччя – письменниця, есеїстка, придворна дама **Сей-Сьонагон** (966–1025), автор «*Записок в узголів'ї*», створених у жанрі дзуйхіцу. «Запискам...» властиві свобода, фрагментарність, відсутність плану, порядку. Події, описані у творі, починаються з 986 р. і закінчуються 1000 р. Книга містить побутові сцени, анекдоти, новели, вірші, картини природи, описи придворних церемоній, поетичні роздуми, замальовки звичаїв того часу. Твір складається з окремих, різних за розміром, заміток – **данів**, які класифікують за такими типами: оповідання, розповіді про пережите і власне дзуйхіцу, тобто персональні нотатки. Ось деякі з данів:

«6. *Трапляється, що люди називають одне й те ж...*

Трапляється, що люди називають одне й те ж різними іменами. Слова не схожі, а зміст один. Мова буддійського монаха. Мова чоловіка. Мова жінки. Простолюдини люблять додавати до слів зайві склади. Чудовою є небагатослівність».

95. *Те, що заподіює досаду.*

Ви надіслали комусь листа або відповідь на надісланий вам лист і після того, як гінець вже пішов, вам спадає на ум, що декілька слів варто було б замінити...

141. *Те, що нікуди не годиться.*

<...> Мої записки не передбачені для чужих очей, і тому я писатиму про все, що заманеться, навіть про дивне і неприємне.

159. *Те, про що поспішаєш довідатися якнайшвидше.*

<...> У палаці відбулося призначення губернаторів провінцій. Ти ледве можеш дочекатися ранку, так тож не терпиться почути новини. Що ж, це зрозуміло, коли один із твоїх друзів сподівався отримати посаду Але уявімо, що таких знайомих у тебе немає, а все ж не терпиться довідатися.

252. *Те, що проноситься повз.*

Корабель на усіх вітрилах.

Роки людського життя.

Весна, літо, осінь, зима»⁵⁷.

---

⁵⁷ Сей-Сьонагон. Записки у изголовья. – Режим доступа : <http://www.serann.ru/text/zapiski-u-izgolovya-polnyi-perevod-v-markovoi-9212>

У жанрі дзуйхіцу писав і **Камо-но Тьомей**. Його «*Записки з келії*» (1212) пройняті буддійською ідеєю непостійності людського буття, сповнені описів життя са-мітника і природи.

Натомість дзуйхіцу XIV ст. – «*Записки від нудьги*» (бл. 1330–1331) **Кенко-Хосі** містять понад 250 історій, написаних на основі вражень автора, новин і чуток. «Записки від нудьги» віддзеркалюють його світогляд, повсякденне життя та цінності XIII–XIV ст.:

«Якби людське життя було вічним і не зникало б одного чудового дня, як роса на рівнині Адасі, і не розсіялось би, як дим над горою Торібе, не було б у ньому стільки прихованої чарівності. У світі чудава саме мінливість».

Перший твір, написаний японською абеткою, а не китайськими ієрогліфами, що на той час вважалися «чоловічим письмом» – «*Щоденник з Тоси*» (935 р.) **Кі Цураюкі**. Основної теми він не має, натомість містить ряд побіжних: відтворює гармонію людини, радощі й труднощі подорожі, мінливість погоди і красу пейзажів, зустрічі та розставання, людську доброту і материнську любов, страх перед природними лихами, любов до батьківщини-столиці та ін.

1.3.1.8. Подорожні щоденники Басьо

Відомий поет Японії **Мацуо Басьо** (1644–1694) сумлінно виконував один із принципів дзен-буддизму: жодних кумирів – ані на рівні особистостей, ані на рівні ідей. Він уславився насамперед своїми тривіршами – **хокку**:

Трава-мурава...
Узялася сном-марою
слава бойова.
Рушу, й раптом – хить!
Ухоплюсь за колосок...
це розлуки мить.

Хризантеми пах...
У кумирнях з прадавен
темні лики Будд.
Десять літ тут жив.
Едо! Я іду. Прощай!
Ти – мій рідний край.

У спадщині Басьо є твори, які певною мірою можуть бути віднесені до публіцистичних: *подорожні щоденники* і *листу* до друзів і учнів. Наслідком подорожей поета стали кілька творів, у яких проза чергується з віршами.

Японська назва жанру – *кіко-бунгаку* («література про подорожі»). Найвідоміші щоденники Басьо – *«Кістки, вибілені вітром у степу»*, *«Стежками Північної Японії»*.

У *«Нотатках з дорожнього кошика»* автор пише:

«Так от, якщо говорити про подорожні щоденники, то пан Кі, монах Тьомей і черниця Абуцу виснажили красу складу і вичерпали почуття, після них всі були однакові: задовольняючись наслідками попередників, вони не додали до написаного ними нічого нового. А вже тим більше це не під силу людині настільки неглибоких знань і пересічних здібностей»;

«Сьогодні зранку йшов дощ, з полудня прояснилося», «тут росте сосна, там протікає така-то річка» звичайно ж, так може написати кожен, але якщо ти позбавлений неповторності Хуана і новизни Су, то вже краще мовчи. І все ж побачені по дорозі гарні краєвиди мимоволі вкарбовуються в серці, іноді ж так хочеться розповісти кому-небудь про тягарі й поневіряння, які випадають на долю подорожньому, якому надано нічліг в гірському готелі або на сільському заїжджому дворі! Вбачаючи в цьому один із способів уподібнитися хмарам і підпорядкувати собі волю вітру, починаєш записувати все, що залишається у твоїй пам'яті»⁵⁸.

Басьо часто порушує хронологію подій, майже не згадує дати, дає велику частку художнього вимислу. Він вважає, що «слова не повинні відволікати увагу на самих себе, тому що істина – за межами слів».

З-поміж інших прозових творів Басьо вирізняються *«Записки у хижці Примарного життя»*, де він розповідає про щасливе життя у гірській хатинці протягом кількох місяців на березі озера Біва.

---

⁵⁸ Мацуо Басьо. Путевые дневники. – Режим доступа : http://svitk.ru/004_book_book/4b/906_macuo-dnevniky.php

1.3.1.9. *Передвісники періодичних видань Японії*

В Японії до виникнення друкарської техніки існували *прагазети* – відбитки з обпалених глиняних дощечок. Текст гравіювався на м'якій глині, котру потім обпалювали, і друкувався з отриманої форми як з гравійованої дошки. Найдавніша з таких «газет» датована 1615 р. З'явилася вона в Осаці під назвою «*Йоміурі каварабан*» («*Читати й передавати відбиток*»). Від газетних видань європейського типу вони відрізнялися тим, що кожен випуск мав свою назву і присвячувався конкретній події.

«В средние века в Японии была широко распространена так называемая «*иллюстрационная журналистика*». Главной особенностью таких изданий являлось то, что используя деревянные блоки, на которых было вырезано изображение, оно отпечатывалось на бумагу и распространялось среди населения. Каждый номер такой «газеты» посвящался определенному событию. В основном на этих листках изображались битвы между феодалами. После победы в знаменитой Осацкой кампании 1615 года сёгун Токугава Иэясу, потребовал издания тиража газет с иллюстрациями этой кампании, дабы показать отвагу своего войска. Эти газеты были напечатаны уже с помощью глиняных блоков по той же технологии, что и ранее. В народе они были известны как *каварабан* (яп. 瓦版, буквально «черепичные печатные блоки», т.к. в то время черепица была сделана из глины). Если листок требовалось напечатать как можно скорее, вместо деревянных блоков использовались восковые, или даже куски моти (пирожки из толченого риса)»⁵⁹.

Перші *друковані листки новин (йоміурі – «читати й продавати»)* в Японії з'явилися в кінці XVII ст. У грудні 1702 р. йомі-урі розповсюдили інформацію про 47 ронінів, які вчинили харакірі на могилі свого сюзерена. Ілюстровані листки не тільки повідомляли імена самогубців, а й на всі лади розписували деталі рідкісної події⁶⁰.

⁵⁹ История печатной прессы Японии с XVII века по 1945 год. – Режим доступа : <http://japanpress.tilda.ws/>

⁶⁰ Федченко П. М. Преса та її попередники. Київ : Наукова думка, 1969, с. 63.

«Через некоторое время иная форма публикации новостей стала привычной: она так и называлась – **ѐмиури** (яп. 読売, буквально «читать и продавать»). Изначально эти газеты также были полностью иллюстративными, однако со временем там стали печатать еще и различные короткие истории о землетрясениях, ограблениях, убийствах и прочих сотрясающих воздух событиях. На Западе газеты с таким содержанием называют «желтой прессой», в то время как в Японии – «красной прессой» (яп. 赤新聞). Эти издания не являлись периодическими, потому что выходили только после каких-либо событий, поэтому никто не знал, когда ждать следующей сводки новостей»⁶¹.

Відтоді кожна важлива подія політичного й громадського життя чи стихійні лиха – повені, землетруси – спонукали вихід йомі-ури. Їх періодичність регулювалася видатними подіями або силами природи. Такий листок новин замінював у Японії друковану газету аж до сер. XIX ст.

Серед інших видань – *неперіодичні бюлетені* (*госатка-гакі*), які випускали сьогунські придворні чиновники з повідомленнями про найважливіші політичні події та урядові призначення. Ймовірно, друковані листки з часом розвинулись би у справжні газети, але цьому перешкодило «відкриття» Японії європейцями.

Газети, які з'явилися набагато пізніше, ніж у Європі, спочатку друкували переклади іноземної преси. Іноземці, що жили в країні, почали випускати власні газети, де вміщували не лише зарубіжну інформацію, але й місцеві новини. Поява цих газет і постачання у Японію зразків європейської друкарської техніки сприяли розвитку японської преси.

Таким чином, усні й письмові пражурналістські явища Китаю та Японії епохи Середньовіччя позначені впливом буддизму. Вони відрізняються різноманітними жанра-

---

⁶¹ История печатной прессы Японии с XVII века по 1945 год.

ми, дещо відмінними від європейських, і появою друкованої періодичної преси.

Запитання. Завдання

1. Розкажіть про вплив буддизму на усні й письмові пражурналістські явища Східної Азії.
2. Спробуйте скласти авторську збірку на зразок біцзі.
3. Прослідкуйте розвиток китайської друкованої газети. Запишіть її назви і особливості в кожну з епох династій Тан, Сун, Мін і Цинь.
4. Підготуйте виступ про діяльність Сьотоку як пропагандиста буддизму.
5. Чому гункі стали основною оповідною літературою в період панування самураїв? Чи можна їх вважати пражурналістськими явищами?
6. Відвідайте сайт японської літератури (<http://haiku-do.com/>) і напишіть інформацію про розвиток інформаційних процесів у Японії.
7. Прочитайте подорожні щоденники Басьо (<http://www.self-realization.ru/dzen/putevyie-dnevnik1.base.html>). Які стилістичні особливості ви помітили?

1.4. Іслам і його вплив на інформаційні процеси Сходу

Іслам є не лише релігійним віровченням – це комплекс, сукупність правил і цінностей, що визначають увесь спосіб життя його послідовників. Важливе значення мала діяльність мусульманського духовенства, яка акумулювала у собі релігійні знання, досвід і традиції попередніх поколінь та передавала їх завдяки проповідям усій мусульманській громаді.

1.4.1. Усні медійні явища ісламу

VII–VIII ст. – епоха рушійних змін у долях народів Азії й Африки. Домінуюче положення займає наймолодша зі світових релігій – **іслам** (араб. «покірність»), що виникла у Західній Аравії на перехресті культур та цивілізацій Схо-

ду і Заходу. Звідти іслам поширився на сусідні країни (Середній Схід, Єгипет, Північна Африка, Індія, Індонезія, Середня й Мала Азія, Закавказзя, Європа). Того, хто прийняв іслам, називають *відданим* (араб. «мусульманин»), тому існує інша назва ісламу – *мусульманство*. У Європі цю релігію називають також *магометанство* (від зміненого імені Мухаммед – **Магомет**)⁶².

В ісламі стверджується, що Бог послідовно посилав на землю пророків, які повинні були проповідувати людям єдинобожність. Вважається, що їх було понад 100 000, та в Корані згадано лише про 25, серед них – Ной (Нух), Авраам (Ібрахім), Мойсей (Муса), Іоанн Хреститель (Юнус ібн Закрійа), Ісус (Іса) і багато інших.

Проповідь кожного з пророків була адресована окремому народові. Пророки в ісламі належать до особливої категорії людей – тих, хто знає приховане від інших. Вони очолюють ісламську ієрархію духовних авторитетів, за ними йдуть імами та «святі». Усі пророки – посланці одного Єдиного Бога і гідні глибокої поваги і довіри.

Іслам вважає **Мухаммеда** (570–632) останнім Пророком. Згідно з переказами, він кожного року ходив у пустинні гори Хіра, недалеко від Мекки, і там віддавався думкам. Його розум перероблював і засвоював ті духовні знання, які отримував від євреїв, християн і ханіфів. Після того, як Мухаммед переконався у теоретичній істині єдинобожжя, для нього залишились нез'ясованими два питання: «Що він повинен робити, щоб догодити єдиному, справжньому Богу, як чи чим він повинен служити йому?» і «Як допомогти арабам, поринутим в оману?» Обидва питання вирішувались завдяки *проповіді*.

Близько 610 р. 40-літній Мухаммед пережив сильне духовне потрясіння, яке докорінно змінило його долю. У місяць Рамадан, під час свого щорічного блукання, він

---

⁶² Гнот С. І. Релігієзнавство : навчальний посібник. Л. : ЛДУФК, 2011, с. 49–50.

зайшов у печеру на горі Хіра і, втомлений роздумами, заснув. Те, що трапилося з ним у ту ніч, було прикрашено легендами, та його особиста розповідь збережена в одному із переказів і частково записана в Корані:

«Зненацька я відчув уві сні, що хтось наблизився до мене і сказав: читай! Я відповів: Ні! Тоді він здавив мене так, що я думав, що помираю, і повторив: читай! Я знову відмовився і знову він здавив мене, і я почув слова: «Читай в ім'я Господа твого. Читай: Господь твій – Він милосердний – дає знати людині те, чого вона не знала». Коли я прочитав, сон відступив від мене, і я прокинувся. Я відчував, що ці слова написані в моєму серці»⁶³.

У тому ж році Мухаммед виступив із проповіддю нової релігії, названої ним пізніше ісламом і оголосив себе посланцем єдиного Бога. У своїх проповідях він закликав до нової віри, заснованої на визнанні єдиного бога Аллаха і такої, що закріплювала соціальні засади суспільства. Прагнучи завоювати довіру народу, Мухаммед говорив про братерство віруючих, необхідність моральних норм, обмеження лихварства, надання багатими допомоги бідним. Курейшитська верхівка вороже поставилася до діяльності Мухаммеда, і той був змушений покинути Мекку.

16 липня 622 р. відбувається *Хіджра* («переселення») – прихід Мухаммеда до Ясріб-Медини, місто пророка⁶⁴. У Медині він став главою мусульманської общини, яка вважала його «посланцем божим». 1 листопада 630 р. пророк повернувся до Мекки. Він очистив місто і Каабу, давнє арабське святилище, від служіння ідолам. Після цього в Аравії перемогло нове вчення⁶⁵.

Культ ісламу спирається на «*стовпи віри*»: сповідання віри – вимовляння формули «Немає божества, окрім Аллаха, і Мухаммед – посланник божий», щоденна п'яти-

---

⁶³ Алексеев И. Пророк Мухаммад и начало ислама. Расшифровка. История исламской культуры. – Режим доступа : <https://arzamas.academy/materials/1629>

⁶⁴ Саме з цієї дати починається *ісламське літочислення*.

⁶⁵ Латигіна Н.А. Ислам: шлях крізь століття : монографія. Київ, 2016, с. 25–40.

кратна молитва, піст у місяць рамадан (*ураза*), обов'язкова добродійність (*закят*), паломництво до Мекки (*хадж*). Поруч із стародавніми релігійними обрядами і ритуалами, ісламськими святами (*курбан-байрам*, *ураза-байрам*, *мавлуд*), «стовпи віри» мають велике значення для зміцнення впливу релігії на віруючих.

Наслідуючи християнські храми, у VII–VIII ст. починають зводити *мечеті*. Перш за все вони були місцем для колективної молитви, а також для зібрань народу з метою прийняття загальних рішень і певною мірою – навчальним закладом. Поруч з мечеттю зводився величний *мінарет*.

Науковці вважають, що в арабських племенах ще до ісламу існував звичай видавати особливий крик, наприклад, для збору членів племені на військову раду. Це до ручалося *муедзину* (служитель при мечеті), якого вважали помічником імама. Муедзин закликав на молитву. Ймовірно, ритуал азану ввів Мухаммед за аналогією із дзвоном у християн і звуком труби в іудеїв. Перший муедзин, абіссінець *Біляль ібн Рібах* був призначений самим Пророком. Спочатку він закликав людей на молитву на вулицях, і лише через деякий час для цього стали використовувати найвищу точку в місті. Існували й інші способи: у Фесі (Марокко) на мінареті вивішували прапор, а в темний час запалювали лампу.

Умар ібн аль-Хаттаб (бл. 581–583–644) відправив на допомогу наміснику Куфи людину як «муедзина й візира». Тоді ж виробився ритуал, коли муедзин спочатку закликав правовірних на вулиці, а потім відправлявся до правителя, вітав його і запрошував на молитву. Повернувшись у мечеть, муедзин оголошував про початок намазу.

Арабський мандрівник **Ібн Батута** (1304–1377) розповідав, що у Хорезмі до обов'язків муедзина входило виганяти правовірних зі своїх будинків на намаз. З роками виробилися вимоги до професійного муедзина: він мав

володіти потужним, але приємним голосом, який повинні були чути всі жителі тієї місцевості.

1.4.2. Коран: основне джерело інформації мусульман

Головні визначення ісламу викладено у *Корані*⁶⁶ – святій книзі мусульман. Оригінал Корана, згідно з ісламом, написаний арабською мовою на аркушах – *сухуф*, а сувої з ним зберігаються на сьомому небі, звідси й одна з його назв – *Книга*. Коран, за переказами, передавався **Аллахом** («той, кому вклоняються») пророку **Мухаммеду** через ангела **Джебраїла** (Гавриїла) шляхом *Одкровення* окремими частинами протягом 23 років. Послідовники ісламу вірять, що Коран – істинне слово Аллаха, яке вміщує Його остаточну і повну волю щодо людства. Це головна книга мусульман, із якою вони не розлучаються від народження. Коран – книга не створена, а існуюча вічно, як сам Бог, вона – його слово. Вважається, що в Корані сконцентроване універсальне знання і містяться відповіді на всі питання. Недарма фаліф Осман наказав спалити Александрійську бібліотеку, у якій була зібрана уся мудрість давнини, лише на тій підставі, що все необхідне є в Корані.

За життя Мухаммеда коранічні тексти не записувалися, а передавалися по пам'яті (сам пророк був неписьменним). Його секретар *Зейд ібн Сабіт* записав Коран, і священна книга зберігалася у дружини Мухаммеда.

Коран написаний римованою прозою. Він складається із 114 *сур* (частин), які поділяються на *аяти* (вірші). Сури розташовані так: найдовші – на початку, найкоротші – у кінці. Корану притаманна своєрідна стилістика: це проповідь, пряма мова і розповідь від третьої особи. Вірші розміщені у такій послідовності, що кожен наступний роз-

---

⁶⁶ Назва «Коран» походить від арабського дієслова «кара'а», що означає «читати вголос речитативом», «декламувати».

криває зміст попереднього. Сури поділяють на *мекканські* (90 сур, до хіджри) і *мединські* (24 сури, після хіджри), відповідно періодам перебування Мухаммеда в Мекці й Медині.

Мединські сури містять безліч культових, юридичних та етичних настанов. У них детально розглядаються конкретні правові, соціальні й політичні ситуації, натяки на деякі події, заклики поважати Пророка, вихваляння тих, хто вмирає «на шляху Божому», випадки проти лицемірів, фарисеїв ісламу, євреїв, християнської Трійці. Багато сур складається з уривків різних одкровеній, часто не пов'язаних тематично і вимовлених у різні часи. Більша частина Корану – *полеміка* у формі *діалогу* між Аллахом, який говорить то в першій, то в третій особах, то через посередників («дух», архангел Джебраїл), але завжди вустами Мухаммеда й противниками пророка. Мусульмани запам'ятовують частину Корану напам'ять. Зазвичай це вірші, необхідні для виконання молитов.

Усна традиція відіграла велику роль у збереженні ісламської спадщини та першоджерел. Аяти Корану і *хадиси* ще за життя Мухаммеда спеціально вивчалися напам'ять і передавалися з покоління в покоління.

Хадиси – розповіді про вчинки і висловлювання пророка Мухаммеда і його сподвижників.

Мухаддиси збирали вислови пророка Мухаммеда (*хадиси*), перевіряли достовірність ланцюжка їх передавачів (*равіів*) та з'ясовували обставини того, яким чином те або інше повідомлення дійшло до них.

Більше інформації можна отримати, ознайомившись з роботою *Наталії Латигіної* «Шлях крізь століття»:

«Хадиси з'явилися не раніше 90-х років VII ст. На початку VIII ст. вони утвердилися як авторитетне джерело. З роками кількість хадисів, що склали Суну, ставала все більше, тому в ісламській громаді з'явилися мухаддиси – збирачі і коментатори хадисів. Активний збір переказів припав на 700–720 рр. Як говорить традиція, усього було оброблено півтора мільйони хадисів. Для того, щоб відокремити істинні

хадиси від численних підробок, мухаддиси встановили свого роду «критерій відбору»: істинними визнавалися лише ті хадиси, в достовірності яких не виникало сумнівів. Достовірність визначалася за точним зазначенням імен усіх тих, хто передавав цей хадис один одному. Перелік вважався правильним, якщо із біографічних відомостей про передавачів випливало, що ці люди дійсно могли зустрічатися.

Втім, цей критерій достовірності виявлявся придатним далеко не завжди. Як писав Р. Дозі, «можна припустити, що деякі рішення Мухаммеда були записані навіть за його життя; але головним чином вони зберігалися шляхом усного переказу. Звичай записувати їх зробився всезагальним лише на початку II ст. Хіджри, а незабаром стали збирати перекази в особливих збірниках. Шкода, що цього не зробили раніше. Будь-який збірник, складений за часів Омейядів, що у справі релігії відзначалися байдужістю, виявився б, імовірно, мало підробленим. Але біда у тому, що перші збірники належать до епохи Аббасидів, а ті, навіть, для досягнення престолу, застосовували підроблені або вигадані перекази. Адже якщо у ті часи хтось бажав захистити будь-яку релігійну чи політичну систему, то нічого не було легше, ніж послатися на переказ власної фабрикації. Крайні межі, яких досягло це зловживання, відомі нам за повідомленням самих же мусульманських укладачів збірників. Так, Бухарі, який об'їздив багато областей для зібрання переказів, заявляє, що з 600 тис. повідомлень, які він чув, усього 7 тис. 275 виявилися істинними. До свого великого збірника він вніс лише останні; але те критичне правило, якого додержувався він і його наслідувачі для судження про істинність або підробленість переказу, незадовільне. Вони звертали увагу на ознаку суто зовнішню. Будь-який переказ має «опору» або «посилання», тобто перелічені імена осіб, від яких переказ походить, а потім іде викладення самого переказу. Мусульмани звертають увагу тільки на посилання. Звичайно, ніяк не можна відкидати подібний критерій; адже і ми нині також насамперед повинні звертати основну увагу на імена і характер тих осіб, які наводяться у посиланні. Так ми і робимо; все ж таки цього одного критерію недостатньо: потрібно не обмежуватися зовнішніми ознаками, а перевіряти внутрішній сенс, зміст переказу, розібрати чи він є правдоподібним, узгодженим з іншими достовірними повідомленнями – одним словом, необхідно визначити його внутрішню очевидність». Мухаддиси відігравали істотну роль у житті ранньої мусульманської громади і складали значну частину інтелектуальної еліти того часу. У великих релігійних центрах мусульманського світу існувала професійна система передавання священних переказів з давніми традиціями. Проголошена Пророком ісламу необхідність подорожі у пошуках знань, що стала яскравою відмінною рисою мусульманської культури у Середньовіччі, значною мірою була спрямована на вивчення хадисів. На відміну від Корану, який згідно з мусульманською традицією не можна викладати у стислій формі, хадиси переказувалися і докладно коментувалися.

Класичний хадис містить дві частини – існад («опора»), тобто перелік імен переповідачів, тих, хто передавав один одному звістку про Пророка до моменту її письмової фіксації і матн («текст»), тобто власне зміст, який складався з конкретної інформації. Мусульманська традиція зазначає, що існад являє собою доказ істинності того, що відбулося з Пророком Мухаммедом, оскільки опора на традицію, на думку авторитетів, є в ісламі провідною. На VIII ст. мусульманські знавці хадисів виробили чіткі правила перевірки переказів на достовірність. Розрізняють хадиси з сильним існадом, висхідні до найближчого оточення Мухаммеда, і хадиси зі слабким існадом, які мають пропуски або приписуються менш надійним джерелам. Існували списки передавачів і їх ряди (табакат), де в алфавітному порядку розглядалися особи, які заслуговували або навпаки не заслуговували на довіру. Окрім достовірних, є хадиси «добрі» (тобто ті, які мають пропуск в існаді або передавача, чий добрі якості визнаються не усіма) та відверто «слабкі <...> Численність хадисів, які передавалися усно, призвела до того, що мухаддиси почали складати збірники «істинних хадисів». Перші подібні збірники називалися муснад – «ті, які мають опору»: в них містилися перекази, що зберегли сподвижники Пророка. Пізніше почали з'являтися збірники (мусаннаф), в яких хадиси розподілялися за темами»⁶⁷.

Хранителями ісламської спадщини були *хафізи*⁶⁸.

Хафіз – мусульманин, що знає напам'ять весь текст Корану та уміє тлумачити і роз'яснювати його. Таких людей називають «хафіз аль-кур'ан». Хафізами також називають людей, що знають напам'ять десятки тисяч хадисів.

Мусульмани стверджують, що Коран за змістом і стилем не має аналогів. Як і всі інші релігійні книги, він є збіркою законів, настанов і традицій, викладом міфічних розповідей, окремі з яких запозичені з інших релігій, особливо християнства та іудаїзму. Але Коран – це не лише сухі монотонні релігійні накази і проповіді, а яскрава, палка, образна мова, змістовні вирази, пишні порівняння.

На думку науковців, Коран є першою в історії народів Сходу пам'яткою прози, що вміщує *притчі й повісті*. Американський історик *Майкл Селлс* вважає, що так звана «дезорганізація» Корану, його «розсіяний або фрагментар-

---

⁶⁷ Латигіна Н.А., с. 116–118.

⁶⁸ Усна традиція передачі Корану поруч з писемною триває досі.

ний режим», багаторазові повтори є літературними прийомами, здатними справляти глибокий вплив на аудиторію.

У Корані викладено космологічні й космогонічні погляди, що відповідають біблійним уявленням про творіння світу, наводяться вказівки відносно регламентації торгівлі, майнових, сімейних відносин, подано безліч моральних норм. Йдеться про обов'язки віруючих стосовно правителів, духовенства, ставлення мусульман до інших віросповідань, Аллаха, Судний день, воскресіння й потойбіччя.

За шаріатом, мусульманин несе такі обов'язки перед Кораном: вірити в те, що Благородний Коран є Словом Всевишнього Аллаха, вчитися читати його відповідно до правил вимови; брати Коран в руки лише у стані обмивання; Коран треба читати в чистих місцях; тримати Коран на високих місцях, не можна класти Коран на підлогу; суворо виконувати всі розпорядження, зазначені у Корані; своє життя будувати згідно з моральними принципами Корану. При його читанні мусульмани проявляють смиренність і покірність, замислюючись над змістом.

СУРА 39. АЗ-ЗУМАР (НАТОВПИ)

Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!

1. Писання, зіслане від Аллага, Всемогутнього, Мудрого!
2. Воістину, Ми зіслали тобі Писання з істиною. Поклоняйся Аллагу, щиро сповідуючи Його релігію!
5. Він створив небеса й землю в істині. Він огортає день ніччю та огортає ніч днем. Він підкорив сонце й місяць. Усі вони плінуть до визначеного строку. Так! Він – Всемогутній, Прощаючий!
8. Коли людини торкається лихо, вона кличе свого Господа й звертається тільки до Нього. А коли Він дарує їй милість від Себе, то вона забуває те, про що раніше просила, й додає Аллагу рівних – для того, щоб збити інших із Його шляху! Скажи: «Недовго ж тобі насолоджуватись своїм невір'ям! Воістину, ти – один із жителів вогню!».
21. Невже ти не бачиш, що Аллаг пролив із неба воду й провів її в землю до джерел? Через неї виводяться посіви різного кольору, потім вони всихають, і ти бачиш їх жовтими. А потім Він

перетворює їх на трухлявину. Воістину, в цьому – нагадування для обдарованих розумом!

23. Аллаг зіслав найкращу розповідь – Писання, частини якого схожі між собою та повторюються. Від нього тремтить шкіра тих, які бояться Господа свого. А потім, під час згадування Аллага, пом'якшується і шкіра їхня, і серця їхні! Це – дороговказ Аллага, через який Він провадить прямим шляхом, кого побажає! А кого Аллаг зіб'є зі шляху, тому не буде провідника!

27. Ми наводимо для людей у цьому Корані різні притчі – можливо, вони замисляться!

54. Зверніться до вашого Господа та підкоріться Йому раніше, ніж до вас прийде кара, бо потім уже не допоможуть вам!

62. Аллаг – Творець кожної речі! Він – Опікун кожної речі!

63. Йому належать ключі небес і землі. А ті, які не вірують у знамення Аллага, втрачуть усе!

68. Засурмлять у риг, і ті, хто на небесах і на землі, будуть уражені, крім тих, кого побажає [залишити] Аллаг! А потім засурмлять іще раз, і тоді вони встануть і будуть дивитися.

69. Земля заясніє світлом її Господа. Буде покладено Писання, приведуть пророків та свідків. Між усіма справедливо розсудять, і нікого не буде скривджено.

70. Кожній душі повною мірою відплатять за те, що вона робила. Він найкраще знає, що вони роблять!

71. Тих, які не увірували, поведуть до геєни натовпами. Коли вони придуть туди, її врата відкриються, а вартові скажуть: «Невже до вас не приходили посланці з вас самих, не читали вам знамення вашого Господа й не застерігали вас від зустрічі з цим днем?» Ті скажуть: «Так!» Але справдилося слово про покарання невірних!

72. Скажуть їм: «Увійдіть у врата пекла, де ви будете вічно!» Який же мерзотний притулок у тих, які вивищувалися!⁶⁹.

(Переклад М. Якубовича)

Другим після Корану джерелом віри мусульман є збірка хадисів – **Сунна** (араб. «поведінка, приклад»), яка шанується усіма напрямками й течіями ісламу. Це священний переказ ісламу, викладений у формі розповідей про вчинки й висловлювання пророка Мухаммеда, приклади з його життя, його слова й оцінки з різних питань віри й життя.

---

⁶⁹ Преславний Коран. Переклад смислів українською мовою. Пер. М.Якубовича. Центр імені Короля Фагда з друку Преславною Сувою. 2013, с. 635–706.

Сунна покликана служити зразком і настановою для окремого мусульманина та усієї громади⁷⁰.

Третім підґрунтям віри є *Іджма* («згода») – узгоджене рішення авторитетних осіб з приводу обговорюваного питання.

Останні джерела віри – Кияс та Іджтихад. *Кияс* («аналогія») – судження, що виноситься за аналогією, одна з категорій незалежного погляду, провідний принцип раціоналістичного дослідження правових питань. *Іджтихад* («наполегливість») – або винесення незалежних рішень, які ґрунтуються на першоджерелах, або застосування вже вирішених попередниками проблем. Основним джерелом *шаріату* є норми Корану і Сунни.

Шаріат (араб. «правильний шлях, спосіб дії») – сукупність правових, морально-етичних і релігійних норм ісламу, що охоплює значну частину життя мусульманина і проголошена в ісламі як «вічне і незмінне» божественне настановлення.

На відміну від західних правових систем, шаріат не робить відмінностей між релігійними і громадськими справами; він є записом Божого Закону, тому торкається усіх сторін життя. Отже, ісламське право не управляється церковними ієрархами.

Із самого початку іслам розглядався як місія для всього світу. Маючи намір нести цю релігію за межі арабського півострова, Пророк розіслав листи царям та правителям, оголосивши їм про іслам і закликаючи прийняти його. Серед тих, кому були надіслані послання, – Іраклій Візантійський, Хосрой Персидський, Мукадкіс Коптський, Негус Абіссінський. Близько 630 р. більшість арабських племен прийняли іслам і підкорилися владі Мухаммеда. Після його смерті цю справу продовжили праведні *халіфи*⁷¹, які управляли державою.

⁷⁰ Іслам // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. НАН України. Інститут історії України. К., 2005. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Islam>

⁷¹ Звідси й назва – Арабський халіфат.

Халіф («наступник, заступник») – титул ісламського правителя, керівника віруючих і наступника Мухамеда, верховного глави ісламської общини, що вибирався для здійснення духовного і світського керівництва в ісламському світі відповідно до шариату та стежив за виконанням віруючими «божественних правил», що заповів Аллах.

Першим халіфом був найближчий сподвижник Мухамеда – **Абу Бекр ас-Саддик** (Абдаллах ібн Абу Осман) (бл. 572-573–634). Він придушив повстання лжепророків у Внутрішній Аравії, силою поширював іслам. Абу Бекр розпорядився створити єдину редакцію Корану, інші версії були знищені.

Другий мусульманський правовірний халіф – **Умар ібн аль-Хаттаб з дому Адієв** (бл. 581-583–644). За його правління араби завоювали Палестину, Сирію, Межиріччя, Західний Іран, Єгипет. Умар установив закони, що забезпечили відносно малочисельним завойовникам особливий статус, заклав основні засади мусульманського права, 637 р. увів ісламський календар.

За діяльності третього халіфа **Османа ібн Аффана** (575–656) була закінчена **кодифікація**⁷² святої книги. Перший повний список Корану датується 651 р.

Таким чином, Коран як одне із першоджерел міцного пласту середньовічної культури створив могутній комунікативний вплив на увесь ісламський світ.

1.4.2. Медресе як осередки поширення знань

У поширенні інформації у країнах Сходу велику роль відіграли **медресе** (араб. «місце, де вчать»), які були засновані раніше, ніж у Європі. У період Середньовіччя медресе були значними осередками культури – фактично першими університетами у сучасному розумінні. У них діяли найкращі вчені свого часу – Аверроес, Авіценна.

---

⁷² Кодифікація – зведення в єдине ціле (в кодекс) різних правових законів, постанов тощо.

Саме завдяки таким ученим досягнення античної науки та філософії стали набуток пізнішого за часом західно-європейського Відродження.

Перший навчальний заклад було відкрито 859 р. у Марокко. Медресе мали статути й вели свої справи незалежно, натомість у Європі університети перебували під контролем церкви. У IX–XIII ст. медресе почали з'являтися по всій території Близького і Середнього Сходу, а також у Магрибі, тобто країнах, звідки іслам зародився і в тих, які зазнали ісламізації.

У часи Абасидів (750–1258) було створено цілу мережу медресе. Першою з них була так звана *Нізамія* у Багдаді, заснована 1065 р. Пізніше вони виникли в Нішапурі, Дамаску, Єрусалимі, Каїрі, Александрії та інших містах Арабського Сходу. Велика кількість медресе, крім Персії, Аравії й Магрибу, охопила деякі території Західної Європи – Аль-Андалус (більша частина сучасної Іспанії) та Сицилійський емірат на Сицилії та території сучасних Афганістану, Пакистану, у Північній Індії, Каїрі й Багдаді.

Зберігся опис однієї з багдадських медресе *Мустансирія*, (1234), студенти якого навчалися безкоштовно й отримували стипендію (золотий динар на місяць). При закладі існувала велика бібліотека з читальною і приміщенням для переписувачів книг.

У пізню добу Османської імперії саме в медресе проводилося навчання більшості підданих, включно з Албанією, Боснією та населенням інших підкорених країн на Балканському півострові.

1.4.3. Письмові джерела інформації Сходу

Поява Корану перетворила арабську мову й писемність на невід'ємні компоненти мусульманської релігії. Менше ніж через сто років після смерті Мухаммеда арабська мова стала офіційною і майже єдиною мовою державності й літератури від Аравійського півострова до Серед-

ньої Азії й Далекого Сходу. Значним розквітом писемних джерел позначена друга пол. VIII–XII ст., коли арабська держава досягла найбільшого розквіту.

Могутній халіф **аль-Мансур** (754–775), засновник нової столиці халіфату – Багдада, виявив себе майстерним політиком і талановитим адміністратором. Під час його правління були перекладені багато творів давногрецьких авторів: Платона, Арістотеля, Евкліда, Птолемея тощо.

Позитивного значення набувають *хадиси*, серед яких – «*Життя посланця Бога*» **Ібн Іхаха**. Хадиси систематизовані у хронологічному порядку, а події викладаються устами очевидця. Зазвичай подається три або чотири версії однієї й тієї ж події, причому в кожному випадку наводиться попередня інформація, щоб читач міг впевнитися в його автентичності.

Склалися *біографії, словники* як про Аллаха, так і про відомих діячів Мекки і Медини («Книга класиків» *Ібн Саїда*), *літописи, історичні хроніки* (Аль-Вакіді, Аль-Баладхурі «Книга Завоювань», XI ст.), отримує розвиток література *адабу*.

Адаб – напрям в арабо-ісламській культурі, що означає виховання через літературу «похвального образу поведінки», успадкованої від предків.

Творцем адабу вважається чиновник *Абд аль-Хімад ібн Яш'я аль-Катиб*. Він закликав:

«Вдосконалюйте арабську мову для того, щоб ви могли правильно говорити, розвивайте красивий почерк – це придасть блиск вашому правопису, вчіть арабську поезію напам'ять, знайомтесь з невідомими вам ідеями і висловами, читайте історію арабів та персів і пам'ятайте про їхні великі справи».

Культура адабу означала вироблення зводу світських правил, яких повинні дотримуватися люди, що знаходяться на державній службі, наближені до влади і бажають зробити успішну кар'єру, керувати державою, тобто судді, вчителі, чиновники та ін. Це визначало форму і зміст «*адаб-*

ної» літератури: твори на моральні теми, антології, трактати, нариси, збірки вишуканих віршів, прозові уривки, жарти, анекдоти, які допомагають вести легку, невимушену бесіду.

У літературі адабу з'являються переклади з різних мов. **Ібн аль-Мукаффі** (724–759) переклав історію царів Персії, а також *«Халілу ва-Дімну»* – індійську книгу порад касті принців, написану в жанрі байок про тварин. Також він – автор *«Книги адабу великої»* і *«Книги адабу малої»*.

За роки правління аль-Маммуна (813–833) був створений *«Будинок мудрості»* – один з найбільших наукових центрів середньовіччя. У ньому склалися сприятливі умови для розвитку природничих наук та філософії, виділялися великі грошові асигнації на придбання грецьких і сирійських рукописів.

У другій пол. IX ст. виникла велика кількість нових книг: зібрання мусульманських легенд, великі хроніки, географічні й медичні трактати, художня література.

Літератор, який займався вдосконаленням найбільш діяльної частини суспільства – **адіб** – повинен був не тільки добре знати арабську, граматику, риторику, географію, історію, але і складати вірші на випадок, вимовляти експромт, розповідати історію, притчу, бути цікавим і дотепним співрозмовником. Для адіба було важливим і вміння вдягатися: не носити надто яскравого або темного одягу.

Характерна риса діяльності видатних людей того часу – енциклопедичність. Найчастіше вчені були водночас поетами, творцями витонченої літератури.

Мислитель і поет, авторитетний представник адабу **аль-Джахіз** (775–868) написав понад 200 книг з різних наук, зокрема з історії, поезики, філософії, риторики, а також велику кількість розважальних нарисів.

Першим мусульманським філософом вважають **аль-Кінді** (бл. 800–870), автора бл. 150 робіт з різних наук.

Неперевершене значення мала діяльність адіба **аль-Фарабі** (870–950), який писав вірші, коментарі до творів Арістотеля і Платона. Аль-Фарабі – автор понад 130 робіт, серед яких – *«Книга про риторику»*, *«Що повинно передувати вивченню філософії»*, *«Про значення слова «інтелект»*, *«Перлина мудрості»* (використовували як навчальний посібник для школи), *«Про класифікацію наук»* (важливе місце займають науки про мову, логіка, юриспруденція, догматичне богослов'я).

Багато соціально-етичних трактатів аль-Фарабі присвячено питанням громадського життя: *«Трактат про погляди мешканців добродесного міста»*, *«Громадянська політика»*, *«Книга про війну і мирне життя»*, *«Книга вивчення суспільства»*, *«Про добродесні звичаї»*. Спираючись на вчення грецьких філософів та ідеї стародавнього Сходу, автор розробив теорію суспільного ладу. На чолі добродесних міст знаходяться правителі-філософи, які виступають водночас і в ролі ватажків релігійних громад. Там панує добро і справедливість, засуджується зло. Аль-Фарабі протиставляє їм міста, правителі й мешканці яких не мають уявлення про справжнє щастя і не прагнуть до нього, а зосереджуються на тілесному здоров'ї, насолодах і багатстві.

Інший видатний філософ, лікар і поет **Ібн Сіна** (**Авіценна**, бл. 980–1037) – автор понад 450 трактатів на теми з різних галузей науки (збереглося бл. 240). Більшість праць присвячені філософській тематиці та медицині. Деякі твори Ібн Сіна писав чотиривіршами у вигляді поем. Основні його роботи – *«Книга зцілення»*, *«Книга спасіння»*, *«Книга вказівок і настанов»* і *«Книга знання»* мовою фарсі.

Існувала й *дидактична література*. Яскравим прикладом є *«Книга Кабуса»* («Кабус-наме», 1082–1083), написана своєму синові **Кей-Кавусом**. У передмові автор пише:

«Знай, сину, що бог всевишній створив світ за бажанням своїм. Створив він його не даремно, а створив і прикрасив справедливо й мудро, тому що знав – буття краще за небуття, порядок

краще від розрухи, надлишок краще від нестачі, прекрасне краще за потворне...»⁷³.

«Кабус-наме» складається із 44 глав і дає корисний матеріал про пізнання Бога, ставлення до батьків, виховання дітей, медицину, астрологію, правила ведення діалогу, обов'язки секретаря, військового міністра. У творі даються правила складання поезії, настанови для писців і багато іншого. Глава «*Про смирення і примноження знань*» звертає увагу на дар красномовства:

«...І знай, що із усіх здібностей краща – дар мови <...> вичи мову гарненько і майстерно, май звичку бути завжди красномовним, щоб язик твій завжди говорив те саме, що ти його змушуєш говорити, і це увійшло б у тебе в звичку. Адже кажуть: у кого мова солодше, у того і доброзичливців більше. Але при всьому вмінні намагайся говорити слово вчасно, бо недоречне слово, якщо ти його навіть і добре скажеш, здається потворним. Уникай непотрібних слів, бо даремне слово – тільки шкода. Неправдиве слово... нехай краще залишиться неказаним, бо мудреці порівнюють слово з вином: від нього і головний біль і від нього ж і ліки від цього головного болю»⁷⁴.

У главі «*Про службу цареві*» Кей-Кавус дає теж цінні поради:

«Знай, сину, якщо трапиться тобі бути в царській свиті <...> то, хоча б цар і наблизив тебе до себе, ти цієї близькості до нього не засліплюйся і біжи [від неї]. Від служби не біжи, бо від близькості до царя виникає вилучення, від служби царю – близькість. Коли він буде обіцяти тобі повну безпеку при собі, того дня побоюйся найбільше. <...> Як би тебе він не цінував, ти не будь безтурботний, знай своє місце, говори тільки по волі царській і з ним не сперечайся. Бо сказано у застереженні: хто з царем посперечається і буде стояти на своєму, помре раніше мертвої години, бо бити рукою по шилу – дурість. Цареві своєму радь тільки добрі справи, щоб і він з тобою добре обійшовся, а навчиш його злу, він тобі зло і заподіє.

---

⁷³ Кабус-Наме // Восточная литература. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/haupt-Dateien/index-Dateien/K.phtml?id=2051>

⁷⁴ Там само.

<...> І коли станеш ти на службі у султана великим і знайдеш сан, ніколи не зраджуй пана свого. А якщо зробиш це, то буде це за намовою злощастя твого. Бо якщо великий звеличить малого, а той благодійнику своєму відплатить за це зрадою, то це явна ознака того, що господь всевишній і преславний відніме в нього ту велич, тому що, поки не наздожене ту людину біда, не відплатить він панові своєму за добро злом»⁷⁵.

Подальший розвиток у XIII–XVI ст. отримують *епістолярний жанр, послання, історичні хроніки*.

Розвиненою галуззю була й *історіографія*. Один із її авторів – арабо-курдський історик **Ібн-аль-Асір** (1160–1234). Він отримав гарну освіту, навчаючись у Мосулі, Єрусалимі й Дамаску, воював проти хрестоносців, виконував дипломатичні доручення у багдадських халіфів. Ібн-аль-Асір уславився творами: *«Історія атабеків сирійських»*, *«Повний звід загальної історії»* та ін.

На межі XIV–XV ст. уславився своєю творчістю філософ, державний діяч **Ібн Халдун** (1332–1406). Виходець із знатного туніського роду, почавши кар'єру придворним писарем, він став професійним політиком, займав у Північній Африці й Гранаді посади радника, посла, міністра. Вороже ставлення до нього богословів змусило Ібн Халдуна втекти до Каїру, де його було призначено на високу посаду. Наприкінці життя недовгий час перебував на службі у Тамерлана.

У віці 43 років Ібн Халдун залишив політику і присвятив себе науковій праці й читанню лекцій. Його твори, а особливо *«Автобіографія»*, яку писав протягом усього життя, свідчать про обізнаність з основними науковими знаннями своєї епохи. Свідок занепаду блискучої арабської цивілізації, Ібн Халдун спробував не просто описати події, що відбувалися, а систематизувати їх.

Нове бачення історії викладено у праці *«Книга повчальних прикладів і відомості з історії арабів, персів, бербе-*

---

⁷⁵ Там само.

*рів та інших сучасних їм народів». Ібн Халдун був єдиним арабським істориком, що знав про існування Римської республіки⁷⁶, і один з небагатьох авторів, які використовували латинські та єврейські тексти в арабських перекладах. Особливий інтерес являє вступ до праці «*Пролегомени*» («Мукаддіма», 1375–1378), що містить виклад поглядів автора на природу суспільства і держави.*

Розвиваються також *подорожні нариси*. У 921–922 рр. секретар посольства багдадського каліфа Муктаді-ара **Ахмед Ібн Фадлан** подорожував з Багдаду через Середню Азію в Поволжя до царя волзьких булгар.

У передмові до книги під назвою «*Записка про його подорож на Волгу*» Ібн Фадлан повідомив:

«...сам бачив у країні турків, хазар, русів, слов'ян, башкирів та інших народів, про відмінності їхніх віровчень, історії їхніх царів, стану багатьох їхніх справ»⁷⁷.

У цьому жанрі уславився й **Аль-Біруні** (973–1048) твором «*Індія*», який складається з 80 глав. Це чудова енциклопедична розповідь про природу, суспільний лад, релігійні вірування, наукові досягнення, літературу, свята індійців. Автор звернув увагу на важливість побаченого:

«Воістину правдиві слова того, хто говорив: «Повідомлення не те, що бачення на власні очі»; бо при баченні на власні очі той, хто дивиться, сприймає сутність явища, яке спостерігає у той момент, коли воно відбувається, і на тому місці, де воно протікає. <...> Письмове повідомлення є один з видів повідомлення і, мабуть, кращий, ніж будь-яке інше, бо звідки б ми знали оповідки народів, якби не вічні пам'ятники пера?»⁷⁸.

Мандрівник середньовіччя **Ібн Баттута** у книзі «*Подорож*» (XIV ст.) створив яскраву картину мусульманського світу. Протягом майже 20 років мандрував різни-

---

⁷⁶ Усі інші спиралися на візантійські джерела, починали історію Риму від Цезаря.

⁷⁷ Ахмед Ибн Фадлан. Записка о его путешествии на Волгу // Восточная литература. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Fadlan/zametka_1938.htm

⁷⁸ Абу Рейхан Бируни. Индия // Восточная литература. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Biruni_3/index.htm

ми країнами, побував у Єгипті, Аравії, Сирії, Греції, Ірані, Індії, відвідав Китай, Цейлон, Іспанію. У записках Ібн Баттути є відомості про його подорожі у Крим, Болгарію, Константинопіль, Сибір.

«В Булгарии провел я три дня месяца Рамадана. После молитвы захождения солнца и после трапезы я лишь отправил моление вечернее, моление повторительное, моление дополнительное, как уже и рассвет появился. Так же короток бывает и день в свое время. Я вознамерился было из Булгарии съездить в страну мрака; но не надеясь получить от того большой пользы, оставил свое намерение. Оная страна отстоит от Булгарии на сорок дней, и ездить туда можно не иначе, как на маленьких тележках, ведомых собаками. Ибо в пустыне сей один только находится лед, на котором ни человек, ни скотина держаться ногами не могут; но собаки, имеющие когти, держатся на льду крепко. В оную страну ездят только самые здоровые купцы, из которых каждый имеет при себе около ста возков, наполненных пищею, питьем и дровами; ибо там не лъзя найти ни дерева, ни камня, ни земли.

Путеводителем в странах тех бывает собака, привыкшая туда путешествовать, и за которую платят до тысячи динариев; к ее шее привязывается возок; к ней припрягаются еще три собаки; первая идет вперед, прочие следуют за нею; останавливается она, останавливаются и прочие. Хозяин не бьет и не бранит такую собаку; когда ест, то пишу подает прежде собаке нежели людям; ибо иначе, собака сердится, бежит прочь и оставляет гибнуть своего хозяина. Странники, после сорокадневного путешествия через пустыню, останавливаются во мраке; каждой кладет привезенные товары, и все идут в гостинницу.

На другой день возвращаются осведомиться о товарах, вместо которых находят меха ласточные, мышьи, горностаевые. Ежели купец доволен тем, что положено за его товар, то он принимает; в противном случае же случае оставляет товар и меха, с тем чтобы к последним на другой день было прибавлено, или же уносит меха, а товар свой оставляет. Таким образом производится у них покупка и продажа»⁷⁹.

---

⁷⁹ Ибн Баттута. Путешествие по Золотой Орде и Средней Азии. Выписка из Арабского путешественника // Восточная литература – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Battuta/text5.phtml?id=10767>

1.4.4. Публіцистичні елементи в поетичних

творах

Діячі мусульманського середньовіччя постійно зверталися до Корану, в якому колосальне значення надавалося слову: «розум виявляється тільки у слові, подібно до того, як кресало лише тоді дає вогонь, коли зустрічається з кременем». Провідну роль поетичного слова підкреслював арабський письменник **Ібн Кутайба** (828–889): «Поезія – це джерело знань арабів і книга їхньої мудрості, архів їхньої історії, скарбниця їхніх епічних сказань, це стіна, що захищає їхні досягнення, непрохідний рів, що охороняє їхні славні діяння...».

Енциклопедист Хорезму **аль-Біруні** (973–бл.1050) зазначав: «Коли араби жили в пустелях, вони були народом неписьменним і для увічнення чого-небудь вдавалися до запам'ятовування й усної передачі. Тому-то поезія й стала для них містилицем знань і пам'яткою про битви і родові ловні».

Андалуський філософ і письменник **Ібн Хазм** (994–1064) в одному зі своїх повчань писав про виховну роль віршів, у яких міститься користь і мудрість.

У кочівників Аравії VI–VII ст. поет займав високе становище у суспільстві, він був пророком, вождем у часи миру і героєм у воєнні роки. Думка поета мала силу закону. Одним влучним віршем він міг уславити або занапасти плем'я. Бедуїнські поети створювали досконалі *сатиричні* й *панегіричні* вірші.

Наприкінці VIII ст. у регіонах, що входили до складу Арабського халіфату, на зміну арабській приходять поезія на мові *фарсі* (персів). Нею створюються поетичні жанри середньовіччя (*бейт, газель, рубаї, касида, месневі*), з'являється епічна поема. Поезія на фарсі поширилася у країнах Середньої Азії та Закавказзя. Вона відрізнялася соціа-

льною спрямованістю, торкалася актуальних проблем життя, тому мала неабиякий вплив на суспільну думку.

Початком розвитку ірано-таджицької літератури на фарсі вважають першу пол. X ст. – саме тоді набувала неабиякої вагомості *поезія громадянського звучання*.

Родоначальником таджицько-перської літератури називають **Абу Абдаллаха Джафара Рудакі** (бл. 858–941). Його повчальна, дидактична й панегірична поезія містить яскраві публіцистичні елементи. Крім інтимної лірики, він пише філософську й волелюбну, пройняту протестом проти деспотизму й насилля. У центрі його творів – не бог, а людина: талановитий поет, сміливий воїн, мудрий візир, грізний правитель. Заміна бога людиною була викликом мусульманському вченню приречення людини. Заклик Рудакі звучав як святотатство: «Час – кінь, а ти, вершнику, мчи відважно вперед!».

З великого літературного доробку Рудакі (написав сто чи навіть мільйон триста тисяч віршованих рядків) до нас дійшло близько двох тисяч⁸⁰.

Відколи сонце сяє серед неба,
Не жив такий, кому знання не треба.
Які б віки прадавні не взяли ми –
Розумні люди мовами усіми
Знання шукали, сил не шкодували
І речення у скелю вкарбували:
«Знання для серця – світоч найясніший,
Знання для тіла – панцир найміцніший»⁸¹.

(Переклад В. Мусика)

Повністю збереглися касиди «*Мати вина*», «*Вітер від Мульяна до нас доходить...*». У першому з названих творів автор славить вельмож. Зустрічаються у Рудакі й сатиричні *хаджвії*. Його твори пройняті протестом проти несправедливості, вірою в перемогу добра.

---

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Абу Абдаллах Джафар Рудакі. Поезія. Захід і Схід: Переклади. Київ : Дніпро, 1990.

Перський поет **Абулькасим Фірдоусі** (940 – бл. 1020 і 1030) – автор епічної поеми *«Шах-наме»* («Книга царів»). Фірдоусі (в перекладі «райський сад») вважають національним поетом Ірану, Таджикистану й Афганістану. Прізвисько «хакім» («мудрець», «вчений») отримав за глибину й широту знань. Поет високо цінував знання і правду: «До слів розумних ти шукай шляху, весь світ пройди, щоб знання знайти»; «...душею й серцем той великий, неправдою хто не опоганив мову».

Центром літературного життя була Бухара. При дворі династії Саманідів виникла думка дати верифіковану новоперсидську обробку придворної хроніки – *«Худай-наме»*. За виконання узявся молодий поет *Дакікі*. Він встиг написати бл. 1000 бейтів поеми, коли його життя трагічно обірвалося. Ймовірно, чутка про це долетіла до Фірдоусі, який вирішив завершити справу, але фактично по-новому створив її. Так виникла знаменита *«Шах-наме»*⁸². Хроніки писали, що поема нібито замовлена Фірдоусі султаном Махмудом, правителем Газни (нині Афганістан).

Фірдоусі працював над поемою близько 30 років. Він сподівався, що Саманіди щедро оплатять його грандіозну працю і забезпечать його старість. Але до моменту закінчення твору династія Саманідів пала, і на зміну їй прийшов султан **Махмуд Газневід** (998–1030), що вів своє походження від турецького раба Саманідів. Спроби Фірдоусі знайти покупця для своєї поеми серед дрібної аристократії не вдалися, тому він звернувся до наймогутнішого правителя своєї епохи Махмуда. Але той нічого не заплатив чи обмежився нікчемною подачкою. Це не дивно, бо основна думка *«Шах-наме»* – теорія про те, що лише спадкові носії царської влади мають право на владу в Ірані – була над-

---

⁸² Фірдоусі, Абулькасим // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я, с. 668.

звичайно корисною політично для Саманідів, але для Махмуда, що спирався на право сильного, була небезпечна.

Відмова султана розгнівала Фірдоусі, і той написав блискучу *сатиру* на Махмуда, у якій докоряв султанові його походженням від раба. Навряд чи султан колись бачив цю сатиру, проте Фірдоусі вже не міг залишатися на батьківщині. З того часу у перській літературі *тема конфлікту правителя й поета* стала одною з провідних. Фірдоусі вважають автором найліпшої улесливої похвали, яка колись підносилася султанові:

Дитина, посмоктавши груди матері, ще вологими губами
Лепече в люльці своє перше слово: «Махмуд».

«Шах-наме» – одна з найбільших поем світової літератури. Це художня історія Ірану від доісторичних часів до завоювання Ірану арабами у середині VII ст. Починається поема зі «Слова в похвалу розуму». Поет риторично запитує, що є найціннішим за всі дари, і відповідає: «Вінець, краса всього живого – розум». Поема складається з трьох частин: теогонічної (оповідає про міфологію стародавнього Ірану і утворення людського суспільства у вигляді історії міфічних царів давнини), героїчної (присвячена війнам між Іраном і Тураном, під яким треба розуміти кочових іранців, що вели безперервні війни з осілими іранцями) та історичної (історія дому Саманідів, його падіння і підкорення Ірану арабами). Остання частина – «Історичні царі» (законним царем стає найвідоміший із них – Іскандер (Олександр Македонський) – складає публіцистичний аспект поеми. У ній також йдеться про повстання під керівництвом Маздака (поч. VI ст.)⁸³, але похитнуло основи Сасанідської державності. Завершується «Шах-наме» загибеллю останнього Сасаніда Іездегирда. Поема просякнута пафосом героїки, любов'ю до батьківщини й ненавистю до арабських і тюркських поневолювачів. Поет, який ставив

---

⁸³ Масовий народний рух, що поширився не лише в Ірані, а й в Аравії і Вірменії.

завдання донести законне право іранських царів на владу, робить висновок, що найвище добро – це благо народу.

Поет-філософ **Омар Хайям** (1048–1123) – людина енциклопедичних знань. «Імам Хорасану», «Вчений муж століття», «Цар філософів Заходу і Сходу», «Найученіший муж століття», «Доказ Істини», «Знавець грецької науки» – ось далеко не повний перелік почесних титулів Омара Хайяма⁸⁴. Він був астрономом, фізиком, математиком, створив точніший за сучасний календар. Однак ситуація при дворі різко змінилася: почалася боротьба за владу, обсерваторію закрили, календар скасували. Середньовічні рукописи свідчать, що над ним нависли хмари: «Коли сучасники очорнили віру його і вивели назовні таємниці його..., аби зберегти очі, вуха й голову, шейх Омар Хайям здійснив хадж».

Повернувшись із Мекки, поет викладав у академії Нізамійє. Він став мовчазним і «зачинив двері будинку свого перед колишніми друзями й однодумцями». Про-йшло понад два десятиліття цькувань та недовіри. Нарешті до влади прийшов син колишнього покровителя Хайяма. Овіяний славою учений і поет повернувся до рідного Нішапура. Останні роки життя він провів на батьківщині, у квітучому Хорасані, оточений пошаною людей свого часу.

Прославили Омара Хайяма *рубайі*, пройняті життєрадісністю, філософічністю, вільнодумством. В основі його поезії було оспівування мирських насолод, що явно не відповідало догматичним принципам ісламу.

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі.
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.
У кого кожний день в запасі півкоржа.
У кого свій садок і хата не чужа,

---

⁸⁴ Кирилюк З. Омар Хайям // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я, с. 294–295.

Хто в рабстві не родивсь і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізнався нелюд і шахрай.
І зваж: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай⁸⁵.

(Переклад В. Мисика)

Омар Хайям висловлював думки, суголосні світогляду Відродження. Раніше за Шекспіра він назвав людину «найкращим твором»:

Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зниця й зір – не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.
Ті, що поклонили б'ють, наслідують ослам,
Бо служать шахраям, шахрайський возять крам
І найдивніше те, що під покровом віри
Живуть кафірами і продають іслам!
В Каабі, в капишах, – дух рабства і покори.
Співають рабству гімн церковні дзвони й хори,
Міхраби, храми, хрест – та це ж усе ознаки
Терпіння рабського, його міцні підпори!
Ви думкою найвищого сягнули,
Про Всеблагого теревені гнули,
А в тайне прозирнути не змогли:
Налепеталися – й навек заснули⁸⁶.

(Переклад В. Мисика)

Рубаї Омара Хайяма – про сучасне і водночас про вічне, а одже не позбавлені глибокого публіцистичного змісту. Вони багато разів перекладалися на всі мови світу.

Перський поет-філософ **Сааді** (бл. 1203–1210–1292) народився у Ширазі, рано залишився сиротою, але йому поталанило влаштуватися стипендіатом у медресе Ніза-

---

⁸⁵ Омар Хайям. Рубаї. Захід і Схід: Переклади. Київ: Дніпро, 1990. – Режим доступу: https://www.ae-lib.org.ua/texts-c/khayyam__rubaiyat__ua.htm

⁸⁶ Там само.

мійє, де слухав лекції відомих істориків, філологів, богословів.

Монгольське завоювання, бажання побачити світ змусили Сааді, не закінчивши освіти, відправитися у мандри. Протягом майже 30 років він подорожував країнами мусульманського Сходу, був у полоні у хрестоносців. Літературна спадщина Сааді представлена як поетичними, так і прозовими творами, написаними арабською й перською мовами. Найбільшу відомість йому принесли збірка віршів на етичні теми *«Плодовий сад»* і книга *«Квітник»*.

Серед *касид* поета є цілий ряд *панегіриків*, адресованих правителям, вельможам, візірам, проте вони відрізняються за змістом від звичайних од. Головна мета, яку ставить поет, – дати розумну пораду, настанову. Є й дуже сміливі на той час, як у *«Листі до правителя Ширази»*:

Правителю! Від брата я свого
Узнав таке, що й беку слід би знати:

До того оголився неборак,
Що вже не має в чому вийти з хати.

Йому хурму на продаж віддають –
Чи можна гірш людину покарати?

Як від дітей доглянути її,
Від жебраків голодних заховати?

Ти присилаєш турка-збирача,
Щоб і послідню крихітку забрати.

І так батожать бідного, що він
Не здужає ні сісти, ані встати.

О беку! В справедливість одягнись!
Вона для владаря – найкращі шати.

(Переклад В. Мисика)

Свої твори поет розглядав як підручники життя: «Слова Сааді – це притчі та настанови, вони знадобляться тобі, ти використаєш їх у справах».

Багато сказано про добрії діла,
Але не кожному належить похвала.

Візьми в гнобителя і хату, і подвір'я,
В шуліки вискуби весь пух його і пір'я!

Все терня викорчуй і в огнище склади,
Вирощуй дерево, багате на плоди!

Нехай пробачення не буде для тирана!
Йому пробачення – для всього людства рана.

З рук вибий полум'я у злого паля!
Хай краще сам згорить, аніж уся земля!

Хто любить лити кров, карай того криваво:
Убити вбійника – твоє священне право!
(Переклад В. Мисика)

Сааді бачить сенс життя у корисній діяльності, визнає розум єдиним мудрим керівником людини у її вчинках. Поет радить правителям залучати до себе вчених: «Державці більше потребують порад мудреців, аніж останні товариства державців». Водночас він висуває ряд вимог до вчених. Для нього «вчений без добрих справ – бджола, що не дає меду»⁸⁷. Актуальність тематики, глибина змісту, витонченість стилю визначили неабияку популярність творів Сааді на Сході. Він став першим перським поетом, якого ще у XVII ст. знали на Заході.

Найвидатніший поет і мислитель Азербайджану **Нізамі Ганджеві** (1141–1203) отримав гарну освіту, знав арабську і перську мови, був обізнаний у філософії, астрології, математиці, фізиці. Жив і помер у Ганджі – одному з культурних центрів середньовічного Азербайджану. Нізамі Ганджеві відхилив запрошення правителів служити придворним поетом. Він належав до таємного гуртка «Ахи», який об'єднав міських ремісників для захисту їхніх інтересів від безчинства феодалів.

Нізамі Ганджеві – автор великої кількості віршів у всіх жанрах східної поезії, п'яти поем, тобто «**П'ятерниці**» («Хамсе»): «*Скарбниця таємниць*», «*Хосров і Ширін*», «*Лейлі і Меджнун*», «*Сім красунь*» та «*Іскандер-наме*» у двох частинах («Книга про Олександра Македонського»), сюжети яких як протягом століть, так і зараз продовжують викликати наслідування на Сході.

У поемі «*Скарбниця таємниць*» у формі **повчальних притч** Нізамі Ганджеві викладає філософські та етичні погляди на природу людини, її духовний світ, любов, розмірковує про мінливість долі, влади і тиранії. Він дає настано-

---

⁸⁷ Сааді // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я, с. 463.

ви правителю про справедливість, доброзичливе ставлення до підданих («*Повість про Соломона і селянина*»), гармонії світів небесного і соціального: «Не тільки в небесах, але ти і тут – в раю». Є у поемі оповідання про Іса-Ісуса, Коран і пророків, зокрема, опис сходження Мухаммеда на небо, його зустрічі із Всевишнім. Дотримуючись літературних традицій Сходу, Нізамі Ганджеві передує свої поеми одами на честь Творця і пророка Мухаммеда, моліннями про милосердя і всепрощення Боже.

Поема «*Сім красунь*» була замовлена Нізамі сельджукським султаном Сулейманом, кому автор присвячує спеціальну главу, – вона і *панегірик*, і *повчання* шляхом порівняння з мудрим Соломоном-Сулейманом. Розповідаючи історію життя про шаха Бехрама Гура, поет повертається до проблеми влади, засуджуючи у *притчах*, включених до сюжету поеми, час, коли «кожен свій наділ, відколовшись, в державу перетворити хотів», виступаючи проти жорстокості й свавілля, оспівуючи шляхетність правителя («Хто влади жадає над світом – ворог своїй долі»).

Ідея гармонійної держави займає Нізамі і в епічному сказанні «*Іскандер-наме*». Поема вийшла масштабною: у ній 20 тис. поетичних рядків, що становлять дві книги. З початку твору Іскандер виступає як справедливий політик, котрий зважився воювати лише заради захисту зневажених і визволення пригноблених. У першій частині поеми збережено хронологічний порядок в описі подвигів Іскандера. Друга – композиційно ділиться на два великі розділи, які можна було б назвати «Іскандер-мудрець» та «Іскандер-пророк», вони містять серію філософських новел і диспути з індійськими та грецькими мудрецами про походження світу. Тут показана глибина розуму Іскандера. Готуючись в дорогу, він бере книги Аристотеля, Платона і Сократа⁸⁸.

---

⁸⁸ Нізамі Ганджеві // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л-Я, с. 266–267.

Олександр Македонський змальований не стільки реально, скільки міфологічно, адже з ним пов'язувалися уявлення про ідеального правителя – мудрого і справедливого. Свою думку Нізамі передує поясненням, щоб не дорікали його в зміні історичних подій, бо художнику мимоволі доводиться це робити. Іскандера, який здійснює свої походи і підкоряє країни, спонукає не тільки ідея світового панування, – він намагається досягнути таємниці світобудови, сенс людського існування. І одного разу Іскандер потрапляє в якусь країну, в «місто прекрасного краю», де панує загальне благоденство, немає ні господарів, ні слуг, ні рабів, ні панів, люди вмирають не від хвороб і страт, а тільки від старості. Гете вважав Нізамі одним із семи геніальних поетів усіх часів і народів.

Один із видатних представників Середньовіччя – грузинський поет і державний діяч XII ст. **Шота Руставелі** (1172–1216). Про його життя мало що достовірно відомо. За деякими джерелами, він належав до знатного роду і володів Руставським майоратом. Навчався у Греції, був знайомий із поемами Гомера та філософією Платона, богослов'ям, поезикою, риторикою, перською та арабською літературами. Людина освічена, Руставелі цілком присвятив себе літературній діяльності.

У свою поему «**Витязь у тигровій шкурі**» поет вклав історичний досвід. Головне джерело свідчень про Руставелі – пролог поеми, присвячений цариці Тамарі (1184–1213), де він возвеличує та оспівує царицю та її чоловіка Давида Сослані⁸⁹. Руставелі був охоронцем скарбниці цариці Тамари, про що свідчить його підпис на акті 1190 р. Це був час неабиякої політичної міці Грузії та розквіту ліричної поезії при розкішному дворі молодої правительки з усіма ознаками лицарського служіння.

---

⁸⁹ Руставелі, Шота // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я, с. 458–460.

Шота Руставелі стояв близько до центру політичного життя. Народна легенда оповідає, що поет був відзначений Тамарою, яка висунула його на значну придворну посаду царського бібліотекаря. Коли Руставелі приніс їй свого «Витязя в тигровій шкурі», то цариця дала йому на відзнаку золоте перо, щоб носив на шапці. З цим пером і зображують Руставелі всі художники.

«Витязь в тигровій шкурі» – поема про любов і дружбу. Її сюжет розгортається на великі географічні території; персонажі поеми – представники різних народів (у тому числі й вигаданих). Події відбуваються динамічно і легко. Автор, користуючись прийомом сюжетного маскування, правдиво показав складну дійсність Грузії XII ст., виказав свої релігійно-філософські та соціально-політичні погляди. У творі із суворою симетричністю поєднується два основні цикли – індійський і арабський.

Шота Руставелі – співець міцної дружби лицарів, що переростає у дружбу різних народів. Поема пронизана ідеєю патріотизму. З поетичним підйомом описані виступи Таріела проти підступного царя Рамаза. Таріел і Нестан-Дареджан вище особистих інтересів ставлять державні інтереси. «Ні, не повинно чужоземцю в Індостані утвердитися ... Наша Індія повіки не дістанеться ворогам», – каже Нестан-Дареджан.

Політичним ідеалом Руставелі є об'єднана сильна держава на чолі з освіченим і гуманним царем. Поет засуджує розбрат, чвари, сепаратистські погляди володарів, він виступає за централізацію влади, вимагає від владик справедливості, ганьбить малодушних воїнів, зрадників, підлабузників, оспівує лицарську мужність:

Якщо мудрий ти, то в мудрих думка є одна незмінна
Муж повинен бути мужній, скарга втихнути повинна.
У біді зміцнитись треба, мов тверда стіна камінна,
Бо, коли обсіли злидні, – в цім сама людина винна.
Ти не дієш, хоч і мудрий, по премудрому їх слову,

Бо хіба ти здійсниш мрії, заховавшись десь в діброву?⁹⁰

(Переклад М. Бажана)

Поема Руставелі відіграла величезну роль у розвитку культури, мови, громадської думки грузинського народу.

Видатний гуманіст середньовіччя узбецький поет, мислитель і державний діяч **Нізамаддін Мір Алішер** (1441–1501) у 15 років писав вірші на двох мовах. Свій поетичний псевдонім **Навої** (означає «мелодійний») узяв пізніше. Навчався в Гераті, Мешхеді та Самарканді. Історичні джерела свідчать, що Навої був щедрим покровителем наук і мистецтв⁹¹. Справжній гуманіст, борець проти деспотизму, Навої викривав зловживання й користюлюбство вельмож, виступав захисником народу і вирішував справи скривджених. Така його діяльність викликала невдоволення при дворі. У 1487 р. він був засланий у віддалену провінцію Астрабад. Крах надій на можливість встановлення миру в державі, яку роздирали усобиці, змусили Навої залишити службу.

Творча спадщина поета багатогранна: бл. 30 збірок віршів, великих поем (вершина творчості – **«П'ятерниця»** («Хамсе»)), куди увійшли *«Неспокій праведних»*, *«Лейлі і Меджнун»*, *«Фархад і Ширін»*, *«Сім планет»*, *«Іскандерів мур»*, збірки афоризмів, трактатів, які всебічно розкривають духовне життя Середньої Азії XV ст.

За східною традицією, «П'ятерниця» стала «відповіддю» Нізамі. Перша поема циклу, «Неспокій праведних», має філософсько-публіцистичний характер, висвітлюючи важливі питання тогочасної дійсності. У творі викриваються феодалські чвари і жорстокість вельмож, лицемірство і святенництво мусульманських шейхів, затверджуються ідеали справедливості. Поема «Сім планет» містить алего-

---

⁹⁰ Руставелі, Шота. Витязь в тигровій шкурі. К. : Дніпро, 1983. – Режим доступу : https://ae-lib.org.ua/texts/rustaveli_knight_ua.htm

⁹¹ Навої, Нізамаддін Мір Алішер // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я, с. 249.

ричні натяки, що критикують реальне оточення Навої. Герой твору «Іскандерів мур» – справедливий правитель, мудрець Іскандар. Твір є справжньою енциклопедією суспільного життя XV ст.

Велике значення мали й інші твори: антологія «Зібрання вибраних» – короткі характеристики письменників епохи Навої, «Історія іранських царів» та «Історія пророків і вчених», що містять відомості про історичних діячів Середньої Азії та Ірану, про зороастрійську й коранічну міфологію.

Отже, ісламський світ мав свій внесок у поширення медійних явищ. У розповсюдженні освіти та інформації у країнах середньовічного ісламу важливу роль відіграли медресе. Багата спадщина середньовічної соціально значимої поезії позначена творами, у яких помітне місце займають публіцистичні елементи.

Запитання. Завдання

1. Підготуйте інформацію про вплив ісламу на розповсюдження інформації.
2. Напишіть повідомлення на тему: «Художня цінність Корану»
3. З'ясуйте особливості письмових ісламських медійних явищ. У чому значення адабу?
4. Наведіть приклади діяльності адібів.
5. Ознайомтеся з пам'яткою східної літератури «Кабус-наме» (<http://www.vostlit.info/haupt-Dateien/index-Dateien/K.phtml?id=2051>). Випишіть поради, що стосуються правил віршування та ораторського виступу.
6. Прочитайте деякі твори відомих поетів Сходу (Рудакі, Фірдоусі, Хайям, Сааді, Назамі, Руставелі, Навої) і напишіть журналістський твір на одну із тем:
  - «Вплив поезії на життя середньовіччя»;
  - «Публіцистичний аспект поетичних творів»;
  - «Актуальність поезії Сходу в наші дні».

2. ПРАЖУРНАЛІСТИКА ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Епоху Відродження традиційно називають добою великих змін. Загальне пожвавлення життя в усіх сферах, бурхливий розвиток торгівлі, водночас загострення класових стосунків, релігійні конфлікти – усе це викликало видозміну у засобах інформування. Історично склалися важливі центри постачання інформації: Рим, Венеція, Генуя, Страсбург, Кельн, Відень, Флоренція, Нюрнберг, Рига.

Завдяки технічним нововведенням прискорилися темпи економічного розвитку країн. Великі географічні відкриття розсунули межі західного світу, про які раніше європейці майже не мали уявлення. У руйнації середньовіччя величезна роль належить розвитку наукової думки Європи. Досягнення М. Коперника, Д. Бруно, Г. Галілея, Т. Мора, Н. Маккіавеллі приголомшили сучасників і примусили переосмислити сталі поняття.

«Гуманисты взялись за пересмотр старых взглядов во всех областях знания. Все прежнее казалось им недостаточным. Они стремились окончательно уничтожить следы ненавистной церковно-феодальной культуры и закрепить теоретически то, что городская культура осуществила на деле. Городская культура разбила оковы аскетизма, и на свободу бурно вырвались чувства. Их первые проявления были порою непосредственны и грубы. Чтобы сделать их элементом прогресса, чувства нужно было облагородить. Эстетическое преодоление плоти вместе с эмпирическим познанием мира стало задачей литературы и философии»⁹².

У духовному житті людини часів Відродження відбувається ряд змін, і перш за все – відмова від думки про «спасіння душі», релігійних цінностей і початок орієнтації на земні потреби людини та її інтереси.

Революційну роль у цьому відіграло книгодрукування.

---

⁹² Дживелегов А. Гуманизм и театр. – Режим доступа: <https://knigism.online/secondreader/121282>

2.1. Початок книгодрукування у Європі

Ксилографія, вперше застосована в X–XIII ст. у Китаї, отримала поширення в Західній Європі, особливо в Баварії, Ельзасі, провінціях Священної Римської імперії.

Перша продукція була зазвичай релігійного змісту (*зображення святих, тексти молитов*). Вона стала *масовою* літературою для городян. Приклади: «Біблія бідняків», «Мистецтво помирати», перекази Старого і Нового завітів з численними малюнками і текстовими поясненнями. Перша датована ксилографія – «*Св. Христорфор*» (1423), потім з'явилися *сатиричні листки, календарі, абетки*.

Ксилографічні книги отримали поширення, але власне до друкарства не мали прямого відношення, бо друкування з дощок не могло забезпечити велику кількість примірників, а дерев'яна форма швидко зношувалася. Однак способом ксилографії книги видавалися аж до сер. XVI ст.

Бл. 1430 р. виходять так звані *блочні книги*, у яких тексти й ілюстрації вирізалися й друкувалися на одній дощечці, а з 1461 р. ксилографії почали вживати як самостійні ілюстрації для друкованих книг. Перші книги, видані в Європі до 31 грудня 1500 р., називають *інкунабулами*.

Інкунабули (лат. *incipabula* – «колиска, роки дитинства, початок») – книги, видрукувані наборними літерами на початку книгодрукування у Європі, зовні схожі на рукописні.

Заслугу винаходу книгодрукування приписують різним людям (у Бельгії – *Жан Брітто*, у Франції – *Прокон Вальдфогель*, у Нідерландах – *Лоуренс Костер*), однак світ вважає винахідником європейського друкарства німецького майстра *Йогана Гутенберга*, а датою народження книгодрукування – **1440 рік**.

Йоганн Гутенберг (бл. 1397–1468) значну частину життя провів у Страсбурзі, де займався шліфуванням напівкоштовного каміння і дзеркал, хоча деякі дослідники історії книги вважають, що під дзеркалами могли розумі-

тися й ксилографічні «Зерцала». Можливо, саме у Страсбурзі він розробив ідею свого винаходу.

У 1448 р. Гутенберг приїхав до Майнцу, де продовжив роботу над відливком літерного набору та конструюванням друкарського верстата. Перші відбитки мали низьку якість друку, що свідчило про те, що Гутенберг ще шукав свою модель шрифту й експериментував з набором тексту. Рік появи першого друкованого видання залишається предметом дискусій, бо називають дати від 1445 до 1447 р.

Перша друкована продукція Гутенберга – *листівкалиндарі, папські індульгенції, підручники*. На них не вказано імені видавця й місця видання, тому існують різні версії щодо атрибуції й датування. З ранніх видань збереглися «*Фрагмент про Страшний суд*» – друкований з обох боків аркуш, який містить уривок з «Сівіллової книги», та латинська *граматика Елія Доната*, примірники якої знаходяться у Паризькій бібліотеці. Найвідомішою книгою є **42-рядкова Біблія** (названа за кількість рядків на сторінці).

Своєрідним поштовхом до поширення друкарства в Європі стало руйнування Майнцу. Помічники Гутенберга розбрелися містами Європи, засновуючи друкарні й навчаючи майстерності книговидання нові покоління.

Завдяки їм, друкарство з'явилося у *Страсбурзі*, де **Йоганн Ментелін** у 1460–1461 рр. випустив латинську Біблію у 2 томах, а в 1466 р. – 49-рядкову першу Біблію німецькою мовою, що, незважаючи на слабкий переклад, широко розповсюджувалася до появи Біблії, яку потім переклав Мартін Лютер. **Адольф Руш**, зять Ментеліна, уперше увів у Німеччині *венеційський шрифт (антиква)*. Займаючись типографською справою, він став одним із справжніх подвижників німецького гуманізму⁹³.

---

⁹³ История мировой журналистики / А. Г. Беспалова и др. – Москва – Ростов-на Дону: МарТ, 2003. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text8/51.htm#%D0%B7_01

Перший друкарський верстат в Італії був установлений у бенедектинському монастирі св. Схоластики в передмісті Рима. Завдяки зусиллям німецьких друкарів **Конрада Свейнгейма** й **Арнольда Паннарца** монастир став колискою італійського друкарства. Першими надрукованими книгами в Суб'яко стали твори *Елія Доната*, які, на жаль, були втрачені. Натомість першою збереженою італійською книгою став «Оратор» Цицерона, випущений у 1465. За ним вийшли «Божественні настанови» Лактанція, «Про град Божий» Августина, Біблія, твори Єроніма, Фоми Аквінського, Апулея, Вергілія, Овідія та ін.

У XVI ст. в Італії налічувалося майже 113 друкарень і працювало більше половини усіх італійських видавців і книгопродавців, які розробили *венеційський шрифт*, що став основою для італійського друкарства.

Найвідоміше видавництво у Венеції – *друкарня Альда*, заснована **Альдом Мануцієм** (1450–1515) у 1469 р. Вона існувала майже 100 років, випустивши близько тисячі книг. Видавець зібрав групу вчених, обов'язками котрих було виправлення текстів. Він зробив революцію у видавничій справі, запропонувавши в 1501 р. новий шрифт і зменшений формат видань. Книги, прикрашені типографським знаком Мануція, одержали назву *альдини*.

Альдини – стародруки, названі ім'ям італійського видавця Альда Пія Мануція. Видавалися у його друкарні у Венеції, згодом у Болоньї та Римі, відзначалися поліграфічною довершеністю та високим науковим рівнем підготовки античних текстів.

Головна заслуга Альда Мануція – діяльне розповсюдження творів грецьких класиків. Це стало серйозним внеском у розвиток європейської культури. В одному з листів Еразм Роттердамський розповідав про частування, надане Альдом змореному й голодному гостю. Воно складалося з декількох шматочків салату, що плавали в оцті, та сухої скибки хліба. Змалювавши із властивим йому сарказмом цю убогу страву, Еразм писав, що надмірна бережливість

видавця, який мав чимало грошей, пояснюється не стільки скарєдністю, скільки відданістю своїй справі, заради процвітання якої змушений був на усьому заощаджувати. У робочій кімнаті Альда, де він зазвичай приймав відвідувачів, висіло оголошення такого змісту: «Хто б ти не був, скажи те, що тобі потрібно сказати, будь стислим і покинь мене якомога швидше, залиш знову самого».

Незабаром друкарство з'явилося у Мілані, Неаполі, Флоренції. У Римі працював німецький типограф **Ульріх Ган**, який уперше в Італії випустив книгу з гравюрними ілюстраціями.

Перша книга англійською – *«Збірник оповідань про Трою»* – надрукована у 1474 р. у місті Брюгге (Бельгія). Книгу переклав з французької та видав англійською першодрукар **Вільям Кекстон** (бл. 1422–1491). У 1477 р. він заснував першу в Англії друкарню. Відлік випуску книг почав із *«Висловів філософів»*. Усього було видрукувано бл. 100 книг, серед них – повне видання *«Кентерберійських оповідань»* Чосера, *«Смерть Артура»* Мелорі, твори Боетія, Овідія, Вергілія, Боккаччо, лицарські романи. Друкарство розповсюджувалося в Європі.

«Из Германии типографии пришли в 1465 году в Италию, затем, в 1468 году, в Швейцарию. В 1470 году печатный станок появился во Франции, в 1472 году – в Голландии. В 1473 году книгоиздание началось в Бельгии, Польше и Венгрии, в 1474 году – в Испании, в 1476 году – в Чехии, в 1477 году – в Англии, в 1482 году – в Австрии и Дании, в 1483 году – в Швеции. Спустя менее полувека после выхода в свет первой книги, в 1500 году, в 270 европейских городах уже действовало более 1100 типографий. В них к тому времени было издано более 36 тысяч книг. Прежде всего, это книги религиозного содержания, затем – труды античных авторов, в первую очередь Аристотеля и Цицерона. Третье место по количеству изданий занимала научная литература»⁹⁴.

---

⁹⁴ Прутков Г. В. Введение в мировую журналистику. От Античности до конца XVIII века: учебно-методический комплект. – М. : Аспект Пресс, 2010, с. 67.

Один із перших східнослов'янських книгодрукарів – **Іван Федоров** (бл. 1510–1583). Перша друкована книга – «*Апостол*»⁹⁵, випущена в 1564 р. у Москві разом із *Петром Мстиславцем*. Того ж року виданий «*Буквар*», що став спробою створення посібника зі старослов'янської граматики. Науковці вважають, що й до «Апостола» друкували книги («*Вузькошрифтове Четвероєвангеліє*», бл. 1553 р.).

Появу типографії пов'язують з діяльністю «*Вибраної ради*» – державного гуртка при молодому Івані IV. Ймовірно, що типографія існувала у будинку *Сільвестра*. У кінці 50-х рр. він потрапив у немилість, і тоді за рішенням Івана IV було створено державну типографію, керівником якої став Федоров. Першими виданнями були книги релігійного змісту, але у I чв. XVI ст. з'являються й світські.

З цього часу бере початок політична й ідеологічна боротьба. Заміна рукописних книг друкованими входила до числа реформ, метою яких було зміцнення централізованої Російської держави. Іван IV виступає проти непокірного боярства і з допомогою опричників, і використовує міць книгодрукування.

Отже, друковане слово стало першим засобом масової інформації й обумовило появу «типографської й індустріальної людини».

2.1. Рукописні та перші друковані видання

Культура Відродження сприяла формуванню інтересу до всього нового. Європейські міста з їхнім активним життям, розвиненою торгівлею й ремеслами були зацікавлені в розповсюдженні новин, у першу чергу – комерційних і політичних. Основним шляхом європейської торгівлі

---

⁹⁵ Івана Федорова вважають також засновником книгодрукування в Україні. «Апостол» була першою відомою книгою, випущеною у Львові в 1574 р. Вона повторювала московське видання і закінчувалася післямовою, в якій описано історію створення львівської друкарні.

та дипломатичних стосунків XV–XVI ст. була комунікативна лінія по Рейну, що сполучувала ганзейські міста з Італією⁹⁶. Носями новин стали купці, адже не існувало ніякої регулярної інформації, лише час від часу в тому чи іншому місті з'являлися люди, від яких місцеві жителі могли довідатися про події в інших країнах Європи.

Періодом розквіту рукописної газети є XVI ст. Необхідність одержання оперативної інформації в різних галузях життя привела до появи *інформаційних листків*, які повідомляли про проведення ярмарків, кон'юнктуру цін.

2.2.1. Італія: аввізі, летючі листки

У IX–XVI ст. Італія була центром торгівлі між Західною Європою та Сходом, а головним морським портом була Венеція – місто на півночному сході країни, куди стікалася інформація звідусіль. Уперше в Європі з'явилися тут *рукописні газети*, які називали «аввізі».

«Аввізі» (італ. *avviso* – «повідомлення») – рукописні відомості, які розклеювали на стінах Риму.

Перший комплект, що дійшов до нас, датується 1566 р. Він був тижневим. Аввізі являли собою листи, складені удвоє й заповнені від руки з чотирьох сторін. Інформація, яка подавалася в них, містила новини про різні події, що відбувалися в Італії (крім самої Венеції) та за її межами. Короткі новинні блоки, в основному політичного та релігійного характеру, торговельні відомості, повідомлення про придворне життя, події в інших містах розділялися абзацами, де своєрідним заголовком виступали назви міста або країни і дата події, що відбулася.

Окремі повідомлення, які, з погляду магістрату, доцільно було обнародувати серед громадян, прилюдно зачитували на вулицях, публікували у спеціальних листках і вивішували у найбільш людних місцях. Відомо, що регу-

---

⁹⁶ Федченко П. М., с. 43.

лярно й оперативно повідомляли про війну 1536 р. з Далмацією. Іноді номери таких аввізі можна було купити.

Не збереглося достатньої інформації про перших журналістів, які створювали аввізі, але є свідчення, що у Венеції існував цех **аввізаторів** – професійних збирачів новин. Щоб роздобути важливу інформацію, вони вдавалися до найхитріших вивертів і не гребували нічим (таємні візити у палаци вельмож, підслуховування, підкупи). Тому на межі XVI–XVII ст. професію аввізаторів не вважали престижною.

Продуцентів рукописних листків Риму й Венеції іноді називали ще й *газеттанті*, а самі листки – *газетта*. Спочатку «газетта»⁹⁷ означало назву дрібної венеційської монети XVI ст., якою читачі платили за листок з інформацією. Згодом воно увійшло до європейських мов і стало назвою одного з видів періодичних видань – *газетою*.

Попередницею газети була й рукописна «**література купців**». Вона сприяла становленню особливого торговолітературного жанру, який суттєво відрізнявся від звичних тоді зразків⁹⁸.

У Венеції були створені бюро, які збирали й поширювали інформацію – *скрітторі д'аввізі, новелланті* або *менанті* (переписувачі новин)⁹⁹. Останню назву деякі дослідники тлумачать не тільки як переписувач новин чи видавець рукописних листків, а й той, хто підриває авторитет інших. У продукуванні газет все частіше з'являється тенденція, яку здійснює людина з певним політичним обличчям, симпатіями й антипатіями.

---

⁹⁷ Газетта – монета чеканки 1538 р, виготовлена з низькопробного срібла. На її лицьовому боці зображено фігуру правосуддя з шпагою й терезами, а на зворотньому – фігура лева з книжкою і напис по колу «Святий Марко Венеційський».

⁹⁸ Мельник Г.С., Виноградова С.М. Деловая журналистика : учебное пособие. СПб., 2010, с. 33–34.

⁹⁹ Федченко П. М., с. 45.

Для боротьби з політичними противниками у Римі й Венеції використовували *летючі листки*, написані латиною, пізніше – місцевими мовами. Часто засобами сатири у них висміювали кардиналів і вельмож, причому переважала об'єктивна інформація, без коментарів і думок автора.

Летючі листки розклеювали у людних місцях. У Римі таким місцем була спочатку колонада папського палацу, а згодом – статуя давньої каріатиди, прозвана *Пасквіно* (від імені шкільного вчителя чи перукаря, що мешкав поруч, і через вади кирпатого обличчя й сутулої фігури, ймовірно, став предметом глузування).

У Венеції подібні листки наліплювали на статую не зовсім правильної форми і тому мали назву *гоббо* («горбата»). Таким чином з'явилися жанри *пасквіль* і *гоббо*, які стали вживати для позначення жанрових різновидів сатиричної літератури¹⁰⁰.

Пасквіль (італ. *pasquillo* – статуя у Стародавньому Римі, на якій вивішували сатиричні вірші на злобу дня) – твір наклепницького характеру, написаний з метою принизити і скомпрометувати якусь особу, часто анонімний, з нападками на якусь особу, суспільний рух.

Пасквілі зберегли свою родову спорідненість із епістолярними жанрами *відкритих листів*.

Венеційські газети і летючі листки отримали поширення як в Італії, так і по всій Європі.

2.2.2. Листи-новини і фуггер-газети Німеччини

Появі першої німецької газети сприяли венеційські. Попередниками рукописних газет Німеччини були *листи-новини*, *листи-газети*, *листівки*. Останні були зручними для неграмотного населення, бо містили малюнок і невеликий текст, зазвичай релігійного характеру. Перші листи-газети датуються 1443 р. Листи-новини зберегли своє зна-

---

¹⁰⁰ Федченко П. М., с. 50–51.

чення до XIX ст. Часто в них розміщували політичні новини. В архіві Національного музею Нюрнберга зберігаються епістолярії купця *Міхаеля Бехайма*. У листі від 9 січня того ж року є така інформація: «Папа Римський з великим почетом виїхав із Флоренції до Риму»¹⁰¹.

Справжнім листом-газетою німецькі історики називають *послання Валентина Фернандеса* із Ліссабона нюрнберзькому купцеві Штефану Габлеру від 26 червня 1510 р. Автор, поруч з деякими торговими новинами з Індії, на шести сторінках змальовує небезпечні пригоди португальських подорожуючих в Ост-Індії. Для торговців була важливою не лише економічна, а й політична інформація, наприклад, про війни, повстання тощо¹⁰².

У Мюнхенській Державній бібліотеці зберігаються рукописні газети 1585–1595 рр. Серед них є такі, що мають назву «Всі газети й історії, котрі відбулися з 1538 по 1575 р. у Римській імперії».

Досвідом венеційських газет скористалися представники аугсбургського банкірського *будинку Фуггерів*¹⁰³.

Фінансова імперія Фуггерів, що підтримувала стосунки з багатьма країнами і кредитувала європейських монархів, мала добре розгалужену мережу торговельних агентів у промислових центрах Європи (зокрема й у Ризі) і навіть у Японії, Персії, Китаї, Америці. Агенти одночасно служили й кореспондентами, збираючи для Фуггерів інформацію

---

¹⁰¹ Вороненкова Г. Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии (Исторические предпосылки, особенности становления и эволюции, типологические характеристики, структура, состояние на рубеже столетий). «Языки русской культуры», 1999. – Режим доступа : <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20119934>

¹⁰² там само.

¹⁰³ Фуггери (нім. Fugger) – один з найкрупніших купецьких і банкірських будинків південної Німеччини XV–XVII ст., відомий у Європі. Засновник роду Ганс Фуггер у 1367 р. переселився в Аугсбург і записався до цеху ткачів. Наступні покоління Фуггерів займалися торгівлею тканинами і постачанням сировини з Венеції. Найбільшого розвитку діяльність Фуггерів набула при Якові II Фуггері Молодшому, якого називали Багатим (1459–1525).

ділового, політичного й загального характеру. Такі повідомлення, скомпоновані й старанно переписані, називалися *фуггер-газетами* («Fugger-zeitungen») банкірського будинку Фуггерів і розповсюджувалися в Європі у 1568–1605¹⁰⁴. Газети постачалися обраному колу, куди входили члени родини і клієнти банкірського будинку.

Видавали й додаткові випуски газети з найновішою інформацією під назвою «*Звичайні вісті*» або «*Надзвичайні вісті*», що мали вийти без затримки. Незалежно від обсягу, кожен номер газети коштував 4 крейцери. Його можна було замовити й придбати безпосередньо в конторі фірми або одержати поштою.

Багато подій політичного життя ставали вперше відомими завдяки фуггер-газетам. Найбільше інформації стосувалося торговельних операцій та інтересів фірми. У газетах вміщували оголошення і своєрідну рекламу. В окремих номерах з'являлися літературні замітки, повідомлення про вихід і продаж нових книг.

Замкнутий характер поширення фуггерівських газет викликає сумніви у науковців стосовно того, чи можна їх вважати попередниками перших європейських газет, адже однією з характерних ознак є вільний доступ до їх одержання. Однак сам феномен довгостроковості існування фуггер-газет заслуговує на увагу¹⁰⁵.

Як і в Італії, у Німеччині поширювалися *летючі листки*. Найцікавіші з них передруковували і продавали на ярмарках. Мова летючих листків була примітивною, стиль і особистість автора не вважалися значущими елементами журналістської творчості. Писали в них головним чином про релігійні суперечки, політичні події, епідемії, усілякі

---

¹⁰⁴ У Національній бібліотеці Відня зберігається 27 томів «фуггер-газет» за 1568–1604 рр.

¹⁰⁵ Лучинский Ю. В. Очерки истории зарубежной журналистики : учебное пособие. Краснодар, 1996, с. 39.

дива, катастрофи, зцілення. Цінувалася перш за все інформація, а не аналіз подій.

Отже, на тій стадії розвитку журналістики важливою умовою комерційного успіху був елемент *сенсаційності*. Відомість отримав листок 1628 р., який вийшов у Франкфурті-на-Майні під назвою *«Правдива й найновіша відомість про жахливі історії та наслання відьом і диявола в місті Дінбурзі й коло нього»*.

У XVI ст. окремі вісті з різних міст Європи стали поєднувати у своєрідні хронологічні комплекси, зміст яких можна порівняти з річними політичними оглядами народних календарів.

У другій половині XVI ст. з'являються піврічні ярмаркові зведення, які заснував австрієць **Міхаель фон Айтцинг**. Він вирішив систематизувати уривчасту інформацію про Кельнський з'їзд, що доходила до читачів через рукописні листки новин. Айтцинг виклав суть справи й історію її розвитку в кількох статтях і зібрав в одну брошуру під назвою *«Відомості історії»* («Relatio Historica»). Брошуру видрукував у кельнській друкарні й розпродав на франкфуртівському ярмарку.

Видання мало шалений успіх, який підбадьорив Айтцинга, і той продовжив свою видавничу діяльність. Тепер він писав не тільки про Кельнський з'їзд, але й про інші політичні події. Так брошура Айтцинга 1588 р. являла собою огляд сучасних політичних подій. Видання такого типу отримали назву *«Ярмаркові відомості»*. Вони виходили регулярно, двічі на рік, напередодні ярмарків до 1593 р., а з 1594 до 1597 р. – щорічно. Періодичність і суспільно-політичний зміст впритул наблизили їх до газети. «Ярмаркові відомості» поширювалися по всій Німеччині. Дослідники вважають Айтцинга *засновником німецької преси*.

Серед його послідовників – священник *Конрад Лаутенбах*, який під псевдонімом **Якобус Франкус** випустив

у 1591 р. друковані відомості під назвою «*Ярмаркові реляції*». У 1594 р. у Кельні на латині виходив «*Галло-бельгійський Меркурій*» («Mercurius Gallo Belgicus»), відомий далеко за межами Німеччини.

2.2.3. Новини і балади новин Англії

Попередниками друкованої продукції в Англії також можна вважати рукописні листки. З'явилися вони пізніше, ніж у Німеччині, тому за походженням були німецькими або голландськими, тобто це були переклади на англійську мову європейських листків новин, складених Альдами, Фуггерами чи іншими інформаторами.

У другій пол. XV–XVI ст. в Англії мали поширення рукописні листки, які називалися **новини** («news»). Головним змістом у них була інформація про прибуття суден.

Згодом їх витіснили друковані **балади новин** («ballada of the News»). Жодної з таких збірок не збереглося, але деякі назви свідчили про те, що вони були схожі на німецькі відомості та ярмаркові видання «*Новини із Фландрії*», «*Новини із Німеччини й Голландії*» тощо.

Попередники друкованої преси в Англії виходили з нестійкою періодичністю. Вони оперативно відгукувалися на події в країні та за її межами. У XV ст. у великій пошані були рукописні віршовані балади про Робін Гуда. У 1605 р. користувалася популярністю віршована балада про вбивцю на ім'я Джон Фітц.

На початку XVII ст. виходить багато друкованих **листоків новин** («newssheets»), а також під різними назвами з'являються численні **книги новин**, які являли собою поєднання фактів і вигадки, – тобто **сенсації**. Книги новин не зникли з появою перших газет, а продовжували існувати протягом усього XVII ст.

2.2.4. Франція: конард, нувель, мазаринади

Падіння авторитету короля викликало хвилю *політичних та історіографічних* творів. Великими накладками виходили *альманахи, календарі*, які вже мали елемент чіткої періодичності. Передвісники друкованої продукції у Франції подані різними жанрами: *конард, рукописні листки, новини, мазаринади*.

Неповторним явищем французької журналістики були *конард* («*canard*»). У жанровому відношенні це були оповідання про незвичайні факти, нещасні випадки, кримінальні історії, небесні явища. Відомість одержало повідомлення про комету 1618 р. Наприкінці XV– поч. XVI ст. налічувалося бл. 200 конард. Продавали їх біля стін королівського палацу, вигукуючи сенсаційні назви. Пізніше у великій кількості їх друкувала французька преса («*Газета паризького буржуа*», «*Французький Меркурій*»).

«С этим видом печатной продукции связано возникновение и распространение такого явления, как **газетные утки**. Слово «утка» как название необычной, недостоверной, часто выдуманной сенсации стало употребляться только в XIX веке. Но само явление возникло гораздо раньше. Газетные утки впервые появились во Франции на рубеже XV–XVI веков. Это были выдуманные курьезные рассказы о необычных фактах, небесных явлениях, несчастных случаях и происшествиях. Французский писатель **Жерар де Нерваль** в своей «*Правдивой истории газетных уток*» (1845) утверждал, что первой газетной «уткой» был рассказ о младенце, родившемся с золотым зубом. Затем последовала история выловленной в Балтийском море рыбы-епископа, представленной папе и говорившей с ним по-латыни. Источником уток были рассказы мореплавателей о морских чудовищах, летающих драконах, о кораблях-призраках и т.д. Поначалу утки публиковались в листках новостей, но затем, в XVI–XVII веках, стали самостоятельной формой публикации в виде небольших сборников объемом до 16 страниц. Издавались они на плохой бумаге. Иногда эти брошюры были украшены иллюстрациями – гравюрами с изображением чудовищ, драконов и т.д. Эта продукция имела огромный успех. Существовали целые типографии, которые специализировались на выпуске подобных брошюрок»¹⁰⁶.

---

¹⁰⁶ Трыков В. П., с. 28.

У XVI–XVII ст. конард розповсюджувалися як самостійна форма публікацій у вигляді *брошури* форматом 80 x 125 мм і обсягом 8–16 сторінок. У 1560 р. *П. Боесто* об'єднав їх у збірку «*Незвичайні історії*». Брошури друкували на дешевому папері, вони містили багато помилок, але були популярними – усі хотіли прочитати чергову ілюстровану небилицю.

Стіни Парижу щоденно вкривалися *сатиричними творами*, що особливо позначилося за часів правління *Генріха III* (1570–1589) – саме тоді почала активно розвиватися *карикатура*.

Серед інших форм ранньої періодики XVI–XVII ст. значне місце посідали *релігійні видання*. Деякі з них, наприклад «*Щит зібрання щирих католиків*», досягали 46 сторінок і друкувалися накладом близько тисячі примірників.

Протиріччя, що існували між католиками і протестантами, посилення світської влади при Франциску I сприяли впровадженню *цензури*. Твори, що виказували єретичні думки, негайно спалювали. Складали офіційні каталоги дозволених до друку книжок. За порушення правил попередньої цензури можна було заплатити не лише ув'язненням і втратою майна, а й тортурами і навіть смертю.

Наслідком такої суворої політики стала поява *таємних, часом нелегальних, вісників, рукописних листків*, які називали *новини* (нувель), або *летючі листки*. Так, у формі щомісячних летючих листків у 1656–1657 рр. виходили полемічні «*Листи до провінціала*» *Блеза Паскаля*.

Нувель не мали періодичності, але проіснували до початку Великої французької революції. Вони вміщували інформацію на політичні й релігійні теми, висміювали благочестивих віруючих, сановників католицької церкви, обговорювали шкільні порядки. Листки не лише пояснювали, а й коментували новини. Авторів переслідували, накладали

штрафи, ув'язнювали, саджали на галери, та це їх не зупиняло.

У період «Фронди» (криза 1648–1653) Францію заповнили так звані *мазаринади* – віршовані памфлети проти кардинала Мазаріні. Його фінансова політика через посилення податків на непривілейовані прошарки суспільства викликала гнів і обурення. За роки протистояння було написано близько 4 тис. мазаринад, які являли собою анонімні листки неякісного паперу, що вміщували різкі, навіть образливі нападки на кардинала.

2.2.5. «*Вестовые письма*», або «*Куранты*»

На території Московської держави між першою друкованою книгою і першою газетою особливе місце посідала рукописна газета «*Вестовые письма*», або «*Куранты*» (голл. *courant* – «плинний»).

Зароджувалася газета у Посольському приказі, який був до сер. XVII ст. не тільки відомством зовнішньої політики, «оком всієї великої Росії», але і свого роду культурним центром країни. Призначалася для царя і боярської думи для інформування про події зарубіжного життя. Газета мала різні назви: «Куранти», «Відомості», «Вісті». Вона почала виходити постійно з 1621 р, хоча окремі випуски датуються червнем 1600 р.

Інформацією для «Курантів» слугували вибірки з іноземних газет, звіти послів, листи російських людей з-за кордону, повідомлення іноземців. Новини заносили на вузькі довгі листки паперу – «*стовпчики*», котрі підклеювали один до одного, і таким чином виходив сувій.

Перший ранній випуск, що зберігся до нашого часу, належить 1661 р. Остаточну редакцію «Курантів» упорядкував **Афанісій Ордін-Нащокін** (1605–1680). За його ініціативи був організований поштовий зв'язок між Москвою, Ригою й Вільно, завдяки чому газети й донесення почали надходити з-за кордону набагато швидше. Здійснювався й

переклад іноземних газет, звідки готували зведені виписки для рукописного видання.

Для підготовки «Курантів» Посольський приказ у роки правління **Олексія Романова** (1629–1676) отримував близько 20 найменувань зарубіжних видань. У другій половині XVII ст. їх перекладали не менше 100 осіб, які володіли латинською, шведською, німецькою, польською, грецькою та іншими мовами. Газета у російському перекладі писала про бої, взяття міст, політичні події, міждержавні переговори, торгові новини, незвичайні пригоди, появу комет, притчі, пророцтва тощо.

Після заснування регулярної пошти у 1668 р. «Куранти» складали 2–4 рази на місяць в одному або 2–3 прим., прочитували цареві та боярам, а потім направляли до приказу Таємних справ, бо вважали секретними.

Серед інших попередників друкованої продукції в Росії – «*підкидні листи*», «*прелестные письма*», *грамоти*.

«Подметные письма» («підкидні листи») – анонімні, таємні доноси, погрози, а також агітаційні; засіб політичної боротьби в Росії XVI–XVIII ст.

«Прелестные письма» – звернення, заклики до повстання, бунту. «Прелесть», за словником Даля, – «обман, соблазн, соvrацeньe от злого духа». У часи С.Разіна й О. Пугачова «прелестное письмо» означало «брехливу, спокусливу прокламацію».

Про період смути часів **Василя Шуйського** (1552–1612) читаємо у словнику Брокгауза й Ефрона: «Воєвод і дяків в'язали і відправляли в Путивль; холопи розоряли будинки панів, убивали чоловіків, гвалтували жінок і дівчат. У Москві примножилися *підкидні листи*, які закликали народ повстати на царя Василя за істинного, законного державця Димитрія Івановича». «Прелестные письма» **Степана Разіна** (1630–1671) й **Омеляна Пугачова** (1742–1775) збирали багато прибічників, так що їхні походи перетворювалися на селянські війни.

Незважаючи на винайдення друкарського верстату, новини ще виходили у рукописному вигляді протягом XVI–XVII ст., існуючи поряд із друкованими виданнями.

Таким чином, виникнення книгодрукування та його стрімке поширення у світі мали величезне значення для подальшого розвитку журналістики.

2.3. Публіцистика Західної Європи

В епоху Відродження політична ситуація в Західній Європі різко змінюється. Від усвідомлення належності до спільного західнохристиянського світу європейці переходять до національної свідомості. Відбувається ідеологічне протистояння католицизму, протестантизму й гуманізму. Католицька церква поступово втрачає свою провідну роль у духовному житті. З'являється новий погляд на природу та призначення людини. Геоцентризм Середньовіччя (у центрі – Бог) змінюється на антропоцентризм (у центрі – людина).

2.3.1. Антицерковна й політична публіцистика

У XV–XVI ст. відбувається прискорення інформаційних процесів. На перший план виходить політична й антицерковна публіцистика, головні жанри якої – *памфлет, депеша, послання, пародія, епістолографія* тощо. Найбільше розповсюдження отримала політична публіцистика в Італії, де на межі XV–XVI ст. з'явився новий жанр – *реляція*.

Депеша (франц. – *depêche* – «швидко відправляти») – термінове офіційне повідомлення, донесення.

Реляція (лат. *relation* – «донесення») – повідомлення про воєнні або дипломатичні події, які зазвичай мали документальний характер.

Під час мілано-венетійської війни (1451–1452) за головним штабом їхав письменник *Порчелліо* з дорученням від короля Альфонсо Неаполітанського сповіщати про хід воєнних дій. Реляції Порчелліо написані за зразком Цезаря,

не зовсім правильною латиною, у дусі тогочасної ренесансної пафосності.

У центрі гуманістичного руху стояв **Лоренцо Валла** (1407–1457). Працюючи секретарем у короля Альфонсо Арагонського, він спостерігав за свободою звичаїв. Валла писав полемічні твори, серед яких – *«Про красу латини»*, *«Про істинне і фальшиве благо»* (1432). У трактаті *«Про свободу волі»* (1438–42) він критикував середньовічні погляди. Виступаючи проти Боетія, Валла доводив, що людина має право вибору між добром і злом. Публіцист вважав, що «філософи даремно тяжіють до знань, цим вони наносять шкоду собі й обоченню, адже для віри у Бога корисним є не знання божественних речей, а любов...»¹⁰⁷.

У Римі Валла працював переписувачем, перекладачем, заснував приватну школу риторики, писав і коментував богословські твори, зокрема *«Критичний текстологічний коментар до Нового Завіту»*.

Помітним явищем стала антицерковна спрямованість творів Валли *«Роздуми фальшивість Костянтинового дару»* (1440) та *«Про чернечу обітницю»* (1462). Перший твір вважають епохальним, у якому автор заклав основи історичної й філологічної критики. В *«Історії короля Фердинанда Арагонського»* (1445–1446 рр.) він розвивав традиції гуманістичної історіографії.

У 1451–1452 рр. розгорнулася гостра полеміка Валли з видатним гуманістом **Поджо Браччоліні** (1380–1459). У відповідь на п'ять інвектив Поджо Валла написав 5 захисних творів у полемічному дусі. В останні роки він став автором кількох богословських творів, зокрема *«Похвали святому Фомі Аквінському»*. У своїх роботах Валла втілював ідеал вільного мислителя. Автора цікавила перш за все істина, і в її пошуку він вбачав своє життєве призначення.

---

¹⁰⁷ Валла Лоренцо. Об истинном и ложном благе. О свободе воли. М., 1989, с. 289.

Нікколо Маккіавеллі (1469–1527) народився у Флоренції, в сім'ї юриста. Він був свідком низки драматичних подій, які залишили глибокий слід у його свідомості. Маккіавеллі не був прихильником реформатора, одержимого релігійними ідеями. Відновлення у Флоренції республіканських порядків відкрило перед ним шлях до державної діяльності. У 1498 р. він зайняв відповідальну посаду секретаря сеньйорії, яка займалася дипломатичними та військовими справами республіки.

До нас дійшли *дипломатичні послання* Маккіавеллі, адресовані флорентійській сеньйорії, що свідчать про гостроту його розуму та вміння орієнтуватися у складних міжнародних питаннях. Державна діяльність Маккіавеллі дала йому багатий життєвий досвід, уміло використаний у наукових та публіцистичних працях. До них він звернувся після 1512 р., коли у зв'язку з падінням республіки і відновленням тиранії Медічі змушений був відійти від служби.

Серед відомих творів Маккіавеллі – *«Роздуми про першу декаду Тіта Лівія»*, трактати *«Про військове мистецтво»*, *«Життя Каструччо Кастракані»*, *«Історія Флоренції»* та ін. Ідеал створення сильної держави, яка може об'єднати Італію і протистояти іноземцям, подано у його політичному трактаті *«Державець»* (1513). Автор намагається пізнати загальні закони політичного життя, трактує роль, місце і значення державця, володаря в Європі та Італії XVI ст. Маккіавеллі поєднує колорит флорентійської мови з давньоримською величністю в побудові періодів. Його роздуми пройняті логікою й гостротою думки:

«Треба вміти добре приховувати свій характер і обов'язково опанувати майстерність прикидатися і вдавати. Люди такі простакуваті й так готові коритися сьогочасній необхідності, що кожен бажаючий завжди знайде тих, хто дозволяє себе обдурювати»;

«Поміркуваний правитель не може й не повинен бути вірним своїй обіцянці, якщо це стає йому не вигідним або якщо щезли ті причини, що примусили його дати слово. Якби люди були чес-

ними, це була б погана порада. Але всі вони схильні до зла, схильні свідомо чи несвідомо перейти на бік тих, хто заслуговує не похвали, а осуду. Тому правитель не зобов'язаний бути вірним людям»;

«Марно йти до політичної мети, використовуючи такі засоби, що приречені на невдачу. Без огляду на те, яка мета обрана – добра чи зла. Це справедливо як для святих політиків, так і для грішних. Адже святий, як і грішник, прагне успіху»;

«Для досягнення політичної мети завжди потрібна сила. Якщо якась сторона перемагає, то це означає, що вона має більше сили, а не більше права»;

«Існують періоди хаосу, протягом яких часто досягають успіху очевидні провідисвіти. Тоді незмірно зростає цинізм – люди не гребують нічим заради вигоди. Але навіть у такі часи вигідно вдавати добросердечність, обманюючи нею простаків»;

«Заради успіху політик обов'язково й завжди повинен вдавати щирю побожність»;

«Людина при владі, яка бажає творити тільки добро, неминуче загине серед натовпу злих»;

«Якщо уважно придивитися, то завжди можна побачити, як часто те, що здається добросердечністю, веде до погибелі, а через те, що здається вадою, можна досягнути безпеки і благополуччя»;

«Політики стануть кращими, якщо правитимуть людьми, що поважають чесноти, а не тими, які байдужі до моралі. Поведінка політиків може поліпшитися й тоді, коли всі скоєні ними злочини негайно стають загальновідомими, коли людям не забороняють відкривати рота»;

«Природі людей не вистачає гнучкості... Вони хочуть жити день за днем і не вірять, що може настати те, чого досі не було... Люди дуже рідко міняють свої думки про когось, зокрема про політиків»;

«Краще робити й каятися, ніж не робити й каятися» (*Боккаччо*). Адже дії породжують нові рішення, які у бездіяльності залишилися б непоміченими»;

«Якщо ти сам собі допоможеш, тобі стануть допомагати всі»¹⁰⁸.

У листі 1527 р. Маккіавеллі, підсумовуючи, зізнається, що любить «свою батьківщину більше, ніж душу».

---

¹⁰⁸ Мак'явеллі, Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / пер. з іт. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007, с. 419–487.

Провідного публіциста й сатирика П'єтро Аретіно (1492–1556) вважають *праотцем журналістики*¹⁰⁹. У літературній енциклопедії про нього сказано: «знаменитий публіцист, памфлетист і пасквілянт, <...> який створив положення й багатство винятково своїм пером». Аретіно об'єднав традиції попереднього розвитку публіцистики з можливостями друкарського верстата¹¹⁰. Відомість йому принесли сатиричні вірші «*Заповіт слона*». Твір, написаний після смерті улюбленого білого слона Папи Римського, був сповнений уїдливих жартів з приводу папського кліру і отримав таку популярність, що привернув увагу Лева X.

Прозваний «бичем королів», Аретіно писав у всіх жанрах, але особливо йому вдавалися злободенні *памфлети* і *пасквілі*, що поширювалися великою кількістю примірників. Знаряддя боротьби в Аретіно була *пародія*. В ім'я розуму й природи він пародіював петраркістів і наслідувачів Аріосто (у його «*Orlandino*» всі лицарі – дурні й боягузи). Сучасники писали, що в Аретіно була заготовлена уїдливість проти кожного, крім бога.

П'єтро Аретіно створював памфлети у формі *передбачень* («*giudizii*»), спрямованих проти державців і політиків. Твори розходилися великими тиражами. Його сатиричні передбачення за формою є пародіями на поширені тоді астрологічні гороскопи. Вперше він написав «Передбачення» в 1527 р. після розгрому Риму військами коннетабля Бурбона¹¹¹.

Європейська слава знайшла Аретіно після його «*Діалогів*», три з яких були видані під назвою «*Роздуми*». Осо-

---

¹⁰⁹ Маклюэн М. Галактика Гутенберга: Становление человека печатающего. Изд. 2-е. М. : Академический Проект; Гаудеамус, 2013, с. 338–342.

¹¹⁰ Винниченко В. М. «Новости» и «публицистика» как ключевые понятия в истории журналистики // Дискурс современных масс-медиа в перспективе теории, социальной практики и образования. Белгород, 2014, с.196.

¹¹¹ «Передбачення» (1527 р.) і наступні не дійшли. Єдиний збережений повністю примірник – на 1534 р., написаний у момент дружби автора з Франциском I.

бливостями його стилю були безцеремонність; упевненість, що там, де схрещуються інтереси, можна безкарно критикувати якусь одну сторону, безмежна сміливість, уміння поєднувати жакхливий каламбур з витонченою гостротою, лайку – з патетичною тирадою; незрівнянне мистецтво розпізнати у кожного найболючіше місце і безпомилково бити саме в нього, невичерпний запас дотепності, злого глузування, сарказму.

Аретіно писав: «Навіть піддаючись нарузі, я отримую свою частку слави». Заховавшись від переслідування папської влади у Венеції, у численних памфлетах, пасквілях, пародіях він тримав усю знать Італії ніби в облозі: сюди ж надходили йому подарунки від чужоземних князів, які користувалися його послугами.

«... знаменитий італійський памфлетист Піетро Аретіно своїми творами наводив жах на всіх коронованих осіб Італії, та й не тільки Італії, і вони напередими поспішали підкупити страшно-го письменника коштовними подарунками, великими грошовими сумами, щорічними пенсіями»¹¹².

Дослідники вважали, що публіцист з одного погляду розумів усе, що відбувалося в Європі, на все мав власний погляд, чудово маневрував між могутніми супротивниками, з усього витягував чималу користь.

П'єтро Аретіно цінував свободу: «Я вільна людина милістю Божою. Я не йду вслід Петрарці чи Боккаччо. Мені вистачає мого власного незалежного духу». Листування Аретіно дає уявлення про суспільне та культурне життя Італії першої пол. XVI ст. У 1558 р. твори відомого публіциста були внесені Ватиканом до «Індексу заборонених книг».

---

¹¹² Шамрай А. Джонатан Свіфт і його твір «Мандри Гуллівера» // Свіфт Д. Мандри Гуллівера. К. : Дніпро, 1965. С. 9.

2.3.1. Публіцистика епохи Реформації

Період Реформації – релігійного руху XVI ст., який порушив єдність церкви і викликав кризу християнства – дослідники називають часом розквіту перш за все *церковної публіцистики*, яка водночас стає ефективною зброєю політичної боротьби. Основні жанри цього часу – *листівки, прокламації, «летючі листки», памфлети, діалоги, народії й сатири* – стали потужною зброєю в релігійній і політичній боротьбі. Вони мали велику дієву силу й використовувалися всіма без винятку політичними й релігійними таборами.

Діячі Реформації першими використали переваги друкованого слова для пропаганди. *Галина Вороненкова* наводить такі дані:

«Книги у XVI ст. не були привілеєю лише освічених людей, їх читали й ремісники. Наукові бібліотеки мали тоді в середньому по 120 книг. Усього в Європі на початок XVII ст. було видано 30 тис. книг, 1/3 яких видавалася у німецьких державах»¹¹³.

Ще раніше, у кінці XIV ст. в Європі активізувався еретичний рух. Предтеча Реформації – оксфордський вчений **Джон Вікліф** (1330–1384) – народився за два століття до її початку, але його вчення було близьким до переконань Лютера, Кальвіна та інших.

«*Тріалог*» Вікліфа розгортає головні його ідеї. Єдиним посередником між Богом та віруючою людиною автор вважає Христа і повністю відкидає поклоніння святим. Сучасні папи, на його думку, – втілення антихриста, курія має бути проклята за свою жадібність, симонію, жорстокість, жадобу до влади і наживи. За все це на них чекає суд страшніший, ніж над Іудою. Молитва дієва як у церкві, так і в іншому місці. Святе Письмо вище за інші закони. Вікліф писав:

---

¹¹³ Вороненкова Г. Ф.

«Я открыто признаю и утверждаю, что, по Божьей милости, являюсь настоящим христианином и до последнего своего дыхания буду утверждать и защищать верность своих слов. Я готов защищать свои убеждения даже перед лицом смерти»¹¹⁴.

Джон Вікліф був талановитим проповідником і залишив після себе велику спадщину богословсько-публіцистичних трактатів: «*Про громадянське рабство*», «*Про посаду короля*», «*Про слуг і панів*», «*Про богохульство*» та ін. Він мав сильний вплив як на поважних осіб, так і на простих англійців. Публіцист був непримиренним ворогом світської влади пап, наполягав на секуляризації церковних і монастирських земель, стверджував, що сприйняття Святого Письма доступне кожному віруючому без посередників. Зі своїми учнями Вікліф перекладав латинську Біблію на англійську мову. Його послідовники, лолларди, стали розповсюджувачами Святого Письма і мандрівними проповідниками. Натомість противники Вікліфа організували переслідування, намагаючись знищити його вчення.

«Самая сильная сторона Уиклифа заключалась в его исключительной верности Библии. За годы чтения и изучения Библии Уиклиф приобрел обширные знания и научился понимать то, о чем говорит Божье Слово, которое стало его личным откровением. Позвольте мне поделиться с вами одной мыслью.

Дьявола совершенно не беспокоит тот факт, что у вас есть Библия. Он совершенно не боится, видя, какая она большая, как часто вы ее носите с собой или где вы кладете ее у себя дома. Ему абсолютно не важно, спите ли вы с Библией или же преследуете с ней других людей. Дьявол боится только той Библии, которая пустила глубокие корни в вашем сердце и согласно которой вы живете, полагаясь на Божье откровение. Он впадает в панику, видя жизнь, которая является плодом библейского откровения. Одна лишь сила Божьего Слова в состоянии до смерти испугать его. Пожалуйста, перестаньте всем показывать свою Библию и начните читать ее! Позвольте ей стать живительным откровением в своей жизни. На страницах Библии вы сможете

---

¹¹⁴ Лиардон Роберт. Божьи генералы. – Режим доступа : <https://litlife.club/books/140118/read?page=1>

найти ответ на любой волнующий вас вопрос. Почему? Потому что это единственная Живая Книга на всей земле! Читая Библию, вы обязательно будете наполняться жизнью!»¹¹⁵.

Через 44 роки після смерті Джона Вікліфа Папа Римський наказав ексгумувати і спалити його останки. Вчення реформатора як за його життя, так і після смерті до самої Реформації було популярним серед нижчих прошарків населення в Англії, а також у всій Європі.

Рух Реформації знайшов послідовників у Чехії, яка перебувала під впливом **Яна Гуса** (бл. 1369–1415) – релігійного мислителя, філософа, ідеолога цього руху, ректора Празького університету. Він добре засвоїв учення Вікліфа. У бібліотеці Стокгольмського університету й досі зберігається переписана ним книга Вікліфа з великою кількістю позначок: «Дай, Господи, царство небесне Вікліфу! О Вікліфе, Вікліфе, ти збентежиш не одну голову».

З викладацькою діяльністю пов'язані й перші твори Яна Гуса, присвячені теологічним питанням. У своїх проповідях він викривав вади католицького духовенства, вимагав корінної реформи церкви, виступав проти німецького засилля в Чехії. Ідеї Гуса мали революційний характер, і це непокоїло католицьку церкву. Незважаючи на її переслідування, патріот продовжував відстоювати свої погляди. Він навіть посягав на авторитет самого Папи римського, виступав проти великих земельних володінь католицької церкви, яка перетворилася на феодала. За таку діяльність Яна Гуса було відлучено від церкви, він змушений був покинути Прагу. Незважаючи на охоронну грамоту імператора Сигізмунда I, Гуса було ув'язнено і засуджено як еретика. Усі твори мислителя були спалені на його очах, а 6 липня 1415 р. сам він загинув на вогнищі папської інквізиції.

---

¹¹⁵ Там само.

Творча спадщина Яна Гуса складається з релігійно-філософських *трактатів, дидактичних праць, перекладів, епістолярію*. Важливе місце займають полемічна праця «*Про церкву*» (1413), в якій викладені основні реформаторські ідеї, і збірник проповідей «*Постіла*» (1413), в якому Гус піднімає злободенні питання.

«В момент, когда должны были зажечь костер, имперский маршал в последний раз повторил свое предложение отречься ради спасения жизни – и Гус ответил: «От каких же заблуждений мне отречься, когда я никаких не признаю за собой. Призываю Господа в свидетели, что не учил и не проповедовал того, что показали на меня лжесвидетели; главною целью моей проповеди и всех моих сочинений было отвратить людей от греха. И в этой истине, которую я проповедовал согласно с евангелием Иисуса Христа и толкованием святых учителей (докторов), я сегодня радостно хочу умереть» (6 июля 1415 г.)¹¹⁶.

Католицька церква, знищивши Яна Гуса фізично, добивалася, щоб навіки були забуті його ідеї і його ім'я. Але навпаки – виникло вогнище національно-визвольної боротьби, антифеодального і антикатолицького руху, відоме під назвою *гуситські війни*.

Початок Реформації традиційно пов'язують з подією, що відбулася 31 жовтня 1517 р., коли доктор богослов'я **Мартін Лютер** (1483–1546) прибив до дверей віттенберзької церкви **95 тез**, спрямованих проти католицької церкви. Цей символічний акт став початком розв'язання релігійних війн і поділу Європи на католицькі й протестантські держави. Лютер і його прихильники у великій кількості тиражували полемічні листки, у зрозумілій формі пояснювали прихильникам нового віровчення основні теологічні проблеми й специфіку політичного моменту. Для боротьби з католицькою церквою Мартін Лютер використовував власний переклад Біблії, повне видання якої було завершено у

---

¹¹⁶ Гус. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95%D0%93%D1%83%D1%81_%D0%AF%D0%BD

1534 р. Вона стала найвидаванішою книгою в Німеччині. Письменники наступних століть оцінили всю силу і соковитість лютерівської Біблії.

Мартін Лютер був автором майже 3 тис. творів. Його звернення-листівки *«До християнського дворянства німецької нації про виправлення християнства»* (1520) витримало 15 видань, а *«Про свободу християн»* – 18.

У 1520 р. у листі Йоганну Лангу він повідомив, що його твір *«До християнського дворянства»* продано кількістю 4 тис. прим. Серед інших полемічних творів Лютера – *«Про світську владу. В якій мірі їй варто покорятися»* (1523), *«Чи можуть воїни знайти Царство Небесне»* (1526). Мартін Лютер добре розумів силу слова. З притаманною образністю він писав: *«Мови – це піхви, в яких зберігається меч Духа. Вони – скринька, в якій переноситься цей скарб. Вони – посудина, що вміщує цей напій. Вони – сховище, де лежить ця їжа».*

Віллі Штамм стверджує, що твори Лютера перед відкриттям Вормського рейхстага (1521) розповсюджувалися майже півмільйонним накладом і друкувалися у Віттенберзі, Лейпцигу, Аугсбурзі й Страсбурзі.

Згідно з однією з версій походження вже згаданого терміну *«газетна качка»*¹¹⁷, його авторство приписують Мартіну Лютеру. Якось в одній із промов він помилився і замість слова «легенда» сказав «люгенда». Німецькою мовою *«люге»* – «брехня», *«енте»* – «качка». Почуте слово сприйнялося як «брехлива качка». Відтоді так називають неправдиву інформацію.

Ідеолог народного руху епохи Реформації **Томас Мюнцер** (1490–1525) був найвидатнішим публіцистом Селянської війни. Теолог за освітою, він використовував богословську фразеологію, біблійні образи, символіку, але-

---

¹¹⁷ Газетка качка – псевдо інформація, фальшива, вигадана сенсація, іноді явна брехня, очевидна своєю безглуздістю й неправдивістю.

горію, зрозумілі народів. Мюнцеру належать численні проповіді, послання, памфлети, прокламації. Всюди він розповсюджував заклики до боротьби.

Спочатку вважав себе прихильником Мартіна Лютера, пізніше відійшов від його позицій та відстоював ідею народної реформи. Широкий резонанс мали статті «*Викриття помилкової віри*», «*Відповідь, позбавлена духу...*», у яких Мюнцер називає Лютера «брехуном» за те, що той написав різкий твір проти заколотників. У «*Проповіді перед князями*» він, звертаючись до читачів, писав: «На ваших очах об'єдналися тепер вугрі й змії в одну зграю. Попи і всі злі духовні особи – це змії, а світські пани і правителі – це вугрі».

Реформація, на думку Мюнцера, – це перетворення світу на засадах торжества загальних інтересів. Його релігійно-філософське вчення було спрямоване проти всіх основних догматів не тільки католицизму, але й християнства в цілому. Мюнцер мріяв встановити царство Боже на землі, тобто такий порядок, при якому не буде ні бідних, ні багатих. Але Селянська війна зазнала поразки. Мюнцера було поранено, він потрапив у полон і був страчений¹¹⁸. Учення Мюнцера, вважають дослідники, наближалось до атеїзму й водночас являло собою різновид пантеїзму.

Відомим діячем Реформації у Франції був **Жан Кальвін** (1509–1564). Він вивчав і сприймав деякі положення Мартіна Лютера. Перший твір – *коментар* до трактату Сенеки «Про милосердя» – приніс йому успіх. Найвідоміша праця – «*Повчання у християнській вірі*».

За своє життя він створив бібліотеку, яка складалася з різноманітних творів: *коментарі* майже до всіх книг Святого Письма, політичні *памфлети*, *полемічні твори*, науково-богословські *трактати*, близько 3 тис. *проповідей*.

---

¹¹⁸ Історія зарубіжної літератури / М.С. Шаповалова та ін. Львів : Світ, 1993, с. 155–156.

Церковний реформатор, політичний діяч, проповідник **Ульріх Цвінглі** (1484–1531) займався перекладами Біблії, читав лекції з теології. В основу одного з напрямів протестантизму – *цвінґліанства* – лягли «**67 тез**» (1522) автора. З 1523 р. у Цюріху під керівництвом Цвінглі почала здійснюватися реформа церкви і політичного ладу.

Учення Цвінглі й реформація у Швейцарії розвивалися одночасно з вченням Лютера, але цілком незалежно від нього. У 1528 р. Цвінглі писав, що дізнався про слово Боже не від Лютера, а з учення Христа. З питання про причастя між Цвінглі й Лютером відбувалася полеміка, у якій перший виявив більше стриманості й поміркованості, ніж останній.

Учені вважають, що саме з часів Реформації починається ідеологічна функція сучасної журналістики, адже прокламації, летючі листки, памфлети, сатири мали величезну дієву силу і використовувалися усіма без винятку політичними і релігійними таборами¹¹⁹.

2.3.1. Гуманістична публіцистика

В епоху Відродження відбувається розквіт публіцистики різноманітних жанрів: *сатира, листи, послання, промови*. У Франції набувають поширення *мемуари*, в Англії – *есеї*. Улюбленими публіцистичними жанрами гуманістів були *пасквіль* і *діалог*. У той час *пасквіль* – це насмішка з елементами іронії над папством і духовенством. Через те, що пасквілі писали на латині, яку народ не знав, то для спілкування з ним використовували жанр *діалогу*.

Видатним німецьким публіцистом початку XVI ст. був учений **Йоган Рейхлін** (1455–1522). Підтримуваний гуманістами, він мужньо відстоював свої погляди в ряді публіцистичних праць. Цікавою є збірка «*Листи знаме-*

---

¹¹⁹ Винниченко В.М. История зарубежной журналистики. У истоков журналистики. Ростов-на-Дону, 2018.

нитих людей» (1514), що набула резонансу в Європі. Вона складається з листів, написаних Рейхліну гуманістами з приводу його боротьби проти обскурантів.

Противників Рейхліна підтримали теологи Паризького університету, а на бік ученого стали гуманісти європейських країн. У ході полеміки навколо справи Рейхліна при Ерфуртському університеті утворився гурток радикально налаштованих гуманістів, який виступав проти схоластики, відстоював ідею національної єдності, вимагав звільнення країни з-під влади папського Риму. Групою гуманістів гуртка Рейхліна – Кротом Рубеаном, Германом Бушем, Ульріхом фон Гуттеном та іншими – був написаний твір сатиричної літератури – *«Листи темних людей»* (1515–1517)¹²⁰.

Відомий діяч цього гуртка – **Ульріх фон Гуттен** (1488–1523). Його творчість мала войовничий характер. Він писав *епіграми, промови, послання, сатиричні діалоги, вірші, листівки*. Гуттен закликав Німеччину до єдності, викривав сваволлю князів, засуджував міжусобицю.

Використовуючи прийом містифікації, автори побудували *«Листи темних людей»* як збірку епістоляріїв, ніби написаних магістру Ортуїну Грацію його однодумцями, богословами й риторами. Усі вони – люди вкрай обмежені й забобонні, вороги усього розумного. Обскуранти схиляються перед Ортуїном Грацієм і люто ненавидять Рейхліна, вважають гуманістів еретиками й готові спалити їх на вогнищах інквізиції. Викривальний зміст книги поглиблюється системою художніх засобів, побудованою на пародіюванні стилю схоластів і комічному обігруванні їхньої манери письма. «Гемні» люди зовсім безпорадні в епістолярному мистецтві. Їхня мова – це сатира на їхню некультурність. Обскуранти прикрашають свої листи віршами, що рясніють помилками, недоречно наводять цитати зі Свято-

---

¹²⁰ Історія зарубіжної літератури, с. 149–155.

го Письма і творів латинських авторів, до того ж перекручують їх¹²¹.

Гільберт Порретоній, магістр вільних наук і бакалавр двох прав, магістрові Ортуїну Грацію шле незліченну безліч чудових повітань

Шлю вам повітання і зичу доброго дня, велебний муже. Я прочитав вашого листа, котрого ви надіслали мені в Інгольштадт, і добре зрозумів вашу думку. Ви пишете мені, що вас вельми радує те, що я після того, як став богословом, тепер студіюю право. Се, як вам бачиться, було б прекрасно, якби декотрі богослови були обізнані з правом, аби бути в спроможності сперечатися з юристами. Ви написали мені кілька термінів, аби дізнатись, що вони означають, бо вони, на вашу думку, терміни правничі. І воістину вони правничі. Ось вам тлумачення сих термінів на основі глоси Аккурсія. Із сього тлумачення ви зрозумієте, що в мене є глибоке знання права. Так, «широка смужка» – се ознака високого сану, або кажуть також, що се металева палиця, котру військовий трибун кидав у гущу ворогів, і тоді всі враз починали так хоробро битися, що назад забирали сію палицю. «Абаками» називаються дорогі посудини. «Корінфські» – се посудини з простого матеріалу, приміром, із соломи або очерету, котрі продаються в Болонї. «Півень галлінацький» – се півень кастрований, а тому нічого не вартий, котрий, як кажуть, хоробро б'ється із змією; або він називається так тому, що любить курей (по-латині gallina – «курка»). «Діета» – се таке місце в палаці, де пани стоять при вогні. «Хор» – се великий гурт слуг, котрі співають при супроводі музичного інструмента, званого «хор». «Центумвіри» – се римські сенатори, котрих було сто чоловік. «Патрицій» – се отець принца (по-латині pater principis). Завсіди, коли будете сумніватися в двох правах, напишіть мені незабарно, а я вам усе належно поясню, так само добре, як сам Йоганн Рейхлін або якийсь інший юрист у сій піднебесній. На сьому кінчаю. Бувайте здорові. Писано в Інгольштадті¹²².

Крім «Листів темних людей», кращими творами Гуттена були сповнені викривального пафосу сатиричні *«Диалоги»* (1520) і *«Нові діалоги»* (1521), написані за зразком

---

¹²¹ Там само.

¹²² Листи темних людей / пер. з латин. Й. Кобів і Ю. Цимбалюк. Київ : Дніпро, 1987, с. 193–194.

твору Лукіана. Основний зміст «Діалогів» становить нещадна критика католицизму й папського Риму, його політики пограбування й духовного поневолення Німеччини.

Найвідомішою постаттю в нідерландській літературі був **Еразм Роттердамський** (1466–1536). Офіційної посади не мав, вів життя вільного літератора, багато подорожував – побував в Італії, Англії, Німеччині, Австрії, Швейцарії, останні роки життя провів у Базелі. Еразм здобув славу знавця античної словесності, користувався визнаним авторитетом у середовищі гуманістів і мав на багатьох з них великий вплив. Видатні діячі епохи цінували особисті контакти з ним. Довголітня дружба єднала Еразма з великим гуманістом Англії Томасом Мором.

Літературна спадщина Еразма велика. Вона складається з художніх творів, перекладів, коментованих видань старовинних текстів, філологічних і богословських досліджень, суджень на моральні теми, епістолографії. У 1500 р. у Парижі з'явилася перша його праця «*Прислів'я*» – збірка коментованих прислів'їв, сентенцій, крилатих висловів, виписаних ним із латинських і грецьких античних творів, яка за життя автора перевидавалася понад 60 разів.

Найбільшим своїм досягненням Еразм вважав *нове видання Євангелія* (1516). Католицька церква освятила як канонічний той його текст, який склав святий Єронім у IV ст. (т. зв. Вульгата), і суворо оберігала його недоторканість. Еразм вважав, що у Вульгаті викривлено початковий смисл християнства, тому видав критичний грецький текст Євангелія і власний переклад його латиною. Еразм звільнив текст від помилок, що нагромадилися за довгий час, а в коментарях, спираючись на науковий філологічний аналіз, протиставив схоластичним інтерпретаціям тексту своє тлумачення. Найцінніше у цій праці – науковий метод дослідження, який утверджував права критичного мислення,

характерні для гуманізму. Підриваючи авторитет Вульгати, праця водночас слугувала справі Реформації.

У 1525 р. Еразм видав наукову працю *«Мова, або Про вживання мови на благо і на шкоду. Книга у вищій мірі корисна»*, у якій писав:

«Що для нашого тіла одяг, то для думок мова. І точно так, як сукня або підкреслює красу і велич тіла, або неподобство його, так і слова або спотворюють, або прикрашають думку».

Серед учених занять, на думку автора, «словесне мистецтво вимагає особливої уваги». Еразм вважав, що не можна миритися з мовною розгнuzданістю, яка отримала у світі небувалий розмах. Слід вимогливо ставитися до письмового слова, бо воно поєднує минуле із сьогоденням. «Якби не письмова традиція, минулого не було б зовсім», – писав учений-гуманіст.

Великий внесок Еразма у поповнення жанрового розмаїття публіцистики. Ще у 1498 р. він створив трактат *«Про написання листів»*, де йшлося про недооцінену літературну форму. Еразм зазначав, що для листів не може бути обов'язкових, нормативних, формальних прикмет. Найбільш цікаві ті з них, які зберігають природність і невимущеність живої бесіди. Кожен лист – це своєрідне дзеркало автора, що показує особливості його характеру, спосіб мислення, ті чи інші уподобання. Бажано, щоб індивідуальність адресата теж отримала в тексті своє відображення. Пункт за пунктом розроблялася система ідей, які виражали суть і призначення епістолярної творчості. Так склалися основи теорії, викладені у його підручнику *«Як писати листи»* (1522 р.). Однак найціннішу частину його спадщини становлять *«Похвальне слово Глупоті»* (1509) і *«Домашні бесіди»* (1518).

«Похвальне слово Глупоті» є своєрідною енциклопедією тогочасної дійсності. Літературна форма твору не вкладається у якийсь традиційний жанр. Еразм використав

широко вживану античними письменниками форму жар-тівливого *панегірика*. Очевидно, під впливом «Похвали мусі» Лукіана й був написаний твір. Будується «Похвальне слово...» як монолог Глупоти, який вона виголошує перед багатолюдними зборами.

«Похвалу Глупоті» Еразм присвятив найкращому своєму другові Т. Мору. В передмові автор з'ясовує свій намір – написати похвальне слово на честь Глупоти. Він розуміє, задум його може декому видатись несерйозним, але перед ним стоїть поважне завдання – висміяти все потворне й кумедне в людському житті для того, щоб розумний читач виніс із цього користь для себе. Композиція *«перелицьованого» панегірика*, незважаючи на деякі відхилення від основної теми, властиві невимушеній бесіді Глупоти, досить чітка. В широкому вступі Глупота в тозі вченого, з блазеньким ковпаком на голові, знайомить слухачів із своєю особою, родоводом і оточенням. Її батьком є Плутос, всемогутній бог багатства і наживи, якому підвладні як безсмертні боги, так і смертні люди, без втручання якого ніщо на світі не діється, матір'ю є безтурботна німфа Неотета – юність. Випестили Глупоту дві чарівні німфи: Мете – п'янкість і Апедія – невихованість. Її невідступними супутницями й подругами були: Самозакоханість, Улесливість, Забутливість, Лїнь, Насолода, Безрозсудність, Обжерливість, надійними чоловічими помічниками – Гультай і Непробудний Сон. При допомозі такого товариства вона тримає під своєю владою весь рід людський»¹²³.

Доводячи право називатися богинею глупоти, Морією, вона розповідає про своє безмежне панування над людьми й богами. Виявляється, що на світі немає таких веселощів і щастя, які б не були дарами Глупоти.

Промова Морії звучить панегіриком природному началу людини і набуває значення захисту життєрадісного вільнодумства. Суспільним життям заправляє батько Морії – бог Плутос, якого вона проголошує єдиним справжнім батьком богів і людей: «Від його присудів залежать війни,

---

¹²³ Кобів Й. Еразм Роттердамський і його сатиричне перо // Еразм Роттердамський. Похвала глупоті. Домашні бесіди. Київ : Основи, 1993. – Режим доступу : https://ae-lib.org.ua/texts/kobiv__erasmus__ua.htm

мир, державна влада, ради, суди, народні збори, договори, союзи, закони, мистецтва, вчені праці» – всі справи смертних.

Найгострішою є сатира у тих главах, де змальовано представників середньовічної богословської та схоластичної мудрості – філософів, теологів, граматиків, а також усіх священнослужителів католицької церкви – від нехлюя-ченця до папи. У зображенні Еразма ченці й богослови настільки мерзенні, що викликають уже не сміх, а ненависть. Без будь-якої поблажливості змальовуються також королі й дворянство. «Істина ненависна царям», тому вони оточують себе підлабузниками і блазнями. Один із розділів твору – *«Глузування з ораторів»*:

«Тільки ж прошу, не подумайте, що пишу промову я, аби похизуватися своєю вченістю, як це роблять майже всі оратори. Адже вони, як ви знаєте, виголошуючи промову, ретельно підготовлювану, можливо, років з тридцять (або і взагалі чужу!), запевняють, що писали її так собі, жартома, всього три дні, а то й присягаються, ніби промовляли без усякої підготовки, експромтом. Мені завжди було вельми приємно говорити, що заманеться. Тому хай ніхто не сподівається, що за звичкою справедливих риторів я буду дотримуватися всіх правил риторики й розпочну промову з визначення теми, а тим більше з поділу предмету промови на частини. І те, й друге не для мене. Бо хіба можна окреслити поле дії тої, яка так широко простягається, роз'єднати ту, якій увесь світ погодився служити? І не треба уявляти мене тінню чи примарою чогось, якщо бачите нині мене дуже виразно. Я щедра дарувальниця всіляких благ. Латиняни величають мене Стультицією-глупотою, а греки – Морією-дурістю»¹²⁴.

У розділі *«Держава тримається на Глупоті»* Морія виголошує:

«Але вернімося до попередньої розмови. Скажіть, яка ще сила, якщо не улесливість, могла б згуртувати в державу оцих твердоголових, дубових і неотесаних людей? Саме в цьому суть

---

¹²⁴ Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті. К.: Основи, 1993. – Режим доступу : https://ae-lib.org.ua/texts/erasmus_fool_ua.htm#05

міфу про Амфіона та Орфея. А в часи розбрату хіба не улесливність згуртувала народ і врятувала Римську державу від розпаду? Чи, може, скажете, філософська промова? Мовчите? Тож бо й воно! Для цієї нагоди, як відомо, було вигадано кумедну дитячу байку про живіт та інші члени тіла. Подібною байкою, але вже про лисицю та їжака, скористався за схожих обставин і Фемістокл у Греції. Далі. Промова якого мудреця мала ще стільки успіху, як вигадана оповідь Серторія про лань? Або влаштоване ним же смикання волосся з кінського хвоста? Чи як витівка відомого спартанця з двома цуциками? Всі ті вигадки дуже кумедні. Я вже не кажу про Міноса й Нуму, кожен з яких уміло правив простолюдом завдяки вигаданим байкам. Таким чином, за допомогою певних дурничок можна, виявляється, легко приборкувати цього величезного й могутнього звіра, ім'я якому – народ»¹²⁵.

Книга Еразма Роттердамського вражає багатством життєвого досвіду автора, глибиною думки, а особливо сміливістю, яка полягає не тільки в гострій і непримиренній критиці феодального суспільства як царства глупоти, а й у новаторському характері мислення та сприйняття дійсності. Еразм засудив і відкинув середньовічне мислення з його прямолінійністю та мертвою догматикою, протиставивши цьому творче, конкретне мислення, розуміння дійсності як процесу складного, мінливого. Після виходу в світ «Похвальне слово Глупоті» стало одним із найвідоміших гуманістичних творів.

«Домашні бесіди» – це збірка діалогів, що має служити посібником для тих, хто вивчає латину. Вихователь вчить учня:

«Щоразу, коли до тебе звертається людина, яку ти повинен поважати, встань, виструнчись і зніми шапку. Хай твоє лице не буде ні сумним, ні похмурим, ні безсоромним, ні зухвалим, ні мінливим, а веселим і заодно скромним»;

«Всміхайся до бесідників, але сам мовчи, поки до тебе не заговорять. Якщо скажуть щось непристойне, не смійся, зроби вигляд, нібито ти нічого не розумієш. Не легковаж нікого, не став

---

¹²⁵ Там само.

себе нікому за приклад, не вихваляй свого, не нехтуй чужим, не дивись на інших звисока. Будь ввічливим і до бідніших від тебе товаришів. Не зневажай нікого. Хай мова твоя не буде плюгавою. Тоді уникнеш заздрості, удостоїшся похвали і здобудеш друзів»¹²⁶.

За своїм змістом діалоги різноманітні. В одних зображуються і засуджуються людські вади, в інших подаються приклади, гідні наслідування. Мова діалогів проста й невимушена. Видавши збірку, Еразм не припинив праці над нею, а поповнював її новими розмовами, і в останньому виданні 1533 р. їх назбиралося 57. Богослови Сорбонни визнали «Домашні бесіди» еретичною книгою, внаслідок чого була занесена до «Індексу заборонених книг».

Публіцистика Франції XVI ст. теж представлена різними жанрами. Крім традиційних творів політичного та релігійного спрямування, вона звертається до філософсько-моралістичних, мемуарних і сатиричних жанрів: *повчання, послання, діалог, есе*.

Громадські конфлікти викликали до життя велику *політичну літературу*, яка створювалася як у католицькому, так і в протестантському таборах. Антикатолицьку спрямованість мала сатирична «*Апологія Геродота*» видавця **Анрі Етьєна** (1531–1598).

Найвідомішим пам'ятником публіцистичної думки XVI ст. є трактат **Етьєна Ла Босі** (1530–1563) «*Міркування про добровільне рабство*», пройнятий антитиранічним пафосом. Твір доводить, що монархія, заснована на примушуванні, перекручує саму людську природу.

Розвиток філософсько-моралістичної прози позначений діяльністю **Мішеля Монтеня** (1533–1592), який написав свої знамениті «*Проби*» («*Essai*») й став основоположником *есе* у європейській культурі. Починаючи твір, Монтень звернувся до читачів:

---

¹²⁶ Там само.

«Перед тобою, читальнику, щиросерда книга. Вона одразу застерігає тебе: я не ставив собі ніякої іншої мети, окрім сімейної і приватної. Про якийсь пожиток тобі чи про свою славу я і гадки не мав. Такий намір понад мої сили. У цій книжці я намагався будь-що потішити свою рідню та приятелів: хай вони, як мене не стане, чого ждати вже недовго, віднайнуть у ній печать моєї вдачі та моїх дум і завдяки цьому доповнять і воскресять мій образ, що залишився в їхній пам'яті. Якби я писав на те, щоб запобігти у громади ласки, то вичепурився б і показав себе при повній параді. Та мені хочеться іншого: хай мене бачать у моїй простій, природній і повсякденній подобі, без будь-якої вимушеності чи штучності, адже я зображую не когось там, а самого себе. Мої вади, як і весь мій правдивий образ, постануть тут живцем, наскільки це дозволить звичайнісінька доброприсойність. Коли б я жив серед тих племен, що за чутками й досі тішаються солодкою вольницею первісних законів природи, повір, читальнику, я залюбки намалював би себе на повен зріст та ще й гольцем голого. Отже, зміст цієї книжки – я сам, а це аж ніяк не причина, щоб марнувати своє дозвілля на такий легковажний і незначний предмет. З Богом!»¹²⁷.

Метою творчості Монтеня було написання своєрідного «підручника життя», оскільки, на його думку, «немає нічого більш прекрасного й виправданого, ніж добре й чесно виконати роль людини».

«...слова повинні слугувати думці і слідувати за нею»; «Я хочу, щоб думка брала верх і заповнювала свідомість слухачів <...> Я люблю мову просту..., мову соковиту і живу...»; «Хто гониться за знаннями, нехай шукає їх там, де знаходиться їхнє джерело»¹²⁸.

У Франції традиційний жанр хроніки поступився місцем *мемуарам* і *біографіям*, серед яких *«Коментарі» Блеза де Монлюка (1502–1577), «Життєписи знаменитих людей і великих полководців» Брантома (1540–1614)*. Одним з кращих є десяти томне *«Дослідження про Францію» Етьєна Пакьє (1529–1615)*, написане у жанрах *есе* й *нотаток*, присвячених історії країни, звичаям народу, питан-

¹²⁷ Мішель Монтень. Пробі. Книга перша / пер. з фр. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005, с. 9.

¹²⁸ Там само.

ням політики, літератури та мови. У традиційних літературних жанрах часто теж присутні публіцистичні елементи.

Діячі гуртка Маргатири Наваррської **Клеман Маро** (1496–1544) і **Бонавентюр Депер'є** (1510–1544), крім поезії, зверталися до різних жанрів. Маро писав *послання, епіграми* у дусі Марціала. Його поезії притаманний інтерес до всього земного, що є рисами гуманістичного світогляду, спрямованого проти релігійної догматики. Це спричинило жорстокі переслідування Маро з боку як католицької, так і кальвіністської церкви¹²⁹.

Депер'є був відомий як сатирик. У вступі до твору «*Нові забави і веселі розмови*» наголошував, що не ходив за своїми оповіданнями ні в Константинопіль, ні у Флоренцію, а брав їх вдома. Картини реальної дійсності побудовані на матеріалі власних спостережень над життям Франції. Депер'є пише:

«Кого можна назвати дурнем? Можете назвати першим мене за мої оповідання, а я назову другим дурнем вас за те, що ви мене слухаєте, третім – того, четвертим – другого. Та й хто не дурень? Всіх їх не перелічити. Залишимо їх на деякий час і пошукаємо розумних. Посунь-но ближче світло – я щось нічого не бачу».

Книга сатиричних діалогів «*Кімвал світу*» була написана у манері творів Лукіана. У творі викривалися пороки розмови, фанатизм і нетерпимість як католицьких, так і протестантських теологів. Загалом «Кімвал світу» пройнятий духом сміливого вільнодумства і критики, що робить цю книгу особливо цінною¹³⁰. Твір Депер'є, як і багато творів тих часів, теж був засуджений до спалення як еретичний.

Поет **П'єр де Ронсар** (1524–1585) у другий період творчості, що припав на добу релігійних воєн, звертається до політичних питань. Він вболіває за долю Франції, стра-

¹²⁹ Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова та ін. Львів : Світ, 1993, с. 172.

¹³⁰ Там само.

ждає від того, що «брат іде на брата», «син проти батька», що люди змушені покинути свої справи. У самий розпал боротьби Ронсар публікує ряд віршованих творів: «*Промова про нещастя нашого часу*», «*Умовляння до французького народу*» та ін. У віршах, повних ораторського пафосу і трагізму, поет виступив перш за все як патріот, що оплакує Францію, яка втратила колишню єдність і міць. У «*Повчанні королю Карлу IX*» Ронсар вчить юного державця честот, малює образ освіченого і гуманного монарха:

«...король без доблесті корону носить даремно ...», «Ви не повинні ображати ваших підданих, як тиран, адже, як у всіх, ваше тіло створене з пороху, і Фортуна грає великими людьми так само, як і маленькими».

Кілька місяців потому він звертається до Катерини Медічі ще раз – щоб «розповісти їй про негаразди і гірке нещастя, в яке занурена наша Франція»¹³¹.

Через рік його настрої змінюється. Парижу загрожують гугеноти. Ронсар шаленіє у своєму «*Застереженні французькому народові*». Зло наступає з усіх боків: це еретики, а також усі ті, хто жадає падіння церкви. З моралізаторського його звинувачення стає соціальним. Воно завершується закликком до війни «за честь Бога і його святу битву»¹³². У творах «*Гімн Франції*», «*Міркування про лихо свого часу*» відчутний глибокий патріотизм автора, уболівання за свою й чужі країни. «Не допусти, щоб варвар навісний сквернив безжально острів рідний твій, жени війну від любої колиски», – пише поет у «*Молінні Венері, щоб захистила Кіпр від турецького війська*».

Свою позицію гуманіста, що стоїть вище фанатизму релігійних війн і бачить у ній насамперед загрозу цілісності батьківщини, Ронсар зберігає протягом усього життя.

---

¹³¹ История французской литературы. К.Ловерьня-Ганьер, А.Попер, И.Сталлони, Ж.Ванье. Ронсар (1524–1585). – Режим доступа : <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/istoriya-francuzskoj-literatury-lgpsv/ronsar.htm>

¹³² Там само.

Творчість поета й історика **Агриппи д'Обіньє** (1552–1630) широка й різнопланова. Найбільшу відомість йому принесла поема-інвектива *«Трагічні поеми»*, де автор змалював похмуру картину життя Франції того часу: жахи інквізиції, тортури, вогнища, криваву різанину Варфоломійської ночі. Намагаючись передати жах країни, охопленої голодом і чумою, д'Обіньє вживає яскраві поетичні засоби.

Найвідоміша фігура Англійського ренесансу – письменник, державний діяч **Томас Мор** (1478–1535). Отримавши гарну освіту, він став адвокатом і викладачем, набув популярності як юрист виняткового красномовства. Під загрозою утисків і невдоволення з боку Генріха VII Мор змушений був відійти від політичних справ. Знаменитого гуманіста було страчено нібито «за державну зраду». Усе життя Томаса Мора було сповнене інтенсивної наукової й літературної праці. Він писав у різноманітних жанрах: *історичні праці* («Історія Річарда III»), *біографії* («Життя Піко делла Мірандола»), *епіграми, памфлети, діалоги*.

Найбільшу славу йому принесла книга *«Утопія»* (повна назва *«Золота книга, така ж корисна, як і забавна, про найкращий лад держави і про новий острів Утопія»*).

За жанром це *подорожні нариси* в невідомій краї. Дві частини твору побудовані у формі *бесіди* автора з моряком Рафаїлом Гітлодеєм, в уста якого автор вкладає найсміливіші думки. У першій частині йдеться про сучасний соціально-політичний лад країн Європи, особливо Англії. Засуджуючи війни, соціальне зло, несправедливість, панування приватної власності, Мор пише: «Де тільки є приватна власність, де все міряють на гроші, навряд чи коли-небудь можливе правильне й успішне ведення державних справ».

У другій частині автор виклав свою мрію про ідеальний суспільний устрій. Острів Утопія – це суспільство соціальної рівності. Політичний лад у ньому демократичний, тут усе побудоване на розумному існуванні усіх людей.

2.4. Становлення системи цензури у Західній Європі

У середні віки цензура здійснювалася церковною владою й поширювалася на рукописні богословські й церковні книги з метою недопущення ересей та інших відхилень від офіційно визнаних еталонів. Приймалися церковні укази про заборону книг. У 1233 р. папа Іннокентій III видав відповідну *буллу* (лат. *bullā* – «печатка»).

З розвитком книгодрукування й надалі відбувалося становлення інституту цензури. Поширення видавничої справи в Європі породило безліч проблем, більшість яких пов'язані з прагненням влади контролювати процеси поширення інформації та обміну ідей. У 1471 р. було встановлено, що книги духовного змісту можуть друкуватися тільки з попереднього дозволу церковної влади.

Яскравим проявом цензури стала *інквізиція*. Найвищого розквіту вона досягла в **Іспанії** у II пол. XV ст., коли папа Сикст IV у 1482 р. заснував посаду великого інквізитора й призначив на неї ченця **Томасо Торквемаду** (1420–1498), який прославився своєю жорстокістю. Він розробив загальні правила інквізиції, згідно з якими найсуворішій цензурі піддавалися книги, картини, естампи, медалі – тобто вся друкowana продукція. За зберігання й читання незволненої літератури загрожувала страта – як правило, на багатті. Якось Торквемада заявив, що йому досить навіть будь-яких трьох слів, написаних поряд, щоб знайти підставу відправити їх автора на вогнище. За роки свого інквізиторства він спалив живцем 11 272 осіб, 7 636 – фігурально, після смерті.

У 1490 р. на університетській площі в Саламанці було спалено за один день 6 тис. книг. Інквізиція задушила вільнодумство в Іспанії, відкинувши країну на ціле сторіччя назад.

В Англії в 1487 р. почала діяти *Зоряна палата* – надзвичайний суд, створений Генріхом VII. Зоряна палата підпорядкувала собі абсолютні права на видання друкованої продукції. Значною мірою це обмежило циркуляцію рукописних видань, але навряд чи знищило нагальну потребу в розширенні інформаційних джерел та поживленні комунікаційних стосунків. 1538 р. прийнятий закон, відповідно до якого будь-який типограф мав одержати королівський патент на свою діяльність, а цехова організація типографів – «Компанія книговидавців» – була зобов'язана не тільки надавати друковані матеріали до попередньої цензури, але й стежити за діяльністю членів цеху.

Ордонанс 1585 р. регламентував появу друкованої продукції й визначав кількість діючих у королівстві друкарень. Право головних цензорів у Зоряній палаті одержали архієпископи Лондонський і Кентерберійський, без санкції яких не міг бути опублікований жоден друкований текст.

Італія. Реакцією католицької церкви на перемогу Реформації в багатьох європейських країнах стала поява у Римі в 1559 р. першого *«Індексу заборонених книг»*, створеного за вказівкою папи Павла IV. «Індекс...» вводив цензуру на видання, що розповсюджувалися у країнах католицького світу, а також на видавців, торгівців, приватних осіб, котрим загрозувало інквізиційне переслідування за читання, зберігання книг або приховування відомостей про них. Офіційною метою складання «Індексу...» був захист віри та моральності від зазіхань та богословських помилок. Книги, які пройшли цензуру, друкувалися з грифом «нічого забороненого» («*nihil obstat*») або «хай буде надруковано» («*imprimatur*») на титульному аркуші.

«Індекс...» систематично поповнювався й перевидавався. До нього було внесено багато творів відомих авторів: Дж. Бруно, М. Коперник, Т. Гоббс, Еразм Роттердамський, Вольтер, Д. Дефо. У 1572 р. булла папи Пія V квалі-

фікувала рукописні листки як вигадки диявола, й авторам цих видань загрожувало відлучення від церкви, таврування та висилка на галери.

У **Франції** закон 1561 р. пропонував піддавати осуду розповсюджувачів та авторів «наклепницьких» листків і памфлетів. За повторного порушення закону винних страчували.

Цензурні обмеження й тверді санкції у першу чергу стосувалися релігійних і політичних тем, тому перші рукописні й друковані газети були заповнені переважно закордонною інформацією, а публікації на заборонені теми знаходили місце в політичних і релігійних памфлетах, брошурах та інших виданнях, які намагалися обійти цензуру.

Боротьба проти цензурних обмежень незмінно загострювалася в періоди соціальних потрясінь, коли влада вже не могла контролювати повне виконання цензурних заборон.

Таким чином, політична й гуманістична публіцистика несла інформаційне й ідеологічне навантаження. Виступаючи важливою зброєю політичної боротьби, вона знаходила нові форми і жанри. Водночас неабиякого розвитку в епохи Середньовіччя і Відродження, набула цензура. Численні ордонанси контролювали вихід друкованої продукції.

Запитання. Завдання

1. Які потреби суспільства мав вирішити винахід книгодрукування? Які його наслідки в Європі?
2. Що вам відомо про фуггер-газети і їх видавця? Які рукописні видання XV–XVI ст. були найпоширенішими і чому?
3. Напишіть статтю для ЗМІ, використовуючи вислови з трактату Маккіавеллі «Державець».
4. Чому П'єтро Аретіно називали «бичем королів»?
5. З'ясуйте значення творчості Мартіна Лютера і Томаса Мюнцера.

6. Прочитайте уривок з «Листів темних людей». Чому цей твір завоював свого часу багато прихильників?
7. Випишіть стилістичні прийоми, що підкреслюють жанрову природу панегірика Еразма Роттердамського «Похвальне слово Глупоті».
8. Ознайомтеся з «Пробами» Монтеня. Чи відповідають вони жанровим ознакам сучасних есе?
9. Дайте розгорнуту відповідь на питання: «У чому значення публіцистики епохи Відродження?»
10. Напишіть замальовку до одного з висловів Еразма Роттердамського:
  - *Моя батьківщина там, де моя бібліотека.*
  - *Коли заводиш нових друзів, не забувай про старих.*
  - *Любов – це все, що у нас є, єдиний спосіб, яким можемо допомогти іншій людині.*
  - *Фортуна надає перевагу сміливим.*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

«**Аввізі**» (італ. avviso – повідомлення) – рукописні відомості, розклеювали на стінах Риму і замінювали в деякій мірі сучасні газети.

«**Аввізатори**» (італ. «вісник, що приносить новини») – професійні збирачі новин.

Автобіографія (грец. autos – сам, bios – життя, graphs – пишу) – літературний твір, у якому автор описує своє життя. Від автобіографії – офіційного документа відрізняється тим, що дійсні факти життя постають узагальненими в художній формі. Автобіографія наближається до автобіографічного твору – щоденника, мемуарів, де розповідь про власне життя переплітається з розповіддю про сучасників та про події, свідком яких був автор.

Агіографія (грец. agios – святий) – різновид церковної літератури, розповіді про життя людей, яких церква оголосила святими.

Адаб – напрям в арабо-ісламській культурі, що означає виховання через літературу «похвального образу поведінки», успадкованої від предків.

Адїб – це літератор, який взяв на себе обов'язок займатися вдосконаленням найбільш діяльної частини суспільства.

Альдини – стародруки, названі ім'ям італійського видавця Пія Мануція Альда (1449–1515). Видавалися у його друкарні у Венеції, згодом у Болоньї та Римі, відзначалися поліграфічною довершеністю та високим науковим рівнем підготовки античних текстів.

Альманах (араб. al-mana – час, міра) – так первісно називався неперіодичний збірник календарно-астрономічного характеру, в якому давалися відомості про схід і захід сонця, фази місяця тощо. Згодом, приблизно із XIV ст., в альманахах стали вміщувати розповіді про різні країни та пам'ятні місця, коментарі про історичні події, історію про ярмарки, придворні розваги, рух пошти та ін. Поступово до альманахів стали включати художні твори та наукові праці. У XVIII ст. вони витіснили з альманахів астрономічні відомості в календарі. Альманахи набули характеру неперіодичних журналів, стали збірниками раніше недрукованих літературних творів, написаних різними авторами-сучасниками, та літературно-критичних праць. Часто альманахи komponувалися за тематичною, жанровою, ідейно-художньою чи регіональною ознакою.

Антиква – вид латинського друкарського шрифту з вертикально оформленим накресленням. Антиква містить рядкові та заголовкові знаки, що відповідають двом віхам донабірної еволюції латинського шрифту: від римського капітального (поч. нашої ери) до каролінгсько-

го мінушкула VIII ст. Рукописна форма сформувалася на початок XV ст. У 2-ій половині XV ст. антиква ввійшла в набір та друк: перший відомий випадок датований 1476 р.

Аскетизм (грец. asketes – той, що робить вправи) – релігійно-етичне вчення, що полягає в проповіді зречення радощів життя, відлюдництва і «умертвіння плоті» для досягнення моральної досконалості.

Бакемоно або **обаке** (перекл. «те що змінюється», «привид») – загальна назва для чудовиськ, духів або привидів у японському фольклорі.

Бейт – двовірш у письменній поезії народів Близького і Середнього Сходу. В кожному бейті міститься якась закінчена думка.

Біографія – (грец. bios – «життя», grapho – «пишу») – опис чийогось життя і діяльності; життєпис.

Булла (лат. bulla – «печатка») – особливий вид патенту або грамоти, що видається папою Римським і її назва походить від печатки, що прикріплюється внизу до документа.

Газель – віршова форма поезії народів Сходу, що складається з 10-12 двовіршів, об'єднаних наскрізною римою, яка повторюється у кожному парному рядку.

Газета (італ. gazzette) – періодичне, що виходить від кількох разів на день до кількох разів на тиждень, друковане видання з систематичними матеріалами про події і явища суспільно-політичного, економічного й культурного життя.

Гомілетика – частина риторики, що викладає правила побудови і практики виголошення церковної проповіді.

Гункі, гункі-моногатарі (військові оповідання) – літературний жанр, що сформувався на межі XII–XIII ст.

Депеша (франц. – dépêche – швидко відправляти) – термінове офіційне повідомлення, донесення.

Джихад (зусилля) – це боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі розповсюдження ісламу, і, нарешті, ведення війни з агресором в ім'я Аллаха.

Дифамація (лат. diffamo – ганьблю, знеславлую, розголошую щось погане) – надання гласності через журналістику неправдивим відомостям, які являють собою наклепи, паплюжать, принижують честь, гідність та ділову репутацію громадян, організацій чи установ.

Діалог (грец. dialogos) – літературний твір у формі розмови; обмін думками (переважно на громадсько-політичні теми); переговори.

Дзуйхіцу (яп. слідом за пензлем) – жанр японської прози, у якому автор у довільній формі записує все, що йому заманеться: влас-

ні переживання, досвід, чутки тощо. Часто перекладається як «есе» або «записки».

Епіграфіка – допоміжна історична дисципліна – вивчає тексти, які вирізьблені на твердому матеріалі – камені, металі, дереві тощо. Епіграфічні пам'ятки, тобто надписи, є цінним історичним джерелом, вони підтверджують дані архівних і літературних документів, вони слугують документом художньо-естетичного і морального змісту.

Еристика (гр. егізіікок – той, що сперечається) – це риторика діалогічного мовлення. Вона виявляється в таких жанрах, як: дискусія, полеміка, диспут, дебати, суперечка.

Есе (франц. *essai* – спроба, нарис, начерк) – невеликий прозовий художній твір, літературно-критична стаття, стаття філософського або публіцистичного характеру, що відзначаються підкресленою суб'єктивністю авторської думки, новизною тлумачення поставлених питань, образністю та афористичністю висловлювання.

«**Ехемпля**» («приклад») являли собою моралізаторську ілюстрацію проповіді. Це своєрідні «картинки з життя», які надавали повчанню переконливості.

Життя святих – короткі розповіді про життя, благочестиві подвиги і страждання християн, – які склалися на основі сказань про християнських мучеників у Римській імперії.

Життєпис – див. біографія.

Заклинання – словесна формула, що має магічну силу; замовляння, заговори; закляття.

Замальовка – це проміжний жанр, де поєднуються і репортерські прийоми, і художньо-публіцистичні. У замальовці образність переважає над інформаційною. Публіцистичність, образність, багатство літературно-стильових прийомів ріднить замальовку з нарисом. На відміну від нарису для замальовки не обов'язкові композиційна завершеність, глибина, логічність.

Замовляння – здебільшого віршовані формули, дуже давні за походженням і пов'язані з вірою у магічну силу слів, якими люди хотіли вплинути на сили природи чи суспільне оточення; закликання; заговори.

Інвектива (від лат. *invehi* – кидатися, нападати) – вид сатири, гострий викривальний виступ проти кого-, чого-небудь; гостре обвинувачення.

Інкунабули (лат. *incunabula* – колиска, роки дитинства, початок) – книги, видрукувані наборними літерами на початку книгодрукування у Європі, зовні схожі на рукописні.

Карикатура (іт. caricatura) – малюнок, що зображує когось у навмисно спотвореному, смішному вигляді; невіддале наслідування, смішне, спотворене зображення когось, чого-н.

Касида – в арабській поезії – вірш хвалебного або повчального характеру з наскрізним римуванням. Касида подібна до оди, хоч подеколи траплялися її сатиричні та дидактичні видозміни. Здебільшого то були твори придворних поетів на честь ханів, окремих полководців тощо.

Катехізіс (грец. повчання, казання) – доступний для всіх підручник з християнської віри, що побудований у вигляді питань-відповідей. Католики, протестанти та православні мають свої особливі катехізіси. Вживається також в переносному значенні – основні положення чого-небудь.

Коан (японська калька кит. гуньань) – коротке оповідання, питання, діалог, що зазвичай не має логічної підоснови, часто містить алогізми та парадокси, доступні швидше інтуїтивному розумінню. Коан – явище специфічне для дзен-буддизму (особливо для школи Риндзай). Ціль коана – надати певного психологічного імпульсу учню для досягнення провітлення або розуміння суті вчення. Європейським аналогом може служити християнська притча, але коан ні в якому разі не слід переводити або розуміти так, оскільки ні мораль, ні релігія майже ніколи не мають відношення до суті будь-якого окремо взятого коана.

Кодифікація (лат. codex – книга) – зведення в єдине ціле (в кодексі) різних правових законів, настанов тощо.

Компендіум (компендій) – стислий виклад основних засад якої-небудь науки, розвідки тощо.

Ксилографія (грец. дерево і пишу, малюю) – гравюра на дереві, найдавніша техніка гравюри.

Легенда (лат. legenda – те, що має бути прочитаним) – народне сказання або оповідання про якісь події або життя людей, оповите казковістю, фантастикою.

Лекція (лат. lector – читець) – усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому навчальному закладі.

Маніфест (лат. manifestum – заклик) – особливий акт глави держави або вищого органу державної влади, звернений до населення.

Мантра (санскр. міркування, вислів) – священний гімн в індуїзмі та буддизмі, що вимагає точного відтворення звуків, його складових. Мантри часто порівнюють з молитвами і заклинаннями.

Мартиролог (грец. μάρτυς – свідок; грец. μαρτύριον – доказ) – список визнаних мучеників, імена яких наводяться в календарному

порядку відповідно до дати їх мучеництва (тобто «днями народження» до нового життя).

Медресе (араб. місце, де вчать) – середня і вища школа у мусульман Близького і Середнього Сходу, а також Пакистану і Північної Індії.

Міраклъ (лат. miraculum, франц. miracle – диво) – середньовічний драматичний твір релігійного змісту.

Молитва – звернення віруючого до Бога, богів, інших надприродних або асоційованим з Богом істот, а також канонізований текст цього звернення. Молитва часто приймає вид поклоніння, вихваляння, прохання чи просто викладу своїх думок. Молитва також часто приймає форми обрядів.

Нарис – оповідний художньо-публіцистичний твір про дійсні факти, події, конкретних людей, які зображені автором на матеріалі власних спостережень. Головні ознаки жанру – точна відповідність факту. Різновиди цього жанру: нарис-портрет, проблемний нарис, подорожній тощо.

Памфлет (грец. pan – все; phlego – палю) – жанр публіцистики, для якого характерне різке, нищівне викриття певного політичного явища чи особи.

Панегірик (грец. panegyrikos logos – урочиста промова) – похвальна публічна промова, поетичний жанр, найхарактернішою ознакою якого є захоплена похвала та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини.

Пародія (грец. parodia – проти, ode – пісня) – твір, у якому висміюються характерні особливості твору чи стилю письменника. Розрізняють два види пародій – гумористична, з доброзичливим ставленням до оригіналу, і сатирична, яка заперечує його ідейно-художню сутність.

Пасквіль (італ. pasquillo – статуя у Стародавньому Римі, на якій вивішували сатиричні вірші на злобу дня) – твір наклепницького характеру, написаний з метою принизити і скомпроментувати якусь особу, часто анонімний, з нападками на якусь особу, суспільний рух тощо.

Пенітенціарії (лат. poenitentarius – покаяний) – виправний заклад тюремного типу.

Плакат – (нім. plakat – оголошення, афіша) – вид графіки; малюнок з коротким текстом до нього, що закликає до чого-н., популяризує, рекламує щось.

Повчання – настанови, напучення; проповідь, що містить у собі поради, напучення; жанр давньоруської літератури, який включає таку проповідь.

«Подметные письма» – анонімні, таємні доноси, погрози, а також агітаційні; засіб політичної боротьби в Росії XVI–XVIII ст.

Покаяння (грец.) – зміна думок.

Полеміка (грец. ворожнеча) – стан суперечки, диспут при обговоренні або вирішенні проблем. Разом з цим поняттям використовуються: дебати і дискусія.

Портрет літературний (фр. *portrait*) – 1. Критико-бібліографічний нарис життя і творчості письменника. 2. Літературний нарис, де в художній формі змальовано певну історичну особу.

Послання – літературний твір, написаний у формі звернення до певної особи чи групи людей.

«Прелестные письма» – у Росії XVI–XVIII ст. звернення, заклики до повстання, бунту. «Прелесть», за словником Даля, – «обман, соблазн, возвращенье от злого духа». У часи Степана Разіна й Омеляна Пугачева «прелестное письмо» означало «брехливу, спокусливу прокламацію».

Проповідь – жанр церковної ораторської прози, що відзначається певними стильовими особливостями: підвищеною емоційністю, риторичними звертаннями, урочистою лексикою, широким цитуванням Біблії, коментуванням священних заповідей тощо.

Проща – 1. Богомілля, паломництво. 2. Відпущення гріхів.

Притча – невелике алегоричне оповідання повчального характеру на релігійну чи побутову тему. За формою близька до байки.

Реклама – будь-яке публічне повідомлення, спрямоване на те, щоб сприяти продажу, покупці або оренді товару чи послуги, поширювати будь-яку ідею чи погляди або досягати певного ефекту, бажаного для рекламодавців, і для якого виділені площа чи ефірний час за оплату від рекламодавця чи з іншої подібної причини.

Реляція (лат. «*relation*» – донесення) – повідомлення про воєнні або дипломатичні події, які зазвичай мали документальний характер.

Репортаж (фр. *reportage*, лат. *report* – повідомляю) – інформаційний жанр журналістики, предметом якого є цікаві для громадськості події дня. Автор повинен бути очевидцем, а ще краще – учасником події, що може являти собою яскравий епізод чи факт дійсності.

Рецензія (нім. *rezension*, лат. *recensio*, англ. *review* – огляд, оцінка) – аналіз, розбір, деяка оцінка публікації, твору або продукту, жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики.

Рубаї – форма віршів у поезії народів Близького і Середнього сходу: афористичний 4-рядковий вірш з римуванням усіх чотирьох або сусідніх рядків.

Фреска (іт. affresco – свіжий) – живопис по сирій штукатурці, одна із технік настінного малярства, протилежна до а секко (розпис по сухому). Фресками називають також твір, виконаний у цій техніці.

Хадис – у мусульман: розповіді про вчинки і висловлювання пророка Мухаммеда і його сподвижників. Сукупність хадисів, які визнано достовірними, складає Сунну. Основна частина хадисів виникла в кінці VII – на початку VIII ст. Існує шість головних і багато другорядних збірок хадисів.

Халіф («наступник, заступник») – титул ісламського правителя, як керівника віруючих і наступника Мухаммеда, верховного глави ісламської общини, що вибирався для здійснення духовного і світського керівництва в ісламському світі відповідно до шариату та стежив за виконанням віруючими «божественних правил», що заповів Аллах.

Хафіз – мусульманин, що знає напам'ять весь текст Корану та уміє тлумачити і роз'яснювати його. Таких людей називають «*хафіз аль-кур'ан*». Хафізами також називають людей, що знають напам'ять десятки тисяч хадисів з ланцюгами їх передатчиків, а також особисті якості передатчиків хадисів, їх надійність, правдивість, похибки й помилки.

Цензура (лат. censura – оцінка, контроль) – система державного нагляду за творами кіно, мистецтва і театру, засобами масової інформації або особистою кореспонденцією; заклад і особи, що здійснюють цей нагляд.

Шаріат (араб. правильний шлях, спосіб дії) – сукупність правових, морально-етичних і релігійних норм ісламу, що охоплює значну частину життя мусульманина і проголошена в ісламі як «вічне і незмінне» божественне настановлення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Виниченко В. М. История зарубежной журналистики. У истоков журналистики / В. М. Виниченко. – Ростов-на-Дону, 2018.
2. Вороненкова Г. Ф. Путь длиной в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии (исторические предпосылки, особенности становления и эволюция, типологические характеристики, структура, состояние на рубеже тысячелетий) / Г. Ф. Вороненкова. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 640 с.
3. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літератури і журналістики / М. Ф. Гетьманець, І. Л. Михайлин. – Харків : Прапор, 2009. – 384 с.
4. Гуревич Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / Я. Гуревич. – Москва, 1990. – 395 с.
5. Жиленко І. Р. Історія зарубіжної журналістики (від античності до II-ї пол. XVIII ст.) : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 285 с.
6. Жиленко І. Р. Стародавній світ: зародження медійних явищ : навчальний посібник. / І. Р. Жиленко. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 159 с.
7. Жолудь Р. В. Начало православной публицистики: Библия, апологеты, византийцы / Р. В. Жолудь. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2002. – 191 с.
8. Журналистика западноевропейских стран : учебное пособие / под ред. В. С. Соколова. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990.
9. Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова та ін. – Львів : Світ, 1993. – 312 с.
10. История мировой журналистики / А. Г. Беспалова и др. – Ростов-на-Дону : Март, 2003. – 432 с.
11. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу : навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації : у 2 ч. / Й. Д. Лось. – Львів : ПАІС, 2008. – Ч. 1. – 376 с.

12. Лучинский Ю. В. Очерки истории зарубежной журналистики : учебное пособие / О. К. Лучинский. – Краснодар, 1996. – 140 с.
13. Мелешенко О. К. Чотири століття британської журналістики / О. К. Мелешенко, Б. І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики. – Київ, 2002. – Том 9 (жовтень – грудень). – С. 191–228.
14. Мелешенко О. К. Журналістика Франції / О. К. Мелешенко, Б. І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики. – Київ, 2003. – Том 10 (січень – березень). – С. 159–212.
15. Мельник Г. С. Деловая журналистика : учебное пособие / Г. С. Мельник, С. М. Виноградова. – Санкт-Петербург : Питер, 2010. – 304 с.
16. Михайлов С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2004. – 448 с.
17. Пименова Э. Очерк истории развития английской журналистики // История печати в 2 т. – Москва : Аспект Пресс, 2001 (Серия «Классика журналистики»).
18. Прутцков Г. В. Введение в мировую журналистику. От Античности до конца XVIII века : учебно-методический комплект (учебное пособие, хрестоматия) / Г. В. Прутцков ; под ред. Я. Н. Засурского. – Москва : Аспект Пресс, 2010. – 432 с.
19. Рубанова Г. Л. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження / Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : Вища школа, 1982. – 440 с.
20. Соколов В. С. Периодическая печать Великобритании / В. С. Соколов, С. М. Виноградова. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000.
21. Саламон Л. Всеобщая история прессы [Электронный ресурс] / Людвиг Саламон. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/29.htm>.
22. Скэмел М. Цензура: личная точка зрения [Электронный ресурс] / М. Скэмел. – Режим доступа : <http://modernproblems.org.ru/press/cenzore>.

23. Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті / за ред. Ю. М. Бідзілі. – Ужгород : Видавництво «Закарпаття», 2007. – 224 с.
24. Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручник / М. С. Тимошик. – Київ : Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
25. Федченко П. М. Преса та її попередники / П. М. Федченко. – Київ : Наукова думка, 1969. – 350 с.
26. Хоменко Т. М. Проповідництво і сучасна публіцистика: (на основі есеїстики Є. Сверстюка, М. Мариновича – Україна, І. Ортинського – Німеччина) / Т. М. Хоменко. – Львів : ПАІС, 2008. – 135 с.

Навчальне видання

Жиленко Ірина Рудольфівна

**СВІТОВІ МЕДІЙНІ ПРОЦЕСИ
ЧАСІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ Й ВІДРОДЖЕННЯ**

Навчальний посібник

Художнє оформлення обкладинки І. В. Кирноз
Редактор І. Р. Жиленко
Комп'ютерне верстання І. Р. Жиленко

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,53. Обл.-вид. арк. 7,96. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.